Dr. **Tiberiu Ciobanu**
(Timişoara)

Despre Ioachim Miloia, la 120 de ani de la naşterea sa

Prezentare biobibliografică. Ioachim Miloia s-a născut la 3 mai 1897, în Ferendia (judeţul Timiş), fiind fiul învăţătorului Achim Miloia şi al Mariei (născută Popescu), casnică. Primele cursuri şcolare le-a urmat în Ferendia, avându-l dascăl pe tatăl său. În anul 1908, învăţătorul Achim Miloia, datorită meritelor sale profesionale, a fost promovat în funcţia de revizor şcolar de pe lângă Comitetul eparhial din Caransebeş şi, prin urmare, s-a stabilit împreună cu familia în acestă localitate care, pe atunci, era un puternic centru de cultură românească. Ioachim Miloia va continua şcoala la Caransebeş, aici absolvind liceul, în anul 1916 şi, în 1919, Institutul Pedagogic Diecezan. S-a înscris la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti (fiind admis direct în anul III) şi la Academia de Arte Frumoase din Capitală. A urmat doar un an cursurile acestor instituţii, pentru că în toamna anului 1920 a plecat la studii în Italia. În anul 1922 şi-a luat licenţa la Academia de Arte Frumoase din Roma. După terminarea studiului „academic" al picturii, şi-a reluat cursurile universitare, înscriindu-se în anul III la Universitatea din Roma, pentru doctoratul în istoria artelor. La sfârşitul anului universitar 1923/1924 şi-a susţinut teza de doctorat cu tema *Curentul Goticului internaţional şi fraţii Lorenzo şi Iacopo Salimbeni din Sanseverino* (lucrarea – redactată în limba italiană – a rămas needitată până în anul 2002, când a fost publicată, în versiune română, la Editura Eurostampa din Timişoara, ediţia fiind îngrijită de Virgil şi de Mircea Miloia, fiii autorului tezei). În aprilie 1927 şi-a susţinut şi teza de doctorat în litere. Titlul lucrării, redactată în limba italiană, este: *Legenda crucii in literatura şi arta medievală*. (A apărut, în versiunea română, la Editura Eurostampa, în anul 2000). Cu începere din 28 ianuarie 1928 a fost numit director al muzeului din Timişoara, instituţia aceasta devenind, prin Miloia, un centru de cercetare şi de valorificare publicistică a valorilor culturale ale Banatului, din trecut şi din perioada interbelică (istoria artei, arta plastică contemporană, arheologie, istorie). Aceasta se reflectă în revista „Analele Banatului", editată de Miloia în anii 1928-1932, publicaţie apreciată de personalitaţi precum George Călinescu, Nicolae Iorga, Constantin Daicoviciu, Emanuil Bucuţa etc. Din păcate, prestigioasa revistă şi-a întrerupt apariţia, după o perioadă relativ scurtă, datorită lipsei de fonduri financiare. Ioachim Miloia a avut o contribuţie însemnată la dezvoltarea presei culturale timişorene din vremea sa, fiind un timp redactor şi la revistele „Banatul", „Revista Institutului Social Banat-Crişana" şi „Luceafărul". Cu începere din anul 1931, el a fost preocupat de înfiinţarea unei subdirecţii a Arhivelor Statului la Timişoara. A cercetat fonduri arhivistice din Banat – rezultatele acestei investigaţii le-a valorificat în studiul *Arhivele Banatului* (publicat în „Revista Arhivelor", vol. III, nr. 6-7, Bucureşti, 1930-1937, p. 79-93) –, a ţinut o strânsă legătură cu conducerea Arhivelor Statului din Bucureşti, s-a străduit să obţină spaţiu în Timişoara pentru depozitarea documentelor şi, prin urmare, în anul 1937, când s-a înfiinţat Direcţia Arhivelor Regionale Bănăţene, a fost numit director al acesteia. Ioachim Miloia va deţine respectiva funcţie în paralel cu aceea de director al Muzeului Banatului. Tot în acel an a fost numit şeful Serviciului Cultural al Municipiului Timişoara, funcţie care îl va determina să se implice şi mai mult în dezvoltarea vieţii spirituale a oraşului de pe Bega. De altfel, personalitatea lui a fost omniprezentă în viaţa culturală a metropolei Banatului în perioada interbelică, el activând cu profesionalism şi cu autoritate ştiinţifică, în calitate de preşedinte al Societăţii de Arheologie şi Istorie din Timişoara, vicepreşedinte al Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Banat, preşedinte al Secţiei cultural-artistice a Institutului Social Banat-Crişana, preşedinte al Secţiei istorice – etno-muzeale a Regionalei Astrei Bănăţene, membru al Corporaţiei eparhiale (deputat sinodal) ş.a.

Spre sfârşitul anului 1939, starea sănătăţii lui Ioachim Miloia, care era şi aşa destul de precară, s-a înrăutăţit. El s-a internat în spital, la Cluj, dar nici somităţile medicale de aici n-au reuşit să-i amelioreze starea critică a sănătăţii. S-a stins prematur din viaţă, în 25 martie 1940, când nici nu împlinise 43 de ani. În necrologul apărut în ziarul timişorean „Dacia", publicistul Nicolae Ivan scria: „Niciodată un om mai cult, un intelectual mai desăvârşit pregătit n-a activat în mijlocul nostru în toate ramurile vieţii spirituale şi artistice". Prestigioasa şi valoroasa activitate culturală a lui Ioachim Miloia a fost preţuită nu numai în Banat, ci era apreciată la nivel naţional, fapt învederat în primul rând de necrologul publicat de Nicolae Iorga în „Neamul românesc" din 3 aprilie 1940. Marele istoric scria cu durere: „Între fruntaşii noii generaţii bănăţene caut în zadar unul care să fi unit mai multe cunoştinţe cu mai multă dorinţă de a lucra şi cu mai mare spor în opera pe care din fuga unei scurte vieţi a putut-o întruchipa decât harnicul muncitor cultural care a fost – cât mă doare s-o spun! – Ioachim Miloia (..). Se duce la patruzeci şi trei de ani, înainte de a-i veni clipa răsplătirii". Aurel Sacerdoţeanu, directorul general al Arhivelor Statului - Bucureşti, în 11 aprilie 1940, a trimis o scrisoare Primăriei Municipiului Timişoara, în care spunea: „Cu mâhnire am aflat dureroasa veste că bunul colaborator Dr. Ioachim Miloia a trecut întru cele veşnice. Pierderea pe care o suferim toţi, şi în rândul întâi, ştiinţa românească, este adânc simţită. Prin calităţile sale, prin munca neîntreruptă, de fiecare moment, Dr. Ioachim Miloia era un deschizător de drumuri în Banatul românesc". Activitatea desfăşurată de Ioachim Miloia, deţinând funcţia de director al Muzeului din Timişoara, este caracterizată astfel de Constantin Daicoviciu (în articolul *Muzeul Bănăţean din Timişoara*, din revista „Transilvania", Sibiu, nr. 10, 1941, p. 730):

„Cu puterea de muncă ce i-o dădea tinereţea (…), cu o pricepere şi-o pregătire ştiinţifică câştigată în lungi ani de studii, cu tactul său ales pe care i-l dădea firea lui blândă, Ioachim Miloia a creat din incoherentele şi răsfiratele piese, îngrămădite în cursul anilor, un muzeu şi o bibliotecă. Desigur, nu acel muzeu şi acea bibliotecă pe care ar fi dorit-o dintr-un început el". Cu toate acestea, însă, „ceea ce a realizat I. Miloia singur a fost punerea bazelor solide şi fixarea cadrelor largi ale Muzeului Bănăţean, conceput ca o icoană autentică a vieţii materiale şi spirituale a Banatului şi ca un centru de cercetări ştiinţifice asupra trecutului şi prezentului acestui admirabil colţ de ţară românească. Soarta nu i-a permis lui, ca atâtor deschizători de drumuri, să-şi vadă visul împlinit".

Opera (selectiv): *Pentru istoria şi arta Banatului*, în „Societatea de mâine", nr. 22-24, Cluj, 1928, p. 137-140; *Pictorul Podlipny*, în „Banatul", nr. 8-10, august-octombrie, Timişoara, 1928, p. 61-72; *Pictorul Zaicu 1868-1914*, în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, 1928; *Un denunţ austriac în contra lui Eftimie Murgu şi Gheorghe Posta*, în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, 1928, p. 17-22; *Biserica română din Lipova (Banat)*, în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, 1928, p. 26-42; *Câteva relaţii între arta poporală la români şi lituani,* în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, 1928, p. 43-52; *Emanuil Ungurianu*, în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, 1928, p. 120-123; *Date şi documente noi referitoare la pictorul Nicolae Popescu;* în „Analele Banatului", nr. 2, Timişoara, ianuarie-iunie 1929, p. 5-6; *Colonişti armeni în Banat,* în „Analele Banatului", nr. 2, Timişoara, ianuarie-iunie 1929, p. 98-101; *Începuturile artei româneşti în Banat*, în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, ianuarie-martie 1930, p. 1-8; *Cercetări arheologice în Banatul de Sud (în colaborare cu C. Daicoviciu)* în „Analele Banatului", nr. 4, Timişoara, octombrie-decembrie 1930; *Zugravul Nedelcu*, în „Vestul", nr. 176, Timişoara, 1930; *Nicolae Iorga istoricul,* în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, ianuarie-martie 1931, p. 11-13; *Cătănaul în Evul Mediu (O rectificare istorică),* în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, ianuarie-martie 1931, p. 33-57; *Numele şi locul castrului „Caput Bubali",* în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, ianuarie-martie 1931, p. 125-126; *Mănăstirea Săraca - centru de cultură bănăţeană,* în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, ianuarie-martie 1931, p. 85-114; *Biserica de lemn din Iersig,* în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, ianuarie-martie 1931, p. 115-120; *Biserica de lemn din Cebza,* în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, ianuarie-martie 1931, p. 121-124; *Săpăturile de la Parţa (Campania 1931)*, în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, ianuarie-martie 1931, p. 171-186; *Săpăturile de la Periamoş,* în „Analele Banatului", nr. 1, Timişoara, ianuarie-martie 1931, p. 187-188; *Bisericile de lemn din Banat. Consideraţiuni generale,* în „Vestul" din 20 şi 21 ianuarie, Timişoara, 1933; *Constatin Daniel a fost sârb sau român,* în „Luceafărul", nr. 1, Timişoara, 1935; *Portul naţional*, în „Luceafărul", pe lunile septembrie-octombrie, Timişoara, 1937; *Studii şi articole de artă* (ediţie îngrijită de Aurel Turcuş), Editura Excelsior Art, Timişoara, 2007; *Studii şi articole de istorie* (ediţie îngrijită de Aurel Turcuş), Editura Excelsior Art, Timişoara, 2008. Referinţe (selectiv): Tiberiu Moţ, *Ioachim Miloia*, în volumul *Figuri de arhivişti*, Bucureşti, 1971; Gheorghe Mudura, *Ioachim Miloia - întemeietor al Arhivelor Banatului*, în volumul *Un erudit cărturar - Ioachim Miloia*, Editura Mirton, Timişoara, 1997; Nicolae Săcară, *Ioachim Miloia, cercetător* şi *protector al momentelor istorice*, în volumul *Un erudit cărturar - Ioachim Miloia*, Editura Mirton, Timişoara, 1997; Liliana Roşiu, *Din preocupările lui Ioachim Miloia privind cercetarea monumentelor istorice*, în „Coloana Infinitului", nr. 52, Timişoara, 2005; Aurel Turcuş, *Ioachim Miloia, cercetător al culturii populare*, în „Tibiscus", etnografie, volum editat de Muzeul Banatului, Timişoara, 1974; Idem, *Aspecte din activitatea muzeologică a lui Ioachim Miloia*, în „Tibiscus", istorie-arheologie, volum editat de Muzeul Banatului, Timişoara, 1974; Idem, *„Analele Banatului"* şi *lupta lui Ioachim Miloia pentru existenţa acestei publicaţii*, în volumul *Un erudit cărturar - Ioachim Miloia*, Editura Mirton, Timişoara, 1997; Idem, *Ioachim Miloia (1897-1940) - documentar biografic*, în „Coloana infinitului", an VIII, vol. I, nr. 52, Timişoara, 2005, p. 2-41; Idem, *Ioachim Miloia (1897-1940). Viaţa* şi *activitatea*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2006; Idem, *Ioachim Miloia, fruntaş al vieţii culturale bănăţene interbelice*, în „Columna 2000", Anul VIII, nr. 29-30 (ianuarie-iunie)/2007, Editura Eurostampa, Timişoara, 2007, p. 31-35; Idem, *Ioachim Miloia (1897-1940). Viaţa* şi *activitatea. Incursiuni în operă*, ediţie adăugită, Editura Excelsior Art, Timişoara, 2008; Idem, *Comemorare 70. Ioachim Miloia. Contribuţii biografice*, în „Columna 2000", Anul XI, nr. 41-42 (ianuarie-iunie)/2010, Editura Eurostampa, Timişoara, 2010, p. 83-89; Idem, *Aniversare 115. Ioachim Miloia. Contribuţii biografice* în „Columna 2000", Anul XIII, nr. 49-50 (ianuarie-iunie)/2012, Editura Eurostampa, Timişoara, 2012, p. 48-54; Tiberiu Ciobanu, *Cercetări istorice ale lui Ioachim Miloia referitoare la Evul Mediu în Banat*, în „Coloana infinitului", an VIII, vol. I, nr. 52, Timişoara, 2005; Idem, *Ioachim Miloia* şi *cercetările sale cu privire la istoria medievală a Banatului*, în „Columna 2000", Anul VIII, nr. 29-30 (ianuarie-iunie)/2007, Editura Eurostampa, Timişoara, 2007, p. 40-42; Idem, *Comemorare 70. Ioachim Miloia (1897-1940)*, în „Columna 2000", Anul XI, nr. 41-42 (ianuarie-iunie)/2010, Editura Eurostampa, Timişoara, 2010, p. 81-82; Idem, *Istoriografia românească din perioada 1918-1948 referitoare la Evul Mediu bănăţean*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2009, p. 51-98 şi 312-317; Idem, *Cărturari români cu preocupări referitoare la istoria medievală a Banatului. Cuprinderi biobibliografice*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2010, p. 122-130 şi p. 179-183; Idem, *Istoriografia românească din secolul al XIX-lea* şi *prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. I-II, Editura Eurostampa, Timişoara, 2010, p. 275-310 (în vol. I) şi p. 266-271 (în vol. II); Idem, *Istoria medievală a Banatului reflectată în opera lui Ioachim Miloia*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2012.

Dr. **Constantin-Tufan Stan**
(Lugoj)

În acordurile *Marseillaise*. Reverberații francofone la Lugoj

Henri Berthelot în cetatea lui Ioan Vidu: „Trăiască România Mare împreună cu Banatul!"

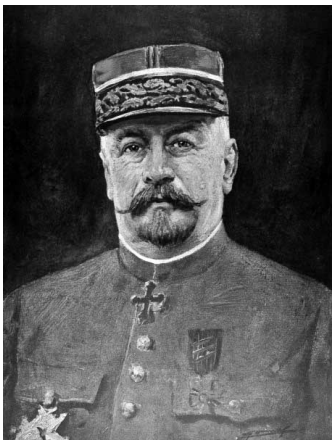

Gen. Henri Berthelot

În 13/26 decembrie 1918, pe peronul gării din Lugoj, a avut loc festivitatea primirii generalului francez Henri Berthelot, comandantul trupelor aliate, întâmpinat cu mari onoruri militare, în acordurile *Marseillaise*, interpretate de Corul Societăţii Universitarilor Români, şi al unui *Bine aţi venit* (compus special pentru acest eveniment de Ioan Vidu), intonat de Reuniunea Română de Cântări şi Muzică. Au rostit discursuri festive Caius Brediceanu (delegat al Consiliului Dirigent din Sibiu) şi gen. Berthelot („Drapelul", Lugoj, XVIII, 133, 135, 1918, 2-3). O copie în manuscris, din anul 1886, a *Imnului francez*, identificată în arhiva dr. George Dobrin, e relevantă pentru vechile aspiraţii ale românilor bănăţeni, însufleţiţi de spiritul mobilizatorului marş de luptă.

Reverberaţiile epocalului eveniment pentru comunitatea lugojeană au fost surprinse cu nedisimulată emoţie de corespondentul periodicului arădean „Românul" (VII, 41, 1918, 2):

„În 26 dec., o telegramă scurtă primită de la Consiliul Dirigent din Sibiu a anunţat CNR din Lugoj că după-amiază soseşte dinspre Orşova, cu tren special, generalul Berthelot, care «doreşte în gara Lugojului a poposi un ceas şi a primi toate autorităţile din Lugoj». Fără afişuri, în câteva ceasuri a luat întreg oraşul la cunoştinţă sosirea generalului, cam 11 mii de oameni au năpădit gara încă pe la ceasurile 4. Trenul special se vede reţinut la Orşova, Caransebeş, abia la 8 ore a intrat în gara Lugojului. Un condei nu este în stare să descrie însufleţirea mare de care Lugojul, de la întemeierea lui, nu a avut parte şi poate nici nu va avea decât la intrarea lui «Mihai Viteazul al II-lea». Intrarea trenului în gară a fost primită cu marşul *Marseillaise*, cântat franţuzeşte de corul universitarilor, sub conducerea tânărului Zeno Vancea. A urmat apoi noua compoziţie a marelui şi iubitului Vidu – compusă anume pentru întâmpinarea fraţilor: *Bine-aţi venit!* Să-i zic frumoasă, să-i zic măreaţă? O spune generalul, care a ascultat-o de două ori, cu ochii lucind în lacrimi de bucurie şi însufleţire.

În numele românilor, PS dr. Frenţiu şi dr. C. Brediceanu l-au invitat pe peron. Apariţia generalului uriaş, cu faţa-i blândă, luminată de zâmbetul dragostei şi al mulţumirii, a stârnit din mii de oameni strigăte de *Să trăiască!* Dr. C. Brediceanu l-a salutat în limba franceză, exprimând durerile şi suferinţele poporului român din Bănat, din trecut şi de acum. Generalul a răspuns ca un frate, încheind cu cuvintele: «Trăiască România Mare împreună cu Banatul!». Autorităţile maghiare, cari au fost foarte rece primite de general, au părăsit gara încă pe când reprezentantul Antantei întrunea privirile noastre de adoraţiune. Corul lui Vidu, măreţ, puternic ca şi în trecut, a mai cântat *Eroi au fost*, după care generalul Franţei a venit la Vidu şi i-a strâns mâna în semn de admiraţie. Văd încă mulţimea lampioanelor luminând în întunericul nopţii, văd cum nobilul francez o ia în braţe şi o sărută pe gingaşa Lia Vidu, care i-a predat buchetul de flori, văd încă drapelele noastre şi ale puterilor Antantei fâlfâind în lumina discretă, văd trenul în mişcare şi mii de pălării şi batiste jucând în aer, aud acordurile corului «Vidu» şi strigătele de însufleţire, dar mai presus de toate aud tenorul cuvintelor pe cari le văd scrise cu litere de aur, încadrate în sânge: «Trăiască România Mare împreună cu Banatul!»".

Staţionarea trupelor franceze, aflate sub comanda col. Henri Lemoigne, la Lugoj, începând cu data de 14/27 ianuarie 1919 (în urma retragerii armatei sârbe), a generat entuziaste manifestări de simpatie din partea oficialităţilor, a intelectualilor şi a membrilor vestitelor reuniuni corale. Astfel, în seara zilei de 20 ianuarie/2 februarie, Corul „Lira" şi Reuniunea ortodoxă, cele două corale surori, au susţinut o serenadă în faţa casei Sidoniei dr. Maior, unde era găzduit colonelul Henri Lemoigne, comandantul Diviziei XI Orientale, în prezenţa mai multor notabilităţi locale, între care şi Episcopul Valeriu Traian Frenţiu. Peste câteva zile, manifestaţia s-a reluat în ambianţa creată de asistenţa militarilor francezi, de data aceasta şi cu contribuţia corurilor din comunele Herendeşti şi Hodoş. În 23 februarie 1919, în Catedrala Greco-Catolică din Lugoj, abatele Henri Pradel a oficiat o Liturghie solemnă închinată eroilor francezi din Regimentele 35 Infanterie Colonial şi 21 Artilerie căzuţi pe front, asistată de PS Valeriu Traian Frenţiu, în prezenţa colonelului H. Lemoigne şi a soldaţilor francezi staţionaţi la Lugoj. Corul „Lira" şi o reuniune vocală a militarilor francezi au intonat mai multe cântece religioase („Drapelul", Lugoj, XIX, 17, 1919, 2).

Înfrățiți sub vraja muzicii

Comanda trupelor franceze staţionate în Banat, în preludiul desăvârşirii actului Marii Uniri, a fost preluată, în 22 martie 1919, de generalul Léon Farret, care, sub influenţa secretarului său, Kovács-Brunn, a promovat o politică de marginalizare a comunităţii româneşti, limitând accesul acesteia la funcţiile de conducere în administraţia locală. În urma unor demersuri diplomatice la Belgrad şi

Paris, cu sprijinul Consiliului Dirigent, Farret a fost revocat din funcţie, în locul său fiind numit gen. Georges Clémenceau, care a reglementat diferendul în favoarea reprezentanţilor administraţiei româneşti. În consonanţă cu evenimentele aflate în desfăşurare, în timpul prezenţei trupelor din Hexagon la Lugoj ziarul „Drapelul" tipărea o ediţie în limba franceză (v. „Semenicul", Lugoj, II, 12, 1929, 29-31). În aprilie 1919, prin Ordonanţa cu nr. 418/2 a Comandamentului Diviziei 11 Coloniale a Armatei Franceze, privind organizarea administrativă a Banatului, a fost instituită zona franceză („Drapelul", Lugoj, XIX, 32, 1919, 2).

Georges Clémenceau

Dimitrie Petrescu Tocineanu (1893, Bârlad – 1943, Lugoj), militar de carieră (participant activ pe frontul celui de-al Doilea Război Balcanic, apoi combatant în Primul Război Mondial, ca ofiţer al armatei române) sosise la Lugoj în martie 1919, ca ataşat pe lângă Divizia 11 Colonială Franceză. În 1920 s-a căsătorit cu Alma Pop, coristă în Reuniunea Română de Cântări şi Muzică, fiica avocatului lugojean Isidor Pop, fondator şi director al Băncii „Poporul" (pe linie maternă, Alma Pop era nepoata dr. Ioan Maior, vajnic luptător paşoptist, şi a Sidoniei n. Panaiot). Între 1933 şi 1936 a deţinut funcţia de preşedinte al Societăţii Filarmonice, „societate pe care, de fapt, o conduceam din 1927, de la înfiinţare", potrivit propriei mărturisiri, consemnate în jurnalul său. Violonist amator cu disponibilităţi remarcabile, Tocineanu a activat, ani de-a rândul, la pupitrul I al Orchestrei Societăţii Filarmonice lugojene, implicându-se în intensa viaţă muzicală locală şi ca devotat membru în cvartetul de coarde al Societăţii. A căzut eroic pe frontul de răsărit, în 11 februarie 1943, fiindu-i acordat, post-mortem, titlul de Cavaler al Ordinului „Mihai Viteazul". A fost nemurit de Zeno Vancea, care i-a dedicat un *Recviem*, capodoperă a muzicii liturgice româneşti, distinsă cu premiul I la ediția din 1943 a prestigiosului Premiu Național de Compoziție „George Enescu" (instituit de Orfeul Moldav în 1913), concurs jurizat de o comisie prezidată de George Enescu (v. Stan 2016).

În 10/23 februarie 1919, pe scena Teatrului Orăşenesc, a avut loc primul concert după Unire al Reuniunii Române de Cântări şi Muzică, dirijată de Ioan Vidu. Au fost interpretate: *Mântuire*, *Marşul libertăţii*, *Deşteaptă-te, române!* şi *Negruța* (soliști: Iosif Bireescu și Octavia Bobora), *La Marseilaisse*, *Arie* din *Puterea destinului* de Verdi (solistă: Elisabeta Jurca-Mitar, acompaniată la pian de Maria V. Branişte), *Pe sub flori* și *Cântă puiul cucului* (T. Brediceanu) și finalul actului II din *De-aș fi rege* de Ad. Ch. Adam (soliști: E. Jurca-Mitar, V. Luca şi L. Brădicean). Cu acest prilej, s-au dat trei reprezentaţii, primul concert fiind dedicat soldaţilor francezi încartiruiţi la Lugoj, comandaţi de colonelul Henri Lemoigne.

Ședința Adunării Generale Constituante a Reuniunii Române de Cântări şi Muzică, convocată în 2 martie 1919, a fost condusă, în absenţa preşedintelui (Caius Brediceanu), de Alexandru Vasilie (vicepreşedinte), raportul fiind prezentat de Ioan Iorga Burencea. A fost citită o dare de seamă despre concertele de debut de după Unire, despre participarea corului la solemnităţile organizate cu prilejul prezenţei generalului Berthelot la Lugoj şi a sărbătoririi trupelor franceze staţionate în oraşul de pe malurile Timişului.

În 10 iunie 1919, pe Câmpia Libertăţii din Lugoj, în prezenţa a 70.000 de români bănăţeni din judeţele Caraş-Severin, Timiş şi Torontal, a fost adoptată o moţiune de condamnare a ocupaţiei Banatului de către trupele sârbe, a persecuţiilor la care a fost supusă populaţia şi a pretenţiilor teritoriale ale Serbiei. Au rostit discursuri lt.-col. Vargoz, reprezentantul Franţei, şi prof. Victor Bîrlea („Drapelul", Lugoj, XIX, 55, 1919, 2-3).

Mai mulţi savanţi francezi au tranzitat Lugojul în 19 iunie, printre oamenii de ştiinţă aflându-se şi academicianul Lucien Poincaré (fratele preşedintelui Franţei), vicerectorul Academiei din Paris şi preşedintele Consiliului Universităţii pariziene. După ceremonia primirii la gară, Societatea Corală „Lira" şi Reuniunea Română de Cântări şi Muzică au concertat în onoarea oaspeţilor la restaurantul Hotelului „Dacia". Delegaţia oamenilor de ştiinţă francezi vizitase Universitatea din Bucureşti, ca răspuns la un turneu similar al unor savanţi români. Din grupul universitarilor francezi făceau parte Ch. Diehl (bizantinolog), D. Berthelot (chimist), J. Bédier (profesor de literatura franceză la Colegiul Franţei), Jonet (fizician), G. Fougères (elenist), Emmanuel de Martonne (geograf), Victor Balthazard (medic) şi Meynal (profesor la Facultatea de Drept din Paris) („Drapelul", Lugoj, XIX, 57, 1919, 2: *Savanți francezi în Banat. De la Lugoj la Băile Herculane*).

Episoadele întâmpinării unor ofiţeri de rang înalt ai armatei franceze au continuat în 27 iunie 1919, când Corul „Lira" şi Reuniunea ortodoxă, condusă de Ioan Vidu, i-au prezentat generalului Franchet d'Esperey, comandantul armatei sudice franceze, un program de cântece patriotice („Drapelul", Lugoj, XIX, 60, 1919, 2-3, şi XIX, 61, 1919, 1-2).

În 7 ianuarie 1920, Ştefan Ţiucu (fiul protopopului unit lugojean I. Ţiucu), student la Facultatea de Medicină din Paris, a expediat o scrisoare redacţiei ziarului „Drapelul", în care relata despre matineul artistic organizat de Asociaţia Studenţilor Români din Paris, în scopul constituirii unui fond pentru înfiinţarea căminului studenţilor români din capitala Franţei. Au avut intervenţii solistice studenţii Angela Dimitrescu (canto), Marietta Bârsan-Sadoveanu (recitări), Mihail Munteanu (canto), Vasile Filip (vioară), Laura Zăgănescu (canto), Yonnel de la Odéon (recitări), Elena Pandrescu, E. De Max (actor

la „Comedia Franceză”), Nicolae Ochialbi (violoncel, acompaniat de Grigore Alexandrescu). („Drapelul”, XX, 12, 1920, 2)

O delegaţie alcătuită din personalităţi care participaseră la lucrările celui de-al XIV-lea Congres Internaţional de Agricultură de la Bucureşti (condus de marchizul francez De Vogüé şi fostul preşedinte al Austriei, dr. Michael Hainisch) a sosit în vizită la Lugoj, în ziua de 13 iunie 1929. A fost organizat un program artistic în onoarea oaspeţilor, în grădina Prefecturii, cu participarea Corului „Lira”, a Reuniunii Române de Cântări şi Muzică şi a reuniunilor săteşti din Gruni, Balinţ, Satu Mic, Lugojel şi Coştei. Evenimentul a fost consemnat în periodicul local „Răsunetul” (VIII, 26, 1929: *Sosirea congresiştilor la Lugoj*): „Toate corurile s-au produs foarte bine, fiind aplaudate. Laudă se cuvine atât coriştilor, dar mai ales dirigenţilor, pentru instruarea corurilor”. Referindu-se la impresia produsă asupra oaspeţilor, autorul articolului nota: „Marchizul De Vogüé, în admiraţia sa, i-a declarat dlui prefect al judeţului nostru, Ionel Mocioni, că e bine că ţăranul român cultivă nu numai pământul, ci şi arta”.

Felician Brînzeu şi Clubul Francez

De facto, Clubul (Cercul) Francez a activat la Lugoj încă din anul 1923. Constituirea *de iure* a avut loc însă mult mai târziu, în 31 octombrie 1936, prin alcătuirea unui Comitet Director, sub preşedinţia lui Alexandru Bireescu, primarul Lugojului, iar inaugurarea s-a oficiat în 14 noiembrie 1936. Au fost elaborate un statut şi un program de activităţi, stabilindu-se o cotizaţie anuală în cuantum de 100 de lei, care putea fi înlocuită prin donarea unor cărţi în limba franceză cu o valoare echivalentă. Erau acceptate şi donaţii de altă natură, acestea fiind consemnate într-un registru („Răsunetul”, Lugoj, XV, 46, 1936, 3; „Acţiunea”, Lugoj, III, 43, 1936, 3, şi III, 45, 1936, 1).

Unul din promotorii culturii franceze la Lugoj a fost profesorul, folcloristul, muzicianul şi traducătorul Felician Brînzeu. Născut la Petroşani în 18 aprilie 1909, a fost un elev eminent al Liceului „Coriolan Brediceanu” din Lugoj, unde a beneficiat de un stipendiu al Fundaţiei „Rudolfine” şi de o bursă de stat, fiind premiat, în clasele I-a şi a II-a gimnaziale, „pentru progres lăudabil la limba română”. Liceul, absolvit la Lugoj (promoţia 1926-1927), apoi cursurile Facultăţii de Litere şi Filozofie a Universităţii din Bucureşti i-au desăvârşit profilul intelectual. A fost unul din cei cinci copii ai preotului unit Nicolae Brînzeu (1883, Vulcan – 1962, Lugoj), spirit de aleasă cultură, care a urcat toate treptele ierarhice ale bisericii greco-catolice, de la cea de preot capelan la cele de prim-notar consistorial, canonic şi prepozit capitular.

După obţinerea licenţei, Felician Brînzeu a trecut cu succes examenul de capacitate („Acţiunea”, Lugoj, II, 27, 1935, 4, şi „Banater Bote”, Lugoj, XXXVII, 50, 1935, 3), fiind apoi numit, începând cu toamna anului 1935, profesor suplinitor la Gimnaziul „Ion Heliade-Rădulescu” din Bucureşti, în paralel cu activitatea didactică activând şi la Biblioteca Academiei Române. În vara anului 1936 obţine din partea statului francez o bursă de studii la Dijon, iar în toamna anului următor, după ce renunţă la postul de la Academie (pentru laborioasa sa activitate primeşte o scrisoare de mulţumire din partea instituţiei), devine profesor de limba latină şi limba şi literatura română la Liceul Teoretic de Băieţi „Coriolan Brediceanu” din Lugoj, pe postul rămas vacant prin pensionarea lui Ioan Bistriţeanu. Prin vocaţie şi charismă, Felician Brînzeu va fi mentorul şi modelul unei întregi generaţii de viitori artişti lugojeni. În anul 1942, după ce participă la un curs organizat de Ministerul Propagandei, se înscrie la un concurs pentru obţinerea titlului de lector la o universitate de peste hotare, titlu atribuit de o comisie prezidată de prof. Gheorghe Brătianu, fiind numit profesor la Universitatea din Istanbul („Răsunetul”, Lugoj, XXI, 23, 1942, 3). În metropola turcă, Brînzeu desfăşoară o activitate ştiinţifică şi publicistică accentuată: predă cursuri de limba latină şi geografie lingvistică, proiectează editarea unei reviste româno-turce, iniţiază elaborarea unei lucrări de anvergură, *Introducere în limba şi literatura română*, publică, în limba franceză, *Un procédé oriental qui exprime l'approximation ou l'emphase: La réduplication à – initial*, *Un poète hermétique: Lucian Blaga* şi un studiu de istorie (*Vlad l'Empaleur dans la littérature turque*), îi tălmăceşte în limba turcă, pentru întâia oară, pe I. L. Caragiale şi Lucian Blaga. Ca omagiu adus fostului său dascăl şi mentor, György Kurtág, corifeul muzicii de avangardă contemporane, i-a dedicat lui Felician Brînzeu, în 2008, *Colindă-Baladă*, op. 46, pentru cor mixt, tenor solo şi ansamblu instrumental, capodoperă a muzicii culte contemporane (v. Stan 2009 şi Stan 2014).

Felician Brînzeu

A trecut la cele veşnice la 24 noiembrie 1949 în citadela de pe ţărmurile Bosforului, unde îşi doarme somnul de veci. Trista veste i-a parvenit tatălui său în condiţii tragice, după aproape doi ani, într-o celulă a închisorii din Sighet, unde fusese transferat, împreună cu alţi clerici greco-catolici (preoţi şi episcopi) – deveniţi indezirabili regimului comunist –, de la Mânăstirea Căldăruşani, unde avuseseră domiciliu forţat. Dureroasele momente sunt relatate de Nicolae Brînzeu în memoriile sale (Brînzeu 2011, 770-772).

Primele conferinţe au fost prezentate de Felician Brînzeu la Clubul Francez în anul 1935, în compania lui Ferdinand Dionne, membru al misiunii universitare franceze, profesor la Liceul „Coriolan Brediceanu”. Conferinţele susţinute de membrii Clubului Francez aveau o tematică diversă: *Clemenceau médicin* (dr. Duma), *Traductions françaises du poète Eminescu* (prof.

G. Oprescu), *Croisilles de Musset* (prof. F. Dionne), *Baudelaire et Arghezi* (prof. G. Ţepelea). După expunerea materialelor, conferenţiarii purtau discuţii, lecturau presa franceză şi audiau plăci de patefon cu muzică populară din Hexagon. În anul 1935, amfitrionii clubului au pus la dispoziţia celor 100 de membri cataloage cu cărţi în limba franceză (literatură tehnico-ştiinţifică şi beletristică), acestea putând fi comandate şi obţinute la un preţ redus în cadrul Săptămânii Cărţii Franceze, care urma să aibă loc în perioada 1-18 decembrie 1935 („Acţiunea", Lugoj, II, 39, 1935, 3: *Din activitatea Clubului Francez din Lugoj*). În anul 1938, Brînzeu a conferenţiat despre Pierre-Jean de Béranger, la discuţii luând parte G. Ţepelea, C. Zasloţi şi F. Dionne („Acţiunea", Lugoj, V, 45, 1938, 4), anul următor (1 mai 1939), despre *Moartea în artă*, iar în 6 februarie 1940 a vorbit despre Racine.

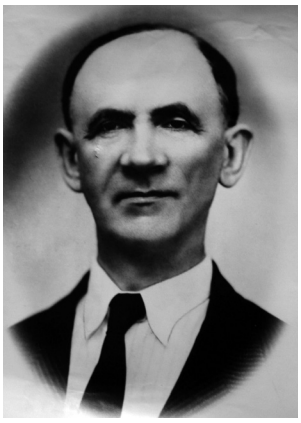

Aurel E. Peteanu

În 12 februarie 1942, în debutul unui ciclu de conferinţe şi şedinţe literare iniţiate de Asociaţia Profesorilor Secundari din Lugoj, sub egida Clubului Francez (Centrul de Studii Franceze), Brînzeu a susţinut o conferinţă (*Pascal penseur*) („Răsunetul", Lugoj, XXI, 7, 1942, 3), apoi, în 10 martie, o comunicare dedicată comemorării lui Galileo Galilei („Răsunetul", Lugoj, XXI, 10, 1942, 3, şi XXI, 11, 1942, 2: *Prima şedinţă de lucru a Asoc. Prof. Secundari din Lugoj*). Cu prilejul analizei activităţii din anul precedent, 1941 (un ciclu de 20 de conferinţe şi o serie de 5 şedinţe literare, care au constat în lecturarea şi comentarea, în limba franceză, a unor texte celebre din literatura franceză), s-au proiectat câteva manifestări culturale, care urmau să debuteze începând cu 3 noiembrie 1942: conferinţe bilunare, susţinute la Cazinoul Civilo-Militar, iniţierea unor cursuri de limba franceză (avându-l ca protagonist pe prof. R. Papavionne, directorul Clubului), punerea la dispoziţia publicului a fondului de carte şi a periodicelor de limbă franceză de la biblioteca instituţiei. În cadrul ciclului de şedinţe literare, Brînzeu a propus auditoriului două materiale: *Cimitirul marin* (Paul Valéry) şi *Le sous'prefet aux champs* (Alphonse Daudet) („Răsunetul", Lugoj, XXI, 44, 1942, 2-3: *De la Cercul Francez. Activitatea anului trecut şi programul pentru anul în curs*).

Profund ataşat spiritualităţii franceze, Brînzeu a donat bibliotecii Clubului Francez, în anul 1938, suma de 800 de lei („Acţiunea", Lugoj, V, 4/26, 1938, 4: *Donaţie pt. Clubul Francez*, şi „Răsunetul", Lugoj, XVII, 4-26, 1938, 4), în contextul în care manifestările francofone continuau să ia amploare. Au existat şi alte elemente care au întreţinut efervescenţa mişcării culturale franceze. Astfel, între anii 1921 şi 1948, pe lângă Episcopia Greco-Catolică din Lugoj a funcţionat un internat de băieţi, condus de părintele A. Leandre, membru al Congregaţiei Asumpţioniştilor, unde se vorbea în exclusivitate limba franceză, iar la Liceul „Coriolan Brediceanu" s-a constituit Societatea de Lectură „Moliére", sub auspiciile căreia se organizau periodic aşa-numite „festivaluri franceze" ale elevilor (cântece, scenete şi dansuri franceze), desfăşurate sub coordonarea profesoarei Marie Popescu-Michaud.

Între personalităţile lugojene care au cultivat, de-a lungul timpului, cu abnegaţie valorile spiritualităţii franceze s-au aflat şi dr. Aurel E. Peteanu (1887-1961), eminent dascăl, scriitor, publicist, folclorist şi muzician, şi dr. Pius Brînzeu (1911-2002), strălucitul chirurg şi academician timişorean. În 15 februarie 1935, Ernő Földvári (1918-2007), viitorul pianist şi dirijor al Orchestrei Operei Maghiare din Cluj, aflat în ultimul an de gimnaziu, a dirijat Corul Liceului „Coriolan Brediceanu" (*La Marseillaise*), cu prilejul ceremoniei decorării profesorului Aurel E. Peteanu, din partea guvernului francez, cu ordinul de „Cavaler al Artelor al Academiei Franceze" („Banater Bote", Lugoj, XXXVII, 14, 1935, 3: *Feierliche Uebergabe der französischen Dekoration an Direktor Dr. Peteanu*), iar în 15 mai 1938, la Strasbourg, sub genericul Serbării româneşti „aranjate" de Asociaţia Studenţilor Români Creştini, prezidată de dr. Pius Brînzeu, dedicată comemorării eroilor din Cimitirul „Cronenbourg", în cadrul festivalului artistic desfăşurat la Conservator, cu concursul Corului Societăţii Studenţilor Români, după conferinţa susţinută de Elena Văcărescu, dr. P. Brînzeu a fost decorat de guvernul francez cu medalia „Souvenir Français" („Acţiunea", Lugoj, V, 1/23, 1938, 3).

După impunerea abdicării regelui Mihai şi reforma administrativă de inspiraţie stalinistă din anul 1948, care a avut ca efect desfiinţarea judeţului Severin (cu capitala la Lugoj), peste efervescenţa manifestărilor de altădată dedicate spiritualităţii franceze s-a aşternut, implacabil, colbul uitării. Bogatul patrimoniu al Clubului Francez a fost aproape devalizat, doar timide încercări postdecembriste făcând apel, într-un prezent încă cenușiu și ambiguu, la spațiul cultural francofon.

Bibliografie

Brînzeu 2011 = Nicolae Brînzeu, *Jurnalul unui preot bătrân*, Ediția a II-a, Ediție, prefață și note de Pia Brînzeu și Luminița Wallner-Bărbulescu, Editura Eurostampa, Timișoara

Stan 2009 = Constantin-Tufan Stan, *György Kurtág. Reîntoarcerea la matricea spirituală*, Editura MediaMusica, Cluj-Napoca

Stan 2014 = Felician Brînzeu, *Scrieri*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Constantin-Tufan Stan, Editura Eurostampa, Timișoara

Stan 2016 = Constantin-Tufan Stan, *George Enescu. Consonanțe bănățene – cronici, evocări, interviuri, omagii, mărturii*, Editura Eurostampa, Timișoara

Preot dr. **Valentin Bugariu**
(Birda)

Slujire și martiriu în epoca regimului comunist (1948-1989. Biserică, învățământ teologic, carte și presă bisericească. Clerici, monahi, teologi în închisorile comuniste

Potrivit hotărârii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, **anul 2017 a fost declarat ca An comemorativ al Patriarhului Justinian și al apărătorilor Ortodoxiei în timpul comunismului în Patriarhia Română**. Pentru a împlini această hotărâre, am scotit de bine să ne aducem aminte de martirajul Bisericii în timpul anilor regimului comunist, cu aprofundare asupra perioadei de instaurare a regimului politic ateu și a perioadei 1948-1977, perioada de păstorire a patriarhului Justinian Marina.

Așa cum am fost obișnuiți și din anii trecuți, când i-am cinstit pe Sfântul Constantin cel Mare, Sfântul Antim Ivireanul, sau am vorbit despre importanța educației creștine în societatea de azi, și în acest an am legat cultul de cultura creștină prin oficierea unei slujbe, a unei cateheze completată azi cu o expoziție de carte, care amintește de viața Bisericii Ortodoxe Române în perioada anilor 1948-1989, două planșe tematice realizate de eleva Gabor Roberta, care ilustrează activitatea Bisericii și bineînțeles prezența mucenicilor, ca semne vizibile ale jertfei pentru credință. Și, la final, elevii din clasa a VI-a vor prezenta câteva texte din operele celor întemnițați pentru această mărturie (rugăciuni și poezie).

Așa cum a fost definit martiriul pe baza Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții: **moartea prin violență, ura față de credință manifestată de prigonitori** și **acceptarea conștientă a voinței lui Dumnezeu**[1].

Instaurarea regimurilor comuniste în Europa de Est a fost posibilă prin voia învingătorilor din cel de al Doilea Război Mondial. Prin înțelegerea de la Yalta (4-11 februarie 1945), Uniunea Sovietică a primit o zonă de influență politică și economică formată din statele din Răsăritul Europei: Germania de Est, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Albania, Iugoslavia, Bulgaria și România. În aceste țări a fost schimbat regimul politic democrat reprezentat prin Parlament ca legislativ, Guvern, executiv și Rege, garant al vieții democratice. În locul acestui regim a fost impus un regim totalitar patronat de un singur partid politic numit „al clasei muncitoare", care a avut diferite denumiri: Muncitoresc sau Comunist, iar statele au devenit: Democrate, Populare sau Socialiste, în realitate au fost totalitare, în care, prin forță, a fost schimbată întreaga viață a locuitorilor: au dispărut partidele politice, deci dezbaterea, marile fabrici au fost naționalizate, a dispărut deci și concurența, agricultura a fost la rându-i naționalizată: a dispărut terenul agricol individual, care s-a contopit în asociații agricole de stat.

Cultura și artele la rându-le au avut de suferit. A fost impus ca gen de creație: „realismul social" care proslăvea „realizările" noului regim. A apărut și s-a dezvoltat cultul personalității liderilor politici (în special conducătorul Partidului). Chipul acestuia este prezent în toate instituțiile statului (Primărie, Școală, Miliție ș. a.), în manualele școlare. Literatura a fost aservită Partidului. A apărut poezia proletcultistă, iar proza și dramaturgia epocii aveau ca personaje principale: muncitorul, țăranul cooperatist care vorbea adeseori de binefacerile muncii în fabrică, sau ale întovărășirii din viața satului românesc.

Biserica a avut de suferit ca și întreaga societate românească. În primul rând a fost exclusă din viața publică. Au fost interzise manifestările credinței cum au fost pelerinajele, prezența membrilor Bisericii la Ziua Națională, la debutul lucrărilor Parlamentului devenit Marea Adunare Națională, la începutul cursurilor școlare. Cu alte cuvinte, activitatea bisericească a fost restrânsă la cult, învățământ teologic pentru formarea personalului bisericesc, carte bisericească. A fost scoasă din programa școlară ora de religie, au fost închise mai multe mănăstiri și biserici, au fost scoase în afara legii asociațiile creștine de tipul Oastei Domnului, a Societății Femeilor Ortodoxe, a fost interzisă orice mișcare religioasă, așa cum a fost „Rugul Aprins" de la București, membrii care au participat la ședințele de aici, care presupunea: participarea la Sfânta Liturghie, la catehză, dar și discutarea cărților religioase, au suferit ani grei de temniță, unii chiar și moartea (cazul lui Daniil Sandu Tudor). Au fost naționalizate bunurile bisericești. Alături de terenurile agricole au fost preluate și construcțiile și cu întreg inventarul viu și mort aferent culturii pământului. Or aceste contrucții și inventarul, spre deosebire de sesiile propriu-zise, aparțineau comunităților religioase. Organele Ministerului Agriculturii au trecut în patrimoniul statului și bunuri care aparțineau preoților[2]. Există suficiente dovezi în acest sens. Doar în Episcopia Râmnicului și Argeșului au fost confiscate 18 case parohiale care au devenit: dispensare, sedii ale Miliției locale, magazii de lemne și cereale. În Eparhia Buzăului a fost rechiziționat sediul Școlii de Cântăreți care a devenit adăpost pentru Școala de Contabili. Au fost scoase icoanele din spațiile publice și au fost înlocuite cu portretele demnitarilor comuniști, au fost dizolvate eparhii, închise școli teologice și în toată perioada anilor 1948-1989, s-a exercitat un control asupra tipăriturilor (volume și presă bisericească) care trebuiau alături de pastoralele ierarhilor să primească de la puterea politică cunoscutul „B. T". (adică bun de tipar).

1 Adrian Nicolae Petcu, „Studiu introductiv" la vol. *Martiri pentru Hristos, din România în perioada regimului comunist,* Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007, p. 11.

2 Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist,* Editura Curtea Veche, București, 2005, p. 214. (Se va prescurta în continuare *Biserica Ortodoxă…*).

Presiunea asupra Bisericii a fost mare, aceasta forța o opțiune tragică: ori deținut, ori colaborator sau informator. Iar istoria bisericească cunoaște astfel de ipostaze din toate cele trei opțiuni impuse clerului, profesorilor de teologie, monahilor și credincioșilor.

Lupta împotriva credinței a cunoscut apogeul în anii de început ai comunismului românesc (1948-1965), când la cârma statului comunist s-a aflat Gheorghe Gheorghiu-Dej. Acum a apărut Securitatea ca forță coercitivă a Statului.

Avem o astfel de mărturie dintr-o țară comunistă de la Marea Baltică: Lituania. Spre exemplificare, aș dori să o relatez: „Cazul Stasei Jansiunaite de la o școală medie dintr-un oraș din Lituania este concludent pentru atitudinea antireligioasă a autorităților comuniste. În cursul verii anului 1958, ea a fost convocată de Ministerul Instrucției Publice, unde șeful serviciului personal i-a comunicat că este dată afară de la școala medie din Kulautuva.

- Și de ce? a întrebat profesoara.

- Este adevărat că purtați la gât o cruciuliță?

- Este adevărat.

- O considerați o simplă podoabă sau o priviți ca pe un simbol religios?

- Cruciulița nu-i pentru mine un joc. Țin foarte mult la ea, căci o consider ca fiind un simbol al credinței.

- Sunteți credincioasă?

- Da, sunt!

După câteva zile, Stase Jansiunaite primi scrisoare de concediere de ministerul Instrucției publice al R. S. S. Lituania: «Cu începere de la 1 septembrie 1958, Stase Jansiunaite din Vincas este eliberată din funcția de profesor la școala medie din Kulautuva». Rămasă fără slujbă, ea începu să-și caute un loc de muncă. În noiembrie 1958, fu angajată ca femeie de serviciu la bucătăria sanatoriului din Kulautuva, dar după puțin timp, fu concediată din nou. Jnsiunaite se adresă administrației provinciei Kaunas și Sovietului Suprem al Republicii, cerând să fie reprimită ca femeie de serviciu la sanatoriu. De fiecare dată, Comitetul executiv i-a răspuns că el nu era birou de plasare și că, prin urmare, nu era obligat să-i dea un serviciu[3]".

Lupta împotriva Bisericii, cu toate îngrădirile publice, de organizare și funcționare, a avut ca obstacol în preoți și învățători, în credincioșii practicanți din acele vremi. Chiar conducătorul Statului, Gh. Gheorghiu-Dej, remarca faptul că învățătorii și clerul sunt, cu mici excepții, potrivnici regimului de tip sovietic și că unanimitatea țărănimii, 76 % din populația țării, 12 milioane de oameni, sunt credincioși și nu-i putem face peste noapte materialiști[4].

Vom încerca să vedem care au fost mecanismele de control ale Bisericii: apropierea, epurarea, colaborarea. În perioada anilor 1948-1953, arhiereii și preoții care își începeau activitatea pastorală trebuiau să depună un Jurământ de credință „de a apăra Republica Populară Română împotriva dușmanilor din afară și dinăuntru". Ministerul, apoi Departamentul Cultelor, a devenit un for de supraveghere și control. Această măsură, potrivit dispoziției lui Gheorghiu-Dej, s-a extins asupra tuturor organismelor teritorial-administrative: „În fiecare raion (județ) să fie cineva care să știe ce se întâmplă în biserici și să poată informa partidul[4]. Aceste persoane participau la slujbele bisericii, la hramurile mănăstirilor, la conferințele preoțești, interconfesionale ș. a.

În ascensiunea comuniștilor la putere, aceștia s-au folosit de clerul ortodox. Sunt câteva astfel de cazuri semnalate: cel al preotului George Mitrică din comuna Cetate, județul Dolj, care a binecuvântat alungarea vechiului consiliu comunal. Un alt preot, Neculai Sârbu, a fost investit din partea Frontului Național Democrat, prefect al jud. Vaslui. Un alt preot, Constantin Burducea a ajuns ministru al Cultelor în guvernarea Petru Groza în perioada 6 martie 1945-9 martie 1946. Pe de altă parte, oficiali comuniști între care Teohari Georgescu și Petre Constantinescu-Iași, împreună cu prim-ministrul Petru Groza, au fost prezenți în 1946 la solemnitățile legate de sfințirea catedralei din Timișoara.

Au reușit să creeze o mișcare preoțească în Biserică, cea a preoților democrați. Unul dintre aceștia a fost Gala Galaction, care a ajuns deputat în Parlamentul controlat de comuniști.

Pentru a reuși eliminarea oamenilor care erau împotriva sovietizării țării au modificat legislația bisericească în 1947. Pentru prima dată s-a vorbit acum de pensionarea clericilor și chiar de retragerea arhiereilor care nu răspundeau noii politici. Momentul a fost unul de conjunctură. Radu Roșculeț, succesorul lui C. Burducea, îi declara patriarhului Nicodim Munteanu că „**în toate sectoarele facem reduceri bugetare. Trebuie să le facă și Biserica**"[5].

În Adunările Eparhiale (forul legislativ al eparhiilor) a fost suprimat votul universal în alegerea membrilor și s-a propus cooptarea celor mai buni dintre fiii fruntași ai Eparhiei.

Al doilea pas al Partidului în aservirea Bisericii l-a constituit epurarea. Unii ierarhi simțind această amenințare s-au retras. Așa sunt cazurile mitropoliților Tit Simedrea al Bucovinei și Nifon Criveanu al Olteniei. În lista ierarhilor care trebuiau înlocuiți se aflau și mitropolitul Nicolae Bălan, care, până la moartea survenită în 1955, a fost protejat de Petre Groza, membru din 1911 al Corporațiilor bisericești din Transilvania. Episcopul de la Arad, Andrei Magieru, având un sfârșit tragic, otrăvit. De același „tratament" s-a bucurat și Sebastian Rusan, mitropolitul Moldovei, și Grigore Leu, episcopul Hușilor.

Au fost înlăturați din scaunele arhierești: patriarhul Nicodim Munteanu, mitropolitul Irineu Mihălcescu al Moldovei, amândoi decedând în condiții neelucidate. Emilian Dumitru Antal, trimis de la București la Toplița unde a fost stareț până în 1971. Tot de la Patriarhie, vicarul Athanasie Dincă a fost trimis la Căldărușani. Tot la mănăstire, de astă dată la Cernica, a fost trimit mitropolitul Basarabiei, Efrem Enăchescu. La această mănăstire din apropierea Bucureștiului și-a sfârșit viața pământească și mitropolitul Vasile Lăzărescu al Banatului.

3 Sergiu Grossu, B*iserica persecutată. Cronica a doi români în exil la Paris*, trad. Mioara Izverna, Editura Compania, București, 2004, p. 136.

4 Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă…*, p. 219.

5 Cristian Vasile, *op. cit.*, p. 211.

Avem din arhivele laice și bisericești câteva date despre martiriul mitropolitului Vasile, care a fost controlat de consilierii săi, ajunși colaboratori ai regimului. Mitropolitul și-a prevăzut tristul sfârșit încă imediat ce se instaurase regimul totalitar, cu care intrase în conflict. Într-o discuție cu un agent al Securității, mitropolitul a afirmat: «Să nu te miri dacă auzi, într-o bună zi, că pe vlădica l-au dat afară și l-au închis la mănăstire. Nu este greu să-ți găsească o vină. Sunt mereu suspectat și mă simt parcă supravegheat de personalul meu de la Mitropolie. Vezi mai toți câți au fost în jurul meu au părăsit preoția și au luat posturi mirene, uite și pe părintele Secoșan pe care-l țineam ca pe propriul meu copil, el m-a denunțat pe nedrept, scornind minciuni pe seama mea. Apoi în cine să mai ai încredere?»"[6]. În acțiunea de înlocuire a mitropolitului de la Timișoara (creatorul Mitropoliei, ctitorul Catedralei și inițiatorul trecerii în rândul sfinților a Sf. Iosif cel Nou de la Partoș), i s-au reproșat: misiunea din Transnistria în timpul guvernării legionare (1942), angajarea la Mitropolie a foști preoți uniți, dar și a unora cu trecut legionar, delapidări financiare.

Semnificativă rămâne profeția venerabilului mitropolit de la Timișoara din 1961, făcută preotului Victor Vlăduceanu în legătură cu prezentarea unui articol omagial închinat patriarhului Justinian cu prilejul împlinirii a 60 de ani de viață: „Putem noi zice început de veac nou ortodoxiei românești. Suntem convinși că acest început durează un veac și că patriarhul Justinian va sta un veac? **Nu înțelegi că acest început nu va ține un veac**"[7].

Foarte importantă rămâne afirmația acestui valoros studiu monografic închinat Mitropolitului Vasile, în care argumentează faptul că pe perioada vieții sale de după retragere (1961-1969), acesta a rămas mitropolit deoarece nu a fost judecat, nici depus din treaptă sau caterisit[8].

Alți arhierei au fost pensionați, alții destituiți, alții puși în retragerere, decedând în scurt timp: episcopul Valeriu Moglan de la Iași, Cosma Petrovici de la Galați, Eugen Laiu de la Cernăuți, Veniamin Pocitan de la București, Lucian Triteanu de la Roman.

Trimiși la mănăstiri au fost: Pavel Șerpe la Curtea de Argeș, Nicolae Popovici la Cheia, Policarp Morușca din America și Veniamin Nistor de la Caransebeș la Alba Iulia.

Un caz special a fost Mitropolitul Visarion Puiu, arhipăstorul Transnistriei între 1942-1944. În 1946 a fost condamnat la moarte de Tribunalul Poporului în contumacie (lipsă n. n.). Acesta a ajuns între 1949-1958 episcop al Episcopiei Ortodoxe Române din Paris, care ținea atunci de Biserica Rusă din Exil[9].

Din cele relatate până acum vedem că arhiereii considerați „necorespunzători" de puterea politică au fost fie îndepărtați din scaun: pensionați, puși în retragere la mănăstiri, alții au fost scoși din scaune prin dispariția eparhiei sau contopirea acesteia cu Arhiepiscopia din cadrul Mitropoliei, unde funcționa, cum a fost în cazul Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului.

În această situație deloc fastă a fost înscăunat ca arhiereu vicar la Iași, cu titlul de Vasluianul, apoi mitropolit la Iași și mai apoi patriarh al Bisericii Ortodoxe Române în perioada 24 mai1948- 26 martie1977, Justinian Marina, cel de-al treilea patriarh al Bisericii Ortodoxe Române.

Fiecăruia dintre cei care participăm la Sfânta Liturghie îi cunoaștem numele din pomenirea la Sfânta Liturghie în duminici și sărbători: „Pe adormiții întru fericire patriarhi ai Bisericii Ortodoxe Române, Miron, Nicodim și Justinian, să-i pomenească Domnul Dumnezeu întru împărăția Sa"[10]. Tot din perioada păstoririi sale în inventarul de carte bisericească al parohiei Birda avem: *Evanghelie* (1956), *Aghiasmatar* (1965), *Catavasier* (1970), *Triod* (1970), *Penticostar* (1973), *Octoih Mare* (1975), *Aghiasmatar* și *Tipic bisericesc* (1976) și *Minei*-ele pe Ianuarie (1975), Februarie (1976), Martie (1977), Aprilie (1977) și Decembrie (1975), iar în biblioteca parohială deținem 6 cărți iscălite de patriarhul Justinian. Amintim de volumele IV, V, VI, VII, VIII din culegerea de cuvântări: *Apostolat social* (1952-1966). Tot de numele patriarhului Justinian stă colecta pentru Fondul Central Misionar așa cum am auzit cu toții din citirea *Pastoralei* în Duminica Ortodoxiei[11]. Iată ceea ce știm despre patriarhul Justinian Marina de la Biserica noastră[12].

Vom încerca să vedem care a fost rolul patriarhului Justinian în anii de instaurare a regimului comunist în România. În creionarea chipului său ne vom folosi de mărturia unui colaborator apropiat, Bartolomeu Valeriu Anania: „**Voi sunteți tineri, credeți că vin americanii. Eu nu voi încerca să vă stingheresc în credința voastră; voi credeți ce vreți. Politica Bisericii însă o fac eu, iar eu sunt convins că americanii nu vin, sau cel puțin nu vin curând, că această stăpânire comunistă este de durată, iar strategia Bisericii trebuie să fie o strategie pe termen lung. Strategia pe termen scurt presupune confruntarea cu un dușman inegal și, eventual, martiri. E posibil acest lucru. Sunt câteva exemple în Bulgaria și alte exemple în Rusia, dar eu vreau pe durata acestei stăpâniri preoții mei să nu fie în pușcărie, ci în bisericile lor, să facă Liturghie pe cât este posibil**"[13].

Acest lucru a fost posibil datorită diplomației de care a dat dovadă. A reușit și datorită creditului pe care l-a avut asupra lui Gheorghiu-Dej. Liderul comunist aflat în închisoarea de la Târgu-Jiu trebuia să participe la evenimentul de la 23 august

6 Ibidem, p. 129.

7 Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu al Banatului (1894-1969). Monografie istorică,* Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, p. 144. (Se va prescurta în continuare *Mitropolitul Vasile Lăzărescu…*).

8 Petrică Zamela, *Mitropolitul Vasile Lăzărescu…,* p. 148.

9 Petrică Zamela, *op. cit.,* p. 197.

10 Vasile Manea, *Preoți ortodocși în închisorile comuniste,* ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2001, p. 14-21. (Se va prescurta în continuare *Preoți ortodocși…*).

11 *Liturghier,* Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, p. 128.

12 *Pastorala Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române la Duminica Ortodoxiei din anul 2017,* p. 5.

13 Cateheza cu acest subiect a fost susținută în biserica din Birda cu prilejul Sfinților 40 de mucenici. n. n.

1944. Evadatul trebuia să ocolească Râmnicu-Vâlcea, însă o pană de cauciuc l-a dus pe Dej în casa preotului Ioan Marina.

Nu vom stărui cu amănunte biografice asupra Patriarhului[14], ci ne vom opri la realizările patriarhului aflat 29 de ani la conducerea Bisericii Ortodoxe Române.

Anul acesta s-au împlinit, pe 22 februarie, 116 ani de la naştere (n. 1901 în Sueşti, Vâlcea) şi pe 26 martie, 40 de ani de la moarte a patriarhului Justinian.

Prin a sa grijă în calitatea de Întîistătător al Bisericii a reprezentat-o grija pentru baza materială a Bisericii. A reorganizat fabrica de lumânări şi i-a determinat pe preoţi să achiziţioneze lumânări şi alte consumabile produse de Biserică. **De asemenea, a smuls o aprobare de la stăpânire. Biserica să-şi creeze ceea ce s-a numit „fonduri proprii", anume ca, pe lângă puţinul pe care-l plătea Statul, Biserica să-şi poată realiza venituri prin mijloace proprii şi să le administreze propriu. Aceste fonduri proprii se păstrează până astăzi şi sunt ctitoria patriarhului Justinian. A fost o luptă, folosindu-şi creditul politic de care am vorbit, pentru salarizarea preoţilor. Ne spunea: „Nu banii mă interesează, pentru că aceştia vor fi foarte puţini: 50 de lei, mă interesează statutul social al preotului şi siguranţa lui în societate*[15]*.**

Ca patriarh a realizat o nouă legislaţie bisericească care a fot aprobată de Prezidiul Marii Adunări Naţionale la 23 februarie 1949. Punctul de plecare este Statutul şagunian care are la bază următoarele principii: autonomie, subsidiaritate, constituţionalism, spirit democratic, participarea laicilor la viaţa Bisericii[16]. S-a urmărit, prin noua elaborare legiuitoare, ridicarea puterii episcopatului în defavoarea mirenilor. Potrivit noului Statut au dispărut adunările protopopeşti, iar protopopul este numit de ierarh din trei preoţi recomandaţi de un colegiu constituit din toţi preoţii şi diaconii activi sau pensionaţi şi din primul cântăreţ al fiecărei parohii a protopopiatului respectiv.

În anul 1948 a fost desfiinţată Biserica Greco-Catolică, ierarhii au fost întemniţaţi, şi s-a făcut o unire cu Biserica Ortodoxă Română, o parte din preoţii uniţi au ajuns în parohii ortodoxe, alţii vicari, protopopi, iar unii, cum au fost arhiepiscopul Teofil Herineanu şi episcopul Visarion Aştileanu, ierarhi la Roman şi Cluj, respectiv la Arad. La Sibiu, Cluj şi Oradea s-a numit câte un vicar şi un consilier dintre preoţii reveniţi, iar 50 % din membrii adunărilor eparhiale şi din deputaţii eparhiali din Adunarea Naţională Bisericească sunt dintre preoţii şi mirenii reveniţi. Pentru ajutorarea bisericilor revenite s-a prevăzut numai în bugetul Patriarhiei pe 1951 suma de 1.500.000 lei[17].

Aceasta a fost o realizare a patriarhului Justinian. Şi anume păstrarea preoţilor reveniţi la altar, supravieţuirea materială a lăcaşelor de cult şi a caselor parohiale într-un regim comunist care nu permitea funcţionarea Bisericii Greco-Catolice rupându-se astfel orice fel de legătură, chiar spirituală, cu Vaticanul.

O altă realizare a fost reorganizarea învăţământului teologic superior şi mediu. Odată cu instaurarea comunismului au fost suprimate toate academiile teologice din Ardeal şi Banat. În perioada de păstorire a patriarhului Marina au funcţionat trei institute teologice la Bucureşti, Sibiu, şi Cluj, ultimul până în 1952, când s-a contopit cu cel de la Sibiu. Au funcţionat şase seminarii teologice, câte unul pentru fiecare mitropolie: Bucureşti, Buzău (Muntenia), Mănăstirea Neamţ (Moldova), Cluj-Napoca (Ardeal), Craiova (Oltenia), Caransebeş (Banat). Tot la seminarii funcţionau şi şcolile de cântăreţi bisericeşti.

O realizare a patriarhului Justinian a reprezentat-o înfiinţarea cursurilor de îndrumări misionare la Bucureşti, Sibiu, Arad, Curtea de Argeş. Durata acestor cursuri era de 45 de zile la Bucureşti şi 30 la Sibiu, iar tematica prelegerilor a fost structurată pe trei categorii: social-religioase, cetăţeneşti şi religioase.

Cateheza scoasă din şcoli a continuat să fie susţinută la biserică, în şcoli de duminică. În Banat, mitropolitul Vasile Lăzărescu, printr-o circulară din 1949, cerea preoţilor: „să ţină şcoli duminicale de cateheză, după-amiaza, cu rugăciuni, cântări religioase, poezii şi tălmăcirea Evangheliei şi Apostolului zilei". Episcopul Andrei Magieru a întocmit chiar şi o programă a acestor ore: Viaţa Mântuitorului cu sărbătorile, Crezul, Tatăl nostru – tâlcuite, Cele 10 Porunci, Păcatul, Cele 7 păcate capitale, pocăinţa, Cele 7 Taine. Restul se va completa după putinţă. E de dorit ca fiecare copil să aibă o carte de rugăciune, cruciuliţe şi iconiţe – chiar cumpărate de parohie[18].

O dovadă a acestor iniţiative catehetice o reprezintă prezenţa în arhiva Bisericii din Birda a unui catalog cu copiii care au participat la aceste ore în anii `70.

Un rol deosebit al patriarhului a fost acela de a primi, în institutele teologice, profesori care au trecut prin infernul închisorilor comuniste: cazurile acad. Dumitru Stăniloae (lotul Rugul Aprins) la Bucureşti, cel al prof. Teodor Bodogae la Sibiu, laici cu posibilităţi intelectuale deosebite: cazul acad. Alexandru Elian.

Pentru nevoile elevilor şi studenţilor teologi a finanţat tipărirea de manuale la Institutul Biblic şi de Misiune Ortodoxă. Tot aici a tipărit cărţile de slujbă necesare cultului creştin, cărţi de rugăciuni, de cântare bisericească, monografii istorice ş. a.

A reuşit imprimarea *Bibliei sau a Sfintei Scripturi* în 200.000 exemplare (1968) şi o nouă ediţie în 1975. S-a tipărit

14 Bartolomeu Anania, „Amintiri despre Patriarhul Justinian", în vol. *Biserica în misiune. Patriarhia Română la ceas aniversar,* Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Patriarhiei Române, Bucureşti, 2005, p. 530. (Se va prescurta în continuare „Amintiri despre patriarhul…").

15 Expuse *in extenso* de Constantin Tudosă, *Patriarhul Justinian Marina (1948-1977)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2016, 425 p.

16 Bartolomeu Anania, „Amintiri despre patriarhul…", p. 533.

17 George Enache, Adrian Nicolae Petcu, *Patriarhul Justinian şi Biserica Ortodoxă Română în anii 1948-1964,* Editura Partener, Galaţi, 2009, p. 71. (Se va prescurta în continuare *Patriarhul Justinian…*).

18 Bogdan Georgescu, *Biserica Ortodoxă Română şi puterea comunistă (1945-1964),* Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2015, p. 111; 114. (Se va prescurta *Biserica Ortodoxă Română…*).

de mai multe ori *Noul Testament cu Psalmi* (1949-1951 și 1972), *Mica Biblie* (1972). A inițiat apariția *Catehismului* (1952) și a diortosit *Cazania* care a apărut în 1960 și 1973.

Un dectractar[19] al activității patriarhului sfârșește prin recunoașterea faptului că în ansamblul bisericilor ortodoxe din Est, Biserica Ortodoxă Română se distinge prin extraordinara ei producție de publicații, monografii și periodice. Presa religioasă, publicațiile Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, publicațiile Patriarhiei și ale editurii mitropoliilor formează un bogat corpus de surse[20]. (de documentare n. n.). În această perioadă, pe lângă buletinul oficial „Biserica Ortodoxă Română", la București au luat ființă alte două reviste: „Ortodoxia", revista Patriarhiei, și „Studii Teologice", revista Institutelor Teologice. Fiecare mitropolie deținea câte o publicație proprie: „Glasul Bisericii" (Mitropolia Ungrovlahiei), „Mitropolia Moldovei și Sucevei" (Iași), „Mitropolia Ardealului" (Sibiu), „Mitropolia Olteniei" (Craiova), „Mitropolia Banatului" (Timișoara). La Sibiu a continuat să fie editată foaia șagunianăă „Telegraful român".

Monahismul a fost de la început o problemă a guvernării comuniste. A apărut Decretul 410 / 1959 care a limitat primirea tinerilor în mănăstiri. Aici se putea ajunge doar după pensionare. O altă problemă a fost educația personalului monahal. La institute și seminarii au fost primiți numeroși monahi și monahii.

Potrivit lui Alexandru Drăghici, ministru de interne, călugării și călugărițele vor fi primite la institutele teologice doar cu aprobare din partea Statului, în timp ce seminariile monahale au fost desființate. Mănăstirile înființate după 23 august 1944, potrivit aceluiași ministru, vor fi transformate în biserici parohiale, iar clădirile acestora să fie destinate pentru case de nașteri, spitale, cluburi, case de odihnă și școli. Terenurile, inventarul agricol și utilajele acestora, să fie predate gospodăriilor agricole colective din jurul acestor mănăstiri[21].

Patriarhul cu o solidă vechime în cooperație a reușit să păstreze în mănăstiri adevărate centre meșteșugărești din care să poată supraviețui personalul monahal. Naționalizarea și cedarea unor terenuri ale mănăstirilor ar fi trebuit să aibă ca urmare scăderea numărului călugărilor. Conducerea Bisericii Ortodoxe însă a reușit să obțină o bază materială nouă (cooperativele meșteșugărești din mănăstiri, utilizarea călugărilor și călugărițelor la atelierele bisericești etc.)[22].

O grijă deosebită a fost arătată ridicării de noi biserici, de reparație și întreținere a celor vechi. Ne vom folosi doar de datele existente la Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului. Aici s-au ridicat biserici noi în: Armadia, Breazova, Berini, Cărbunari, Dudeștii Noi, Gottlob, Luncani, Orțișoara, Românești, Remetea Pogănici, Știpănari, Fratelia, Timișeni și Plopi. Lucrări de conservare au fost efectuate la 32 de biserici: Belinț, Caransebeș, Comloșu Mare, Crivina de Sus, Crușovăț, Dragomirești, Domașnea, Hezeriș, Oloșag, Ohabița, Povergina, Românești, Fabric, Iosefin, iar bisericuța de lemn din Hodoș a fost adusă în parcul Arhiepiscopiei[23].

O astfel de realizare a fost cea din Colonia Gătăii, pe atunci filie a Parohiei Sculea, păstorită de preotul Octavian Găvan. Inițial existase o capelă, părintele obținuse avizul de reparație și pe acel loc a apărut o nouă biserică: „În locul vechii capele, în luna aprilie 1975, am început zidirea noii biserici, terminându-se de zidit în luna noiembrie 1975. În primăvara anului 1976 s-a tencuit în interior și exterior. În septembrie 1976 s-a acoperit turnul cu tablă, s-au montat crucea mare și burlanele. În luna decembrie 1976 s-au făcut ușile interioare. […] azi, duminică 12 iunie 1977 s-a montat clopotul cel mare din cele două existente[24].

Pentru preoți patriarhul a oferit cea mai înaltă distincție și anume „Crucea patriarhală" de recunoaștere a efortului depus.

Pentru diaspora ortodoxă (în fond exilul românesc) a purtat de grijă trimițând: cărți de slujbă, teologie, veșminte liturgice, dar și preoți, unii profesori de teologie: Gheorghe I. Moisescu (Viena), Alexandru I. Ciurea (Stockholm), Dan Miron (Hamburg), Mircea Basarab (München), Vintilă Popescu (Londra), Traian Valdman (Milano), Ion Bria, Emil Roman (Geneva), Dumitru Găină (Melbourne), Gabriel Popescu (Sidney).

Tot în afara granițelor țării mai funcționau două vicariate, unul la Vârșeț, cu 39 de parohii arondate în trei protopopiate: Panciova, Toracu Mic și Vârșeț, și unul la Jula, în Ungaria.

A purtat de grijă bisericii românești de la Locurile Sfinte, care a fost înzestrată cu catapeteasmă și pictată pe cheltuială proprie. Aceeași grijă a avut-o și față de călugării români de la Podromul (Muntele Athos).

O grijă permanentă a avut-o în legătură cu preoții, monahii, profesorii de teologie, studenții și elevii teologi din închisorile comuniste. Printr-un ordin telegrafic nr. 1361 din 12 decembrie 1948, a solicitat tuturor eparhiilor situații detaliate cu privire la preoții închiși în temnițele comuniste. Și nu au fost puțini. O listă finală nu avem, Sergiu Grossu amintește de 2.000 de reprezentanți ai Bisericii întemnițați, iar dicționarul *Biserica întemnițată*, 2.544 persoane. Datele sunt insuficiente, așa că nu se poate în starea actuală a cercetărilor să fie înaintată o cifră definitivă.

Bartolomeu Anania își amintește de faptul că în închisoare a fost „cercetat" de Patriarh, al cărui intendent fusese: „...În pachet am găsit o cămașă, care nu era a mea; era mai bună, mai fină, și, la un moment dat, la lumina unui bec, m-am uitat mai lung la ea și m-a trecut un fior de emoție. Ca unul care fusesem intendentul palatului

19 Cf. D.E.X: A căuta să micșoreze pe nedrept meritele cuiva

20 Oliver Gillet, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist,* trad, Mariana Petrișor, Editura Compania, București, 2001, p. 27.

21 Bogdan Georgescu, *Biserica Ortodoxă Română…*, p. 136-137.

22 George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană. Studii și eseuri,* Editura Nemira, București, 2005, p. 101.

23 Constantin Tudosă, *Patriarhul Justinian Marina (1948-1977)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016, p. 212.

24 Valentin Bugariu, *Parohia Ortodoxă Colonia Gătaia. Istorie, misiune și viață creștină,* Editura Sitech, Craiova, 2011, p. 41.

patriarhal, ştiam că multe din cămăşile Patriarhului aveau o monogramă scrisă cu mătase albă, aici, pe piept: litera J, de la Justinian. Ei bine, cămaşa pe care o aveam în faţa ochilor avea răritura literei J în ţesătură, litera fusese tăiată cu forfecuţa sau cu lama, dar urma cusăturii rămăsese imprimată în pânză. Şi atunci am ştiut că este semnul său, că nu m-a uitat, că se află lângă mine şi că prin mine se află alături de preoţii lui, în închisoare”[25].

Acum câteva zile (4 martie) s-au împlinit 40 de ani de la Cutremurul de la Bucureşti. Alături de personalităţi ale scenei şi ecranului românesc, interpreţi de muzică uşoară, realizatori TV, a pierit în acest cutremur şi Diac. Prof. Nicolae Nicolaescu, profesor de Noul Testament şi rector al Institutului Teologic din Bucureşti. Acest cataclism a fost punctul de început al activităţii de sistematizare a Bucureştiului. Au dispărut cartiere întregi: Uranus, Cotroceni, Pantelimon. Au fost demolate biserici şi unele au fost translate prin grija specialiştilor români. Unele din păcate monumente de artă medievală: biserica Enei, clădirile Schitului Maicilor, Mănăstirea Văcăreşti, altele fără motivaţie şi forme locale cum e cazul bisericii Doamna Oltea[26].

Chiar dacă patriarhul Justinian nu a văzut nicio biserică demolată, el în ultimele zile de viaţă a văzut Bucureştiul în ruină, iar în drum spre spital a văzut câteva biserici care suferiseră de pe urma cutremurului.

Dacă prin colaborare şi epurare nu s-a găsit rezultatul scontat, Biserica a trecut şi prin martiriu. Au fost închişi profesorii de teologie socotiţi mistici, protopopii care în trecut făcuseră politică legionară, preoţi de parohie pentru că s-au opus colectivizării sau transformării bisericii unde slujeau în cinematografe etc, monahi care au militat pentru libertatea catehizării tinerilor ş. a. Mulţi preoţi au ajuns şi chiar sfârşit în colonii de muncă, închisori: Aiud, Gherla, Sighet, Jilava, Periprava, Piteşti. Unul din torţionarii de la Periprava, Ion Ficior, comandantul Coloniei de Muncă, a rămas vestit pentru metodele originale de anchetă, corecţiile fizice, cum ar fi cele 15 lovituri la tălpile goale, şi la ambele palme. Unele expresii au rămas în memoria orală: ,,Voi numai în plic mergeţi acasă![27]”.

Vina preoţilor, a studenţilor teologi s-a rezumat la ,,uneltire împotriva ordinii sociale”, într-un cuvânt: uneltire împotriva Uniunii Sovietice, condamnare pentru ridicarea bisericii, a opoziţiei transformării acesteia într-un cinematograf, dar şi protest împotriva profanării lăcaşului de cult. Alţi preoţi au fost condamnaţi pentru deţinere de publicaţii religioase interzise, dar şi de multiplicare a unor astfel de publicaţii. La acestea se adaugă: favorizarea infractorului, neplătirea cotei de lapte, dar şi participarea la organizaţie subversivă (în cazul Rugului Aprins).

Mijloacele coercitive aplicate pentru astfel de delicte au fost: reţinerea de Securitate, închisoarea (în multe cazuri fără forme legale), condamnarea la moarte şi executarea sentinţei, împuşcarea şi abandonarea cadavrului. Unii preoţi şi-au sfârşit viaţa în închisoare, alţii după eliberare din pricina unor traume psihomotorii. După închisoare au urmat degradarea socială, deportarea, domiciliul obligatoriu.

Între „beneficiarii“ acestui tratament s-au numărat: profesori de teologie, protopopi, monahi, preoţi, studenţi teologi, precum şi studenţi ai altor facultăţi care au devenit preoţi după eliberarea din detenţie. Amintim doar câţiva: ierodiacon Bartolomeu Anania, Ilarion Argatu, Dumitru Bălaşa, istoric, Dimitrie Bejan, confesor militar, Nicolae G. Bordaşiu, Ioan Beju, protopop şi profesor de religie la Sibiu, Ioan Bunea, lector universitar apoi profesor de Seminar, Spiridon Cândea, profesor de Liturgică şi Pastorală, Sebastian Chilea, profesor la Seminariile din Craiova şi Bucureşti, Toma Chiricuţă, preot în Bucureşti, Dumitru Cristescu, profesor de Catehetică la Sibiu şi apoi Bucureşti, Mina Dobzeu, stud. teol. Gheorghe I. Drăgulin, Ilarion Felea, profesor de teologie la Arad, Alexandru Filipaşcu, Constantin Galeriu, Benedict Ghiuş, Daniil Sandu Tudor, Valeriu Literat, acad. Ioan Lupaş, Galaction Liviu Munteanu, Florea Mureşan, Arsenie Papacioc, stud. teol. Leonida Plămădeală, pr. prof. Dumitru Stăniloae.

Au fost şi mulţi mărturisitori ai lui Hristos din Banat. Mulţi din Caraş-Severin, dar şi din Timiş. Amintim acum doar pe câţiva: preotul Iosif Coriolan Buracu din Prigor, Traian Dobromirescu a slujit în parohia Cornuţel, protopopiatul Caransebeş. Preotul din Curtea, Timiş, Petru Iana, n. Var, Caransebeş a suferit detenţie politică. La eliberare a slujit la Sălbăgel şi Găvojdia. Alţi doi întemniţaţi au fost tot doi cărăşeni: Alexandru Gruia, care a slujit la Sânandrei, şi Lazăr Magheţi, care a fost preot la Dezeşti, Cuptoare-Secu, Zorlenţu Mare şi Iablaniţa. Horia Vişoiu de la Giroc a suferit ani de temniţă pentru misiunea din Transnistria.

Din cuprinsul Protopopiatului Deta avem preoţi care au suferit în temniţele comuniste: preotul Petru Bulea din Ferendia. După eliberare a slujit în parohiile Gad, Iam şi Cernăteaz.

Ioan Craia, licenţiat al Facultăţii de Teologie din Cernăuţi, a fost preot la Jebel. După perioada de temniţă a slujit în prohiile Liebling, Lovrin şi Bozovici.

Romulus Pop din Banloc a slujit la Foeni, apoi la Delineşti, Bogodinţ şi Buchin.

Născut la Şicula, Arad, Florian Raţiu a fost după eliberare, între 1964-1974, preot la Clopodia.

Preotul Gheorghe Pleavă, n. la Lăţunaş. A fost preot la Forotic şi Comorâşte. Este înmormântat în cimitirul parohiei Gătaia.

Prin această mărturie a Bisericii putem lesne vedea că puterea Bisericii izvorăşte din puterea de jertfă a Mântuitorului şi a sfinţilor săi, care dă întotdeauna putere de a trece peste suferinţele şi nedreptăţile de tot felul a diferitelor epoci istorice.

25 Bartolomeu Anania, *„Amintiri despre patriarhul....”*, p. 542.

26 Lidia Anania, Cecilia Luminea, Livia Melinte, Ana-Maria Prosan, Lucia Stoica, Neculai Ionescu-Ghinea, *Bisericile osândite de Ceauşescu, 1977-1989*, Editura Anastasia, Bucureşti, 1995, p. 188.

27 Octavian Roske (coord.), *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea, P-R,* Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2016, p. 180.

Sorin Forțiu
(Timișoara)

Banologia (II):

Un cumul de demnități: ban de Severin și comite

În anul 2008, generalizând nepermis un caz particular, Viorel ACHIM afirma că, în secolul al XIII-lea, dregătoria de ban de Severin a fost asociată cu cea de comite a unui comitat doar în momentul în care *dregătoria de ban de Severin nu mai avea prestigiul și conținutul de mai înainte*[1]:

Ultima apariție în documente a banului de Severin este din 9 octombrie 1291, când îl găsim în această dregătorie pe Laurențiu din neamul Aba (sic!)*; el apare, de fapt, ca ban de Severin și comite de Keve* (sic![2] *Cuvin* -n.m.) *și de Caraș:* Laurentio Bano de Seuerino, Comite de Keuy et de Carasu. ... *Documentul din 9 octombrie 1291 nu este suspect sub aspectul autenticității*[3] *ci doar în ceea ce privește dubla calitate pe care o are personajul nostru* (i.e. Laurențiu -n.m.). *Asocierea celor două* (sic? trei?! -n.m.) *dregătorii (cea de comite de Keve* (sic!) *și de Caraș și cea de ban de Severin) este insolită* (sic!) *pentru secolul al XIII-lea și nu se explică decât prin aceea că în acel moment dregătoria de ban de Severin nu mai avea prestigiul și conținutul de mai înainte* (sic!)*. Nu se poate explica altfel de ce dregătoria de ban de Severin, care a fost tot timpul una importantă, este asociată cu cea de comite.* (sic!) *... Laurențiu a mai fost ban de Severin în 1279. Anterior, în 1272–1274, el fusese comite de Keve* (sic!) *și de Caraș* (în același timp și *magistro pincernarum* -n.m.). *La acestea s-a adăugat* (sic!)[4]*, dar numai pentru scurt timp, cea de ban de Severin*[5].

Înainte de-a analiza câteva dintre aceste prea multe afirmații greșite, să facem o necesară corecție:

Laurențiu, *de genere* Aba ori Kán?

În istoriografia românească se acceptă ideea că Laurențiu (Lőrinc -l.m.), ban de Severin în 1291, aparține neamului Aba[6]. Dar istoriografia maghiară susține că el este *de genere* Kán[7]. Dacă analizăm lista banilor de Severin din a doua jumătate a secolului al XIII-lea[8] vom constata că sunt mai mulți bani cu numele de Laurențiu:

1260: Laurențiu [fiul lui *Kemyn*[9]][10];
1263: Laurențiu[11] / și *magister tavarnicorum* al *regelui tânăr*;
1270–'72: Laurențiu [fiul lui *Kemyn*][12] / și comite de Dăbâca;
1279: Laurențiu [fiul voievodului Laurențiu[11]][13];
1291: Laurențiu / și comite de Cuvin și de Caraș.

Se crede că Laurențiu, fiul lui *Kemyn*, era deja de-

Notă: Toate **citările** sunt menționate prin folosirea scrisului ***italic***.

Dacă în acest citat exista deja ceva subliniat cu scris *italic*, am recurs la folosirea scrisului normal pentru a indica acest lucru.

1 Anterior, Viorel ACHIM afirmase chiar că *dregătoria* [*de ban*] *era, într-adevăr, fictivă* în anul 1291 (Achim, 2006, p. 52).

2 pentru lipsă de consecvență; dacă optezi pentru varianta în limba română pentru *Carasu* trebuie să oferi tot așa și varianta pentru *Keuy* (Keve -l.m.).

3 după cum susținea greșit Maria HOLBAN (Holban, 1962, p. [315/1], nota 1; *Eadem*, 1981, p. 126, nota 1). În fapt, M. Holban a fost capabilă – și nu este un caz singular! – să declare *foarte suspect* (i.e. fals! -*Ibidem*) documentul din 1291 doar pentru că nu se încadra în "viziunea" ei asupra evenimentelor. Cercetătoarea susținea că nu a existat un Banat de Severin decât după anul 1260, *care însă nu va dura mai mult de două decenii* (*Ibidem*, p. 89; *vide* și p. 85). Pentru că au făcut deja prozeliți, cu altă ocazie, vom acorda atenție unora dintre gogomăniile scrise pentru posteritate de M. Holban.

4 nu avem vreo informație despre ce a făcut Laurențiu între 1279–'91 și nu putem fi siguri[a] că Laurențiu (1279) ≡ Laurențiu (1291).

[a] pentru că cel din 1291 nu este menționat drept *fiul fostului voievod Laurențiu*.

5 Achim, 2008, pp. 246–247.

6 *vide* și la Tudor SĂLĂGEAN: *Laurențiu Aba, fiul fostului voievod Laurențiu – ban de Severin* (Sălăgean, 2003, p. 185). Numai că actul invocat drept dovadă arată doar că magistrul Laurențiu era *fiul voievodului Laurențiu* și nu-l menționează drept ban și nici nu-i indică apartenența la neamul Aba (*DIR*, XIII, C. Tr, II, p. 187, doc. 201: *1277*). Supărătoare este și afirmația că *la 11 mai 1279 Laurențiu Aba* (sic!) *vindea comitelui Hench din Rodna posesiunea transilvăneană Chintelnic* (Sălăgean, 2003, p. 186). În fapt, vânzătorul este *Laurentius Banus de Zeurino, filius quondam Laurentii Voywode* (*CD*, V/2, p. 547) și nu există vreo dovadă că acesta ar fi aparținut neamului Aba.

Iar dacă cineva este interesat și de un autoplagiat clasic *Copy–Paste* nu are decât să compare Sălăgean, 2003, pp. 350–351 cu *Idem*, 2007, pp. 172–174. Poate o fi chiar mai mult ...

7 de exemplu, Engel, 2003a, *sub voce Illyéd*.

8 Zsoldos, 2011, pp. 49–50.

9 Kemény (l.m.).

10 pentru cariera lui, *vide* Wertner, 1892, p. 54; Zsoldos, 2011, p. 324.

11 comite de Alba (1235), Bihor (1236–'38), paharnic (1240), comis (1240), voievod al Transilvaniei (1242–'52), comite de *Wolkow* (1248–'52), vistier al *regelui tânăr* (1263–'65), ban de Severin (1263) -Zsoldos, 2011, pp. 323–324; † ~1265–'66(?) -Wertner, 1892, p. 54.

12 Tudor SĂLĂGEAN crede greșit că acesta este Laurențiu Aba, comite de *Dăbâca (și ban al Severinului)* (Sălăgean, 2003, p. 398). C. TÓTH Norbert îl confundă cu *Kán nb. Lőrinc fia Lőrinc* / Laurențiu, fiul lui Laurențiu, *de genere* Kán[a] (C. Tóth, 2000).

[a] apartenența lui Laurențiu, fiul lui Laurențiu, la neamul Kán este incertă (*vide infra*).

13 T. Sălăgean afirmă greșit că acesta este *Laurențiu Aba* (Sălăgean, 2003, p. 194, nota 78). În fapt, în acest an, Laurențiu, fiul lui Laurențiu, *de genere* Aba, apare drept *magister tavarnicorum* (Zsoldos, 2011, p. 324, nota 465 cu bibliografia).

cedat la începutul deceniului opt al secolului al XIII-lea[14]. Se consideră că Laurențiu (1291) ar fi identic cu Laurențiu (1279), dar nu există vreo dovadă documentară că așa stau lucrurile[15], iar cei doi sunt despărțiți de mai bine de un deceniu[16]. Știm sigur doar că Laurențiu (1279) era fiul voievodului Laurențiu[17], iar ultimul a fost apoi ban de Severin în anul 1263. În a doua jumătate a sec. XIII, în neamul Aba au existat doi *Laurentius*: unul era fiul comitelui Petru[18], iar celălalt fiul magistrului Laurențiu[19] și nepotul lui Petru:

neamul Aba 3. ramura Atyinai-gagyi,
Tabel 1: ramura Atyinai[20]

comes **Petrus**
|
magister **Laurentius**
magister dapiferorum
1257–28.11.1277*
|
comes **Laurentius**
magister tavarnicorum
1279–1290*

***** prezent în documentele de epocă.

Primul Laurențiu a fost *comitis Supruniensis*[21] (1257–'69) și *magister dapiferorum* (1259–'69)[22], iar al doilea este atestat *magister tavarnicorum* în decembrie 1279[23]. Pentru *comitis Laurencii, filii magistri Laurencii, de genere Aba* aventura financiar-administrativă a fost de scurtă durată[24] și niciodată repetată. Calitățile sale se pare că-l recomandau mai degrabă pentru meseria armelor[25].

Rămâne un mister de ce istoriografia română crede că Laurențiu, voievod al Transilvaniei (1242–'52), aparținea de neamul Aba. Nu am găsit vreo demonstrație, ci doar afirmații. Nici ENGEL Pál nu argumentează[26] apartenența *de genere* Kán, dar parcă are mai mult sens atunci când afirmă că voievodul Laurențiu a construit un *castrum* la Ilidia[27], de unde emite un privilegiu în anul 1248[28], iar fiul său, "*Csete*" (sic?!)[29] Laurențiu, care a fost ban de Severin și comite de Cuvin și de Caraș, a deținut proprietăți lângă Ilidia[30]. După moartea banului și a fiului

14 Wertner, 1892, p. 47; într-o dovadă juridică, emisă pentru *magister Corardus de Owar* la data de 7.05.(~1280[a]), se atestă faptul că *magistrum Nicolaum*, *filium Laurency* <u>*condam palatine*</u> (sb.m.), nu s-a prezentat la judecată în data stabilită (*HO*, VI, p. 257, doc 183: *7.05.(~1280)*; DF 259848). Dar, de aici, nu se poate concluziona decât faptul că Laurențiu a *fost palatin*.

[a] dar anul poate fi chiar oricare între 1280 și 1290.

15 cea mai corectă poziție este cea exprimată, încă din 1894, de către WERTNER Mór, care folosește *valószínűleg / probabil* atunci când vorbește de identitatea dintre Laurențiu (1291) și Laurențiu (1279) (Wertner, 1894, p. 500).

16 perioada de timp de 12 ani este identică cu cea în cazul lui Laurențiu, fiul lui *Kemyn*, care este atestat ban de Severin în 1260 și apoi în 1270–'72.

17 *Laurentius Banus de Zeurino, filius quondam Laurentii Voywod* (*CD*, V/2, p. 547: *11.05.1279*).

18 *magistri Laurency, filii Comitis Petri, de genere Aba* (*CD*, V/2, p. 247: *1275*).

19 în anul 1282 apare drept *nobilis viri comitis Laurencii filii magistri Laurencii de genere Aba* (Nagy, 1889, pp. 47–48, doc 34; p. 48); în anul 1290, regina Elisabeta îl numește *Magister Laurencius filius Comitis Laurencij de genere Aba, cognatus noster karissimus* (*ÁÚO*, XII, pp. 487–488, doc 405); *vide* și Engel, 2003b, *sub voce Aba nem 3. Atyinai-gagyi ág, 1. tábla: Atyinai* (cu bibliografia).

20 secțiune după Engel, 2003b, care este identică cu Karácsonyi, I, p. 5: *V. Atyinai ág*.

21 i.e. Sopron, HU.

22 Zsoldos, 2011, p. 324.

23 Zsoldos, 2011, p. 64.
Imprudent, T. Sălăgean afirmă că Laurențiu *magister tavarnicorum* în 1280–'81 și 1285 este identic cu *Laurencius filius Comitis Laurencii de genere Aba* și că acesta este *expertul financiar al familiei* Aba (Sălăgean, 2003, p. 195, 202), dar acestea sunt doar afirmații fără acoperire documentară. ZSOLDOS Attila nu acceptă identitatea între cei doi (Zsoldos, 2011, p. 64).

24 între decembrie 1279, când este atestat, și înainte de luna mai a anului următor; la data de 1.05.1280 îl găsim deja drept tezaurar pe Ugrin, fiul lui Pous, *de genere* Csák.

25 *ÁÚO*, XII, pp. 487–488, doc 405.

26 ***Illyéd*** *rom. Ilidia (Krassó m*[*egye*]*., ma R*[*O*]*.). Castrum. Építése Kán n*[*em*]*b*[*eli*] *Lőrinc erdélyi vajdának tulajdonítható, aki 1248-ban itt keltez. Fia, „Csete"* (sic?! -*vide* nota 29) *Lőrinc szörényi bán, krassói és kevei ispán volt és ~* [*Illyéd*] *mellett szerzett birtokot (1277: RA 2832). Ennek fia, Lőkös mg. halála [1308, vö. Anjou II. 391. sz.] folytán szállhatott a vár a királyra. 1312-ben királyi vár, 1360 után a krassói ispánság tartozéka* (Engel, 2003a, *sub voce Illyéd*).

27 A. A. Rusu este mult mai precaut când afirmă că *Începuturile ei* (i.e. ale fortificației de la Ilidia -n.m.) *sunt neclare. Eventual ar putea fi legate cu cele ale familiei Kan* (Rusu, 2005, p. 534).

28 în favoarea oaspeților (*Teutoni*) *așezați în Vinț din Vurpăr* (*DIR*, C. Tr, I, pp. 334–335, doc 289).

29 *Laurentio dicto Chete magistro tauarnicorum nostrorum* apare într-un posibil fals document din anul 1282(?) (Szentpétery, Borsa, 1961, p. 304, doc 3199). Un Laurențiu este atestat drept *magistro tauarnicorum* între 19.07.1280–<15.04.1281 și apoi între 1.01.1285–<3.09.1285, fără a putea face vreo legătură clară cu Laurențiu, fiul lui Laurențiu, din neamul Aba (Zsoldos, 2011, p. 324). Propusă de Engel P., identitatea dintre *Laurențiu zis* "*Csete*" și Laurențiu, ban de Severin (1279, 1291) nu este acceptată de către Zsoldos A. (*Ibidem*). Este *Laurentio dicto Chete* tatăl lui (forrói) Aladár? SZENTPÉTERY Imre crede că *da* (Szentpétery, Borsa, 1961, p. 451), dar Engel P. oferă doar numele de *comes Csete* pentru tată (Engel, 2003b, *sub voce Forrói*). Și fratele lui Aladár diferă la cei doi istorici (Hedricus *versus* (sárszói) Sándor).

30 În anul 1277, magistrul Laurențiu, fiul voievodului Laurențiu, primește din partea regelui moșiile *Woya* și *Kereszeg* din comitatul *Sumplio*[a]. PESTY Frigyes a demonstrat că *Woya* (≡ *Patak*[c]) aparținea de cetatea Ilidia[d].

[a] *... magistri laurencÿ filÿ Laurencÿ woyuode ... duas possessiones woÿa et Kereszeg vocatas in Comitatu de Sumplio*[b]

său, magistrul *Leukus* (*Lőkös* -l.m.), ultimul moare între 24.08.1304–17.06.1308[31], fortificația de la Ilidia trece în proprietate regală (atestată astfel în anul 1312). Engel P. afirmă implicit că Laurențiu din 1279 este identic cu cel din 1291 și cu cel din 1308[32]. Conform unui document, datat 17.06.1308[33], *Ladizlaus, vayvoda Transsilvanus et comes de Zounuk* (i.e. Ladislau *de genere* Kán[34]), spune că *magistri Laurency* este *proximi nostri bone memorie*[35], *magistri Leukus*[36] *fratris nostri bone memorie*[37] și *magistri Laurency patris sui* (i.e. *magistri Leukus* -n.m.). Deci, dacă acest Laurențiu (1308) este identic cu Laurențiu (1279, 1291), atunci și †*Leukus*[38] și †*Laurentius* (1308) aparțineau de neamul Kán. Dar, iarăși, nu putem face o legătură clară între Laurențiu (1308) – Laurențiu (1279, 1291) și rămânem în zona presupunerilor. Mai mult; ipoteza se învârte și în jurul traducerii/înțelegerii a două cuvinte cheie – *proximus* și *frater* – în contextul informațional al textului. În opinia lui WERTNER Mór, prin primul termen, voievodul Ladislau *de genere* Kán indică faptul că magistrul Laurențiu nu este rudă de sânge cu el, ci ei se înrudesc doar prin alianță, iar prin *frater* arată că este rudă de sânge cu *Leukus*. Astfel, magistrul Laurențiu doar s-ar fi căsătorit cu o fată din neamul Kán[39], care ar fi fost mama lui *Leukus*. Dar ne mișcăm pe un teren prea tare minat de supoziții.

Să amintim fugitiv și opiniile mult mai vechi; în 1877, PESTY Frigyes afirmă deja că neamul lui Laurențiu (1263) nu este amintit de către izvoarele cunoscute[40] și că în *Liber Dignitariorum*[41] (~1810) se susține faptul că el face parte din neamul Osl(i), ramura de Csorna, caz în care el ar fi strămoșul liniei Kanizsai[42]. În fapt, acest Laurențiu, *de genere* Osl(i), a trăit mult mai târziu[43]. Pesty amintește și simpla afirmație a lui [*Samuel*] *Timon* din 1734[44], preluată necritic de [*Carolus*] *Wagner, Nagy Iván, Fejér* [*György*]*, Lugossy József*[45], care, la vremea lor, afirmau că Laurențiu (1263) ar fi aparținut de neamul Hedervári (i.e. *de genere* Heder, ramura Hédervári[46]). Într-adevăr, există un anonim Laurențiu în familia Hedervári, care este menționat în anul 1255, dar acesta este fiul lui Hedrik.

În **concluzie**, Laurențiu, banul de Severin din 1291, cu siguranță **nu** era *de genere* Aba și probabil nu aparținea nici neamului Kán[47]. Foarte posibil ca el să fi purtat titlul de ban și în anul 1279.

Demnități multiple

Din păcate, pare că un nefericit *lapsus calami* l-a făcut pe Viorel ACHIM să afirme că, în secolul al XIII-lea, banul de Severin nu a îndeplinit concomitent și alte demnități. În fapt, există mai multe dovezi documentare că lucrurile nu stau deloc așa, iar acest lucru se știe deja din anul 1877. Atunci, PESTY Frigyes a publicat o listă comentată a banilor de Severin[48] din care reiese clar că fenomenul

existentes ... (Pesty, 1882, pp. 136–151, doc 62; p. 138; Szentpétery, Borsa, 1961, pp. 200–201, doc 2832).

[b] Pentru comitatul *Sumplio* (Somlyó -l.m.), *vide* Pesty, 1880, pp. [425]–427.

[c] *Patak, qui alionomine Woya nominaretur* apare într-un act regal din anul 1342, care a supraviețuit într-un document din 20.05.1378 al *Comes Jacobus de Scepus Judex Curie* (Pesty, 1882, pp. 136–151, doc 62; p. 138).

[d] Pesty, 1880, p. [425]; *Idem*, 1882, pp. 136–151, doc 62; p. 138; *Idem*, 1884, p. 261.

31 *EO*, II, p. 408, doc 41.

32 adică, Laurențiu (1279, 1291, 1308).

33 Nagy, Nagy, Véghely, 1871, pp. 117–118, doc 135; pentru traducerea în limba română *DIR*, XIV, C. Tr, I, p. 67, doc 93.

34 *vide* Sălăgean, 2007, pp. 8–9.

35 *ruda noastră de bună pomenire* (*DIR*, XIV, C. Tr, I, p. 67, doc 93).

36 Lőkös (l.m.).

37 *fratele nostru de bună pomenire* (*DIR*, XIV, C. Tr, I, p. 67, doc 93).

38 decedat între 24.08.1304 și 17.06.1308 (*EO*, II, p. 408, doc. 41).

39 *Már most az a kérdés, hogy a nevezettek és László vajda között mily rokonsági viszony létezett? Ha a nemzetségbeli rokonságot eleve kizárjuk, nem tesszük ezt a birtokviszonyok miatt, hanem a vajdának a rokonság meg jelölésére használt kifejezései alapján. A vajda Lőrinczet «proximus»-nak, fiát azonban már «frater»-nek mondja; ez nem véletlen, nem szeszély. A «proximus»-szal azt akarja kifejezésre juttatni, hogy Lőrincz mester neki nem nemzetségbeli, nem is közeli vérrokona, hanem csak sógorság utján tartozik hozzá; fia Lőkös mint frater már vérrokona; az egész tehát úgy magyarázandó, hogy Lőrincz egy Kán n*[*em*]*b*[*eli*]*. leányt* ... (Wertner, 1908, p. 129).

Tot Wertner M. arată că *pământul numit Pukur* (*Pucur*; în fapt, *Pobur* -n.m.), *așezare necunoscută* pentru editorii *DIR* (*DIR*, XIV, C. Tr, I, p. 67, doc 93, nota 1), se afla în comitatul Arad, în vecinătatea moșiei *Diós* (sic! *Gyous ~ Gyows*), iar la data de 1.08.1330 era deja în posesia cistercienilor de la Igriș (Wertner, 1908, p. 129); pentru localizare *vide* Blazovich *et alii*, 1996, p. 227: *Pabar*).

40 *Lőrincz nemzetsége nem említtetik az ismert forrásokban* (Pesty, 1877, p. 250).

41 i.e. LENDVAY Ignác Márton[a], *Libri Dignitariorum* [*Saecularium*], Országos Levéltár (MOL, Budapest), Kamarai Levéltár, OL E683, 1. Kötet: *Dignitates saeculares* (*ms*, ~1810).

[a] LENDVAY Ignác Márton [* ~1739, Ebergőc, Sopron, HU; † 23.10.1814, Buda]; consilier și arhivar al arhivei camerale din Buda, director al acesteia (1800–'11).

42 *Liber Dignitariorum irja, bogy az Osl nemzetségbl való volt, és »de Csorna« melléknévvel hozza fel, a mely esetben Lőrincz a Kanizsayak törzse volna* (Pesty, 1877, p. 250).

43 Engel, 2003b, *sub voce Osli nem*[*beli*], *4. tábla: Csornai*, *5. tábla: Kanizsai*; acest magistru Lőrinc este activ între 1308–'30, comite de Zala, † 9/12.11.1330, la Posada, în Valahia.

44 *... unum Laurentium, ùt opinor Hedervarium, ...* (Timon, 1734, p. 39).

45 în 1855, LUGOSSY József doar preia opinia lui TIMON Samuel (*Timon szerint Hédervári* -Lugossy, 1855, p. 180).

46 Engel, 2003b, *sub voce Héder nem*[*beli*]*, 1. tábla: Hédervári ág*.

47 pentru ENGEL Pál, Laurențiu și tatăl său constituie ramura de Ilidia (*illyédi ag*) a neamului Kán (*apud* Zsoldos, 2011, p. 324).

48 Pesty, 1877, pp. 248–293.

cumulului de demnități în cazul banului de Severin nu este ceva singular doar pentru anul 1291[49].

Din cei 22 (!)[50] de bani de Severin menționați în secolul al XIII-lea, 7 (i.e. 31,(81)%) au îndeplinit demnități multiple[51], iar fenomenul apare timpuriu[52]:

1235: Pous [fiul lui *Bas*(?), *de genere* Csák] / și *magister tavarnicorum* (1235) și *Comite Bachiensi*[53] (1235);
1263: Laurențiu / și *magister tavarnicorum* al *regelui tânăr* (1263–'65);
1270: Laurențiu [fiul lui *Kemyn*] / și comite de Dăbâca (1270–'72);
1271–'72: Laurențiu [fiul lui *Kemyn*][54] / și comite de Dăbâca (1270–'72);
1272–'74: Paul (Pál) / și comite de *Walko* (Valkó[55]) (1273–'75) și de Dăbâca (1273).
1275: Paul (Pál)[56] / și comite de Valkó;
1291: Laurențiu / și comite de Cuvin și de Caraș.

Primul *banus de Zeurino* pe care-l găsim având demnități multiple este magistrul Pous[57], fiul lui *Bas*(?)[58], *de genere* Csák[59], în anul 1235. Într-un document al regelui Ștefan al V-lea (27.09.1270), transcris la 6.03.1273 de către regele Ladislau al IV-lea, în cadrul retrocedării moșiilor *Bylegue* (Billege) și *Wesen* (Váson, Vázsony), se prezintă un privilegiu al lui *Pous tunc bani de Zeurino et magistri tauarnicorum eiusedm domini Regis karissimi patris nostri* (i.e. Bela IV)[60]. Deci, privilegiul lui Pous a fost emis pe vremea când acesta îndeplinea concomitent demnitățile de tezaurar ***et*/*și*** ban de Severin. Conform unui document regal din 1235, magistrul Pous este citat drept *Magistrum Tauernicorum*[61], iar în lista demnitarilor el apare drept *Magistro Tauernicorum nostrorum et Comite Bachiensi*[62]. Prin coroborarea celor două surse de informații, ZSOLDOS Attila[63] trage concluzia[64] că, în anul 1235, Pous[65] a fost ban de Severin, *magister tavarnicorum* și *comite Bachiensi*[66]. În 1877, PESTY Frigyes credea că Pous fusese ban de Severin în anul 1255[67], iar ENGEL Pál îl indică drept ban în 1240[68]. Ambii greșesc. Ascendența lui este contradictorie[69]. Pous a fost unul dintre credincioșii regelui Bela al IV-lea pe vremea când acesta era doar *rege tânăr* al Ungariei[70]. Îl întâlnim drept tezaurar al acestuia (1227–'35), comite de Alba (1227) și de Baci (1225, 1235), ban de Severin (1235). Datat 20.12.1240, un document[71] emis de *Andreas Comes Posoniensis et iudex aule regie*[72] ne oferă prea puține de-

49 Chiar dacă nu a fost aplicată nici măcar în vremea regelui Andrei al II-lea[a], să menționăm prevederea din Bula de Aur (1222), care stipulează că doar palatinul, banul și comiții curiali ai regelui și ai reginei pot să dețină două demnități concomitent[b].

[a] de exemplu, în perioada 1224–'29, Dumitru, fiul lui Luca, *de genere* Csák, este *magister dapiferorum* și comite de Pozsony (Zsoldos, 2011, p. 54, 184); în anul 1228, Gyula, fiul lui Gyula, *de genere* Kán, este *magister pincernarum* și comite de Moson (*Ibidem*, p. 59, 169); între 1228–'30, Dionisie, fiul lui Dionisie, *de genere* Tomaj, este tezaurar și comite de Szolnok (*Ibidem*, p. 62, 210) etc.

[b] *Item, preter hos quatuor jobagiones, scilicet palatinum,* ***banum*** (sb.m.)*, comites curiales regis et reginae, duas dignitates nullus teneat.* (*DZ*, III, pp. 460–467; p. 466, art. 30).

50 mai există un ban de Severin înainte de *Luca Bano de Scevrin*. Luca a fost atestat purtând titlul de ban prin mărturia lui la jurământul *regelui tânăr* Bela în pădurea Bereg (22.08.1233) și astfel el a intrat în istoriografie drept primul ban de Severin. Asupra acestui subiect vom reveni pe larg cu o altă ocazie.

51 Fenomenul apare deja în Croația, la mijlocul secolului al XII-lea, când *Belus* este ban (~1146–'56) și palatin (1146–'57). În aceeași situație este *Ampudinus* (ban 1164–'71; palatin ~1164–'74/~'78), pentru ca Dionisie să fie ban (1181–'84) și comite de Baci[53] (~1177–'83) etc. (Zsoldos, 2011, pp. 41–42).

52 *vide* lista actualizată de ZSOLDOS Attila (Zsoldos, 2011, pp. 49–50).

53 i.e. Bács (l.m.), Bač, Бач (l.s.), Baci (l.r.).

54 între cele două perioade – 1270 și 1271–'72 – există un alt ban, astfel încât nu avem continuitate (Zsoldos, 2011, p. 50).

55 *vide* Pesty, 1880, pp. [254]–368.

56 între cele două perioade – 1272–'74 și 1275 – există atestat un alt ban (Zsoldos, 2011, p. 50).

57 Pós (l.m.).

58 Zsoldos A. așa crede dar, în 1900, WERTNER Mór a încercat să demonstreze că tatăl său era Luca (Lukács -l.m.) (Zsoldos, 2011, p. 347; Wertner, 1900, pp. 165–167). Problema rămâne deschisă.

59 a aparținut ramurii *Újlaki*.

60 *CD*, V/1, pp. 34–37 (cu greșeli; lipsește *tunc* / *atunci*: *Pous tunc bani de Zeurino et magistri tauarnicorum*); Nagy, Nagy, Véghely, 1871, p. 23, doc 28; Szentpétery, 1943, p. 77, doc 1975.

61 responsabilul cu supravegherea trezoreriei regale.

62 *CD*, IV/1, pp. 21–28; Szentpétery, 1927, p. 186, doc. 608.

63 Zsoldos, 2011, p. 49.

64 care nu este nouă; ea fusese deja avansată de WERTNER Mór în anul 1900 (Wertner, 1900, p. 167).

65 Tudor SĂLĂGEAN face o confuzie impardonabilă[a] între *Pous* și *Pousa* ca voievod al Transilvaniei (Sălăgean, 2003, p. 31, 396, 424). Atestat voievod al Transilvaniei în 1227 și 1235–'41, Pousa a fost fiul lui *Soulum* (și *Solum*, *Soumlu*; Sólyom -l.m.) și nu aparținea neamului Csák (Zsoldos, 2011, p. 38, 347).

[a] în lista demnitarilor dintr-un document regal emis în anul 1235 îi întâlnim pe amândoi: *Pous Magistro Tauernicorum nostrorum, et Comite Bachiensi, Pousa Vaiauoda Vltrasyluano* (*CD*, IV/1, pp. 21–28), iar exemplele, care pot fi citate, sunt mai multe.

Prea multele confuzii și scăpări ne fac să recomandăm cartea lui Tudor SĂLĂGEAN (Sălăgean, 2003) spre un sever studiu critic.

66 comitele comitatului Bács (l.m.), Bač, Бач (l.s.), Baci (l.r.).

67 Pesty, 1877, p. 249.

68 Engel, 2003b*, sub voce Csák nem*[*beli*] *8. Újlaki ág*.

69 Wertner, 1900, p. 170 *cf.* Karácsonyi, I, p. 297, 338 *cf.* Engel, 2003b*, sub voce Csák nem*[*beli*] *8. Újlaki ág*. În acest caz, Engel P. a interpretat greșit puținele informații oferite de izvoare.

70 Un document al lui *Bela, dej gracia Rex primogenitus Regni Hungarie* din anul 1227 îl indică drept *magistro tauarnicorum nostrorum et comite Albensi* (Knauz, 1874, p. 265, doc 291).

71 DF 279067; *HO*, IV, pp. 25–27, doc 10.

72 Este vorba de un proces pentru *terre cuiusdam nomine kýnýz*

talii despre familia lui Pous, care este deja decedat[73]. Trebuie să fi fost un personaj tare cunoscut în epocă dacă fiul său, mult mai celebrul Ugrin[74], a menționat – pe sigiliul său (Fig. 1) și în documente[75] – că este *Magister Vgrinus filius Magistri*[76] *Pous de genere Chak* (1274, 1284[77] etc.).

Demnitatea de *Banatus* nu venea "la pachet" cu alte demnități[78], precum în cazul palatinului, care era automat și *iudex cumanorum*[79], ci persoana care purta titlul de *banus* le "aducea" cu el, probabil din motive fiscale[80], ori din alte cauze. Deci, nu era o problemă instituțională, precum în cazul palatinului, ci doar una personală. Acest lucru se vede foarte clar[81] în cazul banilor Laurențiu, fiul lui *Kemyn*, Paul și Laurențiu, fiul voievodului Laurențiu. Ultimul este comite de Cuvin și de Caraș (1272–'74), în timp ce era și *magister pincernarum* (1272–'73, 1274). Nu putem să susținem că demnitatea de *paharnic* al regelui era în declin și de aceea a fost lipită la cea de comite de Cuvin și de Caraș. Apoi, în anul 1279, Laurențiu, fiul voievodului Laurențiu, devine ban de Severin, dar nu și comite de Cuvin și de Caraș[82], demnități care nu sunt atestate între 1274–'91. Să nu uităm că el probabil deținea la acea dată cetatea Ilidia, precum și alte proprietăți în zonă (cel puțin *Woya* și *Keresztes*[29] din anul 1277).

+ SIGILLVM • VGRINI • FILII • PO[v]S • +

(*Sigiliul lui Ugrin, fiul lui Pous*[83], 1304)

Fig. 1.

În prima jumătate a sec. XIII, există comiți distincți pentru comitatele Cuvin și Caraș, dar în a doua jumătate a secolului găsim doar un singur comite, în toate cele șase cazuri, pentru ambele comitate[84]. Este discutabil cum ar trebui să înțelegem sintagma *Comite de Keuy et de Carasu* (1291); precum V. Achim, care crede că demnitățile sunt, în fapt, una singură[85], ori să vedem același titular pentru două demnități distincte. Prepoziția ***de*** ne indică faptul că a doua variantă este cea corectă; este vorba de *Comite de Keuy et* [*Comite*] *de Carasu*. Nicicare dintre aceste demnități nu mai apar în documente între anii 1274–'91. Exact în aceeași situație este și banul de Severin. De aceea, este hazardat să susții că banul Laurențiu (1291) este doar un ban *in spe*[86]. Deținem mult prea puține detalii privitoare la geografia istorică a zonei și la realitățile politice de aici pentru a ne lansa în astfel de speculații.

Este adevărat că *ultima apariție în documente a banului de Severin* (în sec. XIII -n.m.) *este din 9 octombrie*

(i.e. Kenész, comitatul Vas) între *capitulum ecclesie sancti Michahelis de castro ferreo* și fiii magistrului Pous, reprezentați de către *magister Demetrius comes Cenadiensis*, alături de cei ai comitelui *Bas*. Cei din urmă sunt reprezentați de către *Rennoldus de villa Bozthyh procurator Vgrini Archiepiscopi Colocensis* și de către *uxor* (sic?!)[a] *Bas comitis*, cu *filio suo Chak*, care se prezintă personal la proces.

[a] prin simplul fapt că comitele *Bas* nu se prezintă personal la proces putem deduce că el era deja răposat. Dar, în acest caz, mai adecvată ar fi fost folosirea cuvântului *vidua* (văduva).

73 nu se poate accepta afirmația lui Wertner M. că decesul a survenit ~1235–'36 (Wertner, 1900, p. 166). Dacă așa ar fi stat lucrurile, el ar fi fost menționat drept <u>*quondam*</u> *Pous Magistri Tauarnicorum nostrorum* într-un document regal[a] din anul 1238 (*CD*, IV/1, p. 106). Avansam drept posibil decesul ~1239–'40.

[a] în care se arată că el a fost prezent la o donație făcută de *Andreas rex* înainte de septembrie 1235.

74 care, la rândul său, a fost ban de Severin în trei rânduri (1268, 1274–'75, 1276). În cariera lui îndelungată (1268–1311) a fost și comis (1272–'73), comite de Srem (1272–'73), jude regal (1275–'75), voievod al Transilvaniei (1275 și 1276), vistier (1277–'79), comite de Bánya (1277), ban al Bosniei (1279), ban de Mačva (1279), din nou vistier (1280), comite de Posega (1293, 1301–'11), comite de Baci (1301–'11), comite de Srem (1301–'11), comite de Valko (1301–'11), membru al "palatului" (*aula*) regal (1302–'09) (Zsoldos, 2011, p. 356; Engel, 2003a, *sub voce Ugrin*).

75 *Nagyon jeles ember lehetett, mert fia* [*Ugrin*] *pecsétjére, okleveleire minduntalan ráíratta, hogy Pós mester fia; így aztán könnyebben tudhatták az emberek kicsoda?!* (Karácsonyi, I, p. 338).

76 Pous este menționat astfel și într-un document regal din anul 1233 (*HO*, IV, pp. 14–19, doc. 5).

77 *ÁÚO*, IX, p. 413, doc 296.

78 La nivelul regatului medieval ungar, fenomenul demnităților multiple este constant observabil documentar deja în sec. XII, dar este posibil ca el să fi apărut încă de pe vremea primului rege, Sfântul Ștefan (*vide* Engel, 2006, p. 69).

79 Mojs, fiul lui Mojs, a fost primul care cumulează cele două demnități (27.08.1270), dar va trece o jumătate de secol pentru ca *iudex cumanorum* să se lipească definitiv de *honor*ul de palatin (Szőcs, 2014, p. 83, 194–195).

80 știm mult prea puține lucruri despre fiscalitatea în regatul medieval ungar, iar informația relevantă aproape lipsește pentru secolul al XIII-lea.

81 analiza este prea lungă pentru a o publica aici. O licărire se poate întrezări și din lista banilor cu demnități multiple.

82 documentele sunt mute în acest sens.

83 Nyáry, 1886, pp. 94–95, VIII. Tábla, 71; *Archæológiai Értesítő*, XIII. Kötet (1879), pp. 21–22.

84 Zsoldos, 2011, pp. 161–162, 165–166.

85 dar, în acest caz, ar trebui să avem *Comite de Keuy et Carasu*.

86 Achim, 2008, p. 246. În 2001, ENGEL Pál susținea chiar că [*king*] *Charles thought it appropriate in 1335 to revive the office of the ban of Severin, which had ceased to exist around 1280* (Engel, 2001, p. 136; *Idem*, 2006) ignorând senin sursele care atestă un ban în anul 1291 și un altul în septembrie 1330.

1291[87]. Dar acest lucru nu înseamnă mai nimic. Cu atât mai puțin dispariția banatului de Severin[88]. Reamintim că după anul 1249, și până în 1320, nu cunoaștem nici măcar un comite de Timiș[89], după 1291 niciunul de Cuvin ori Caraș (până în 1340, respectiv 1319)[90], iar între 1240 și 1310 nu știm după nume vreun comite de *Orod* (Arad)[91]. Astfel, ar trebui să ne întrebăm dacă și zonele aferente acestor comitate mai aparțineau de regatul medieval ungar? Ori, pentru că noi nu mai cunoaștem numele comiților, comitatele respective fuseseră și ele desființate? Da, întinderea banatului de Severin a variat de-a lungul secolului al XIII-lea și nu știm exact *cum* și *când*. De la o graniță estică inițială pe râul Olt (1228), la una probabilă pe râul Cerna (1291). Cât despre granița sa vestică și nordică nu știm mai nimic. Dar el a supraviețuit[92] cumva între 1291(?) și 1330. Altfel nu putem explica cum[93], după 40 de ani, regele Carol Robert de Anjou a încredințat, după cucerirea cetății Severin, demnitatea de ***banatus***[94] lui Dionisie[95] în luna septembrie a anului 1330[96]. Iar după reapariția banilor de Severin în documentele medievale, în sec. XIV–XV, aproape 60% din ei vor purta[97], din nou, *honor*uri multiple[98].

În **concluzie**, între 1235 și 1491, unii dintre banii de Severin au ocupat demnități / *honor*uri multiple, care nu erau legate instituțional de *Banatus Seuerinensis (Zeuriniensis)*. A fost un fenomen banal[99] și de pe urma lui nu se pot trage concluzii istoriografice reducționiste.

BIBLIOGRAFIE

Achim, 2006 = Viorel ACHIM, *Istoria unei provincii de frontieră: banatul de Severin în seoclul al XIII-lea*, În: *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de români*, Editor: Adrian Andrei RUSU, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, 278 + [2] pg., ISBN 973-7867-66-1, 978-973-7867-66-7; pp. [31]–60.

Achim, 2008 = Viorel ACHIM, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, Colecţia "Biblioteca Enciclopedică de istorie a României", Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2008, 350 pg., ISBN 978-973-45-0564-7.

AO = *Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, Szerkeszti NAGY Imre, Tasnádi NAGY Gyula, I–VII, Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek, Első Osztály, Okmánytárak, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest, 1878–1920.

ÁÚO = WENZEL Gusztáv, *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus • Árpád-kori Új Okmánytár*, I–XII kötet, Monumenta Hungariae Historica • Magyar Történelmi Emlékek, Pest–Budapest, 1860–1874.

Blazovich *et alii*, 1996 = BLAZOVICH László, BÉRES Mária, HÉVVÍZI Sándor, JANKÓVICH B. Dénes, KOVÁCH Géza, ORMANDY János, SZATMÁRI Imre, TÍMÁR Péter, VÁLYI Katalin *et alii*, *A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*, Dél-Alföldi Évszázadok, 9., Csongrád Megyei Levéltár , Szeged, 1996, 356 + [8] pg., ISSN 0237-4587, ISBN 963 72 37 25 9.

C. Tóth, 2000 = C. TÓTH Norbert, *Egy hatalmaskodás az Árpád-horaban*, În: *Levéltari szemle*, 50 (2000), 4., pp. 31–38, *on-line* http://www.natarch.hu/szemle/20004/docu.htm (13.03.2017).

C. Tóth *et alii*, 2016 = *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*, I. *Főpapok és bárók*, C. TÓTH Norbert – HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás, Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2016, 360 pg., ISBN 978-963-416-034-2ö, 978-963-416-035-9, ISSN 2064-0951.

87 Achim, 2008, p. 246.

88 *Liber Dignitariorum* îl indică pe Laurențiu drept ban de Severin și în anii 1292–'93, precum și alți bani până în anul 1330 (*vide* Pesty, 1877, p. 258). Dar, înainte de-a accepta informația de acolo drept veridică, ar fi bine să ne aducem aminte de vorbele lui PESTY Frigyes, care spune că *Ezen forrást azonban, noha szerzője többnyire levéltári adatokat használt, csak akkor lehet tekintetbe venni, ha más történeti forrásokkal nem jő ellentétbe* (*Ibidem*, p. 250).

89 Zsoldos, 2011, pp. 211–212; Engel, 2003a, *sub voce IV. Ispánok, Temes*.

90 Zsoldos, 2011, p. 166, 162; Engel, 2003a, *sub voce IV. Ispánok, Keve* și *Krassó*.

91 Zsoldos, 2011, p. 125; Engel, 2003a, *sub voce IV. Ispánok, Arad*.

92 Afirmația *... probabil în toamna târzie a anului 1291, banatul de Severin fusese deja desființat* (Achim, 2008, p. 245) este inacceptabilă. După ce ea este repetată (*banatul unguresc de Severin a dispărut ca entitate teritorială -Ibidem*, p. 248; *În afara confruntării ungaro-tătare din 1291, soldată cu desființarea banatului de Severin -Ibidem*, p. 251), V. Achim menționează că *... regatul ungar a pierdut cea mai mare parte a banatului de Severin (anume, teritoriul dintre Olt și Porțile de Fier), singura porțiune rămasă sub autoritatea sa fiind colțul sud-estic al Banatului actual, cu cetatea Mehadia în centru* (*Ibidem*, p. 252). Deci, "ceva" tot a rămas! Asupra acestui subiect vom reveni.

93 ipoteza oferită de V. Achim – supraviețuirea unei bănii oltenești sub tătari (1291–1320) – nu rezistă nici măcar la o adiere critică (Achim, 2008, pp. 264–265).

Prea multele scăpări și inadvertențe ne fac să recomandăm cartea lui Viorel ACHIM (Achim, 2008) spre un sever studiu critic. Asupra unora dintre problemele constatate vom reveni.

94 și de ce tocmai această demnitate de *banatus*? De ce nu *comite* ori *castelan* de Severin?

95 i.e. Széchy Dénes de Rimaszécs/Rimavská Seč, fiul comitelui Nicolae, fiul lui *Iwanca*, *de genere* Balogh.

96 *Cum autem rex Zeurim et castrum ipsius recepisset Dyonisio tradidit memorato omnia cum* ***dignitate banatus*** (sb.m.; *CGH*, p. 147, folio 144).

97 în perioada 1330–1446, din cei 22 de bani de Severin consemnați, 13 (i.e. **59,(09)%**) au purtat *honor*uri multiple.

98 Engel, 2003a, *I. Bárók*, *Szörényi bán (banus Zewriniensis)*; C. Tóth *et alii*, 2016, pp. 149–155.

99 Din cei 44 de bani consemnați în perioada 1228–1446, 20 (adică, **45,(45)%**) au purtat demnități / *honor*uri multiple.

CD = FEJÉR György, *Codex Diplomaticvs Hvngariae Ecclesiasticvs ac Civilis • Magyarország Egyházis és Világi Okmánytára*, I–XI tomus/kötet, Buda, 1829–1844.
CDP = *Codex Diplomaticus Patriae • Hazai Oklevéltár 1234–1536,* NAGY Imre, DEÁK Farkas, NAGY Gyula, M[agyar]. Történelmi Társulat, Budapest, 1879, VIII + 491 + [1] pg.
CGH = DERCSÉNYI Dezső (ed), Alick WEST (tr) [*et alii*], *The Hungarian Illuminated Chronicle / Chronica de gestis Hungarorum* (Facsimile and English translation), Budapest, Corvina Press, 1969 (first edition), 200 pg. + 148 folio / Facsimile copy (National Széchényi Library, Clmae 404). Este traducerea în limba engleză a *Cronicii pictate de la Viena* (1358–'70) cunoscută şi drept *Chronicon Pictum Vindobonense*, *Chronicon (Hungariae) Pictum*, *Chronica Picta*, *Chronica Hungarorum*, *Chronica de Gestis Hungarorum*, *Chronicon pictum - Marci de Kalt - Chronica de gestis Hungarorum* (l.l.) / *Képes Krónika*, *Bécsi Képes Krónika* (l.m.) / *Illuminated Chronicle*, *Vienna Illuminated Chronicle* (l.e.) / etc.
DIR, C. Tr, I = *Documente privind istoria României, Veacul: XI, XII şi XIII*, C. Transilvania, Vol. I (*1075–1250*), Comitetul de redacţie Ion IONAŞCU, L[etiţia]. LĂZĂRESCU-IONESCU, Barbu CÂMPINA, Eugen STĂNESCU, D[avid]. PRODAN, Mihail ROLLER [-] redactor responsabil, Academia Republicii Populare Române, Ed. Academiei Republicii Populare Române, [Bucureşti,] 1951, LVI + 429 pg.
***DZ*, III** = T[adija]. SMIČIKLAS, *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Volumen / Svezak III. Diplomata annorum / Listine godina *1201–1235*, Zagreb, Tisak Dioničke Tiskare, 1905, XII + 538 pg.
DZs = Hodimir SIROTKOVIĆ *et alii*, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae - Supplementa / Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije - Dodaci.*, Volumen II. *Diplomata annorum 1271. – 1309*. continens / Svezak II. *Listine godina 1271. – 1309.*, Academia Scientiarum et Artium Croatica, Zagreb, 2002, XVI + 472 pg., ISBN 953-154-337-2.
Engel, 2001 = Pál ENGEL, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary: 985-1526*, Translated by Tamás PÁLOSFALVI, English edition edited by Andrew AYTON, International Library of Historical Studies, 19, I.B. Tauris Publishers, London • New York, 2001, xix + 452 pg., ISBN 1-86064-591-7.
Engel, 2003a = ENGEL Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, În: *Ibidem*, *Magyar középkori adattár*, Arcanum DVD könyvtár, IV: *Családtörténet, heraldika, honismeret*, 2003 (*editio princeps* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, Arcanum CD-ROM, 1.03.2001, 25,9 MB), ISSN 1588-9815, ISBN 963 9374 72 5.
Engel, 2003b = ENGEL Pál, *Középkori magyar genealógia*, În: *Ibidem*, *Magyar középkori adattár*, Arcanum DVD Könyvtár, IV: *Családtörténet, heraldika, honismeret*, 2003 (*editio princeps* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, Arcanum CD-ROM, 1.03.2001, 25,9 MB), ISSN 1588-9815, ISBN 963 9374 72 5.
Engel, 2006 = Pál ENGEL, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei Medievale 895-1526*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2006, 392 pg. + 7 hărţi, ISBN 973-7867-63-7, 978-973-7867-63-6.
EO, I–III = JAKÓ Zsigmond, *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia / Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok, 40; 26; 47, Akadémiai Kiadó, Budapest, [vol.] I. *1023–1300*, 1997, 481 + [3] pg., ISBN 963-05-7484-5; [vol.] II. *1301–1339*, 2004, 622 + [2] pg., ISSN 0073-4055, ISBN 963-631-157-9; [vol.] III. *1340–1359*, 2008, 638 pg., ISSN 0073-4055, ISBN 978-963-631-166-7.
HO = *Codex Diplomaticus Patrius • Hazai Okmánytár*, A M[agyar]. T[udományos]. Akadémia Történelmi Bizottsága, I–VIII tomus/kötet, Győrött-Budapest, 1865–1891.
Holban, 1962 = M[aria]. HOLBAN, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Romînească şi Ungaria angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)*, În: *Studii. Revistă de Istorie*, Anul XV - 1962, 2, pp. [315/1]–347/33.
Holban, 1981 = Maria HOLBAN, *Despre Ţara Severinului şi Banatul de Severin în secolul al XIII-lea*, În: *Eadem*, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", Biblioteca istorică, LVII, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1981, 312 pg.; pp. 49–89.
Karácsonyi, I–III = KARÁCSONYI János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, Elsö Kötet, 1900, X + 464 pg.; Második Kötet, 1901, IV + 500 pg.; Harmadik Kötet, Első Fele, 1901, 256 pg.
Knauz, 1874 = Ferdinand KNAUZ, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, Tomus Prims: *Ab Anno 979. ad Anno 1273*, Nri. 1–792, Strigonii, 1874, Typis Aegydius HORÁK, XLVIII + [2] + 688 + [28] pg.
Lugossy, 1855 = LUGOSSY József, *Két magyar köriratú pecsét 1500. évből*, În: *Magyar Történelmi Tár*, Elsö Kötet (i.e. 1. Sorozat, 1. Évfolyam, 1. Szám -n.m.), 1855, pp. [173]–192.
Nagy, 1889 = NAGY Imre, *Sopron vármegye története: Oklevéltár*, Első Kötet: *1156–1411*, Sopron Vármegye Kőzőnsége, Sopron, 1889, [2] + 648 pg.
Nagy, Nagy, Véghely, 1871 = NAGY Imre, NAGY Iván, VÉGHELY Dezső, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára / Codex diploiaticvs domvs senioris comitvm Zichy de Zioh et Vasonkeő*, I, Magyar Tört[eneti]. Társulat, Pest, 1871, XVI + 632 pg.
Pesty, 1877 = PESTY Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, Első Kötet, Budapest, 1877, 484 pg.
Pesty, 1880 = PESTY Frigyes, *Az eltünt régi vármegyék*, Első Kötet, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest, 1880, 434 pg.

Pesty, 1882 = PESTY Frigyes, *Krassó vármegye története*, Harmadik Kötet (*Oklevéltár*), Krassó-Szörény Vármegye Közönsége, Budapest, 1882, 514 pg.
Rusu, 2005 = Adrian Andrei RUSU, *Castelarea carptică. Fortificaţii şi cetăţi din Transilvania şi teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, 654 pg. + CD, ISBN 973-7867-27-0.
Sălăgean, 2003 = Tudor SĂLĂGEAN, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea: Afirmarea regimului congregaţional*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003, 446 pg., ISBN 97 3-85894-8-7.
Sălăgean, 2007 = Tudor SĂLĂGEAN, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán: 1294–1315*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2007, 224 pg., ISBN 978-973-109-070-2.
Szentpétery, 1927 = SZENTPÉTERY Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, I. kötet, 1. füzet, Budapest, 1927, pp. 177–352 + [2] pg.
Szentpétery, 1943 = SZENTPÉTERY Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzék / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, II. kötet, 1. füzet: *1255–1272*, Budapest, 1943, X + 194 pg.
Szentpétery, Borsa, 1961 = SZENTPÉTERY Imre, BORSA Iván, *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, II. Kötet, 2–3. Füzet: *1272–1290*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II, Forráskiadványok, 9, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 527 + [1] pg.
Szőcs, 2014 = SZŐCS Tibor, *A nádori intézmény korai története 1000–1342*, Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 5., Magyar Tudományos Aka-démia Támogatott Kutatócsoportok Irodája, Budapest, 2014, 332 pg., ISBN 978-963-508-697-9, ISSN 1787-9213.
Timon, 1734 = Samuel TIMON, *Imago novæ Hungariæ, repræsentans regna, provincias, banatus, & comitatus ditionis Hungariacæ. Historico genere strictim prescripta* ..., Cassoviæ, typis Academicis Soc. Jesu, per Joannem Henricum FRAUENHEIM, Anno 1734, 260 pg.
Wertner, 1892 = WERTNER Mór, *Kemény fia Lőrincz nádor és utódai*, În: *Századok*, 26. Évfolyam (1892), 1. Szám, pp. 41–55.
Wertner, 1894 = WERTNER Mór, *Két Lőrincz nevű erdélyi vajda*, În: *Erdélyi Múzeum*, 11. évfolyam (1894), 7. szám, pp. 498–502.
Wertner, 1900 = WERTNER Mór, *Adalékok a Csák nemzetség történetéhez*, În: *Turul*, 1900, 4. Füzet, pp. 162–171.
Wertner, 1908 = WERTNER Mór, *Ujabb Nemzetségi Kutatások, Nyolczadik, befejező közlemény: A Kán-nemzetség erdélyi vagy vajdai ága*, În: *Turul*, 1908, 3. Füzet, pp. 122–129.
Zsoldos, 2011 = ZSOLDOS Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak, 11, História • M[agyar] T[udományos] A[kadémia] Történettudományi Intézete, Budapest, 2011, 382 pg., ISBN 978 9627 38 3, ISSN 1217 310 X.

Dr. **Mircea Rusnac**
(Reşiţa)

Perioada timpurie a istoriei industriale a Reşiţei (1771-1855)

Uzinele din Reşiţa şi-au început în mod oficial activitatea la 3 iulie 1771, cu exact cinci ani şi o zi înaintea proclamării independenţei Statelor Unite ale Americii. A urmat o istorie zbuciumată, plină de suişuri şi de coborâşuri, ca şi în cazul multor altor centre industriale cu o mare tradiţie. În special perioada primelor şapte-opt decenii din această istorie este foarte puţin cunoscută astăzi, atât datorită depărtării sale în timp faţă de vremea noastră, cât şi din motivul că s-au păstrat până acum extrem de puţine documente provenind din epoca respectivă. De aceea, o încercare de reconstituire a ei este destul de dificilă acum şi a necesitat un efort deosebit de adunare a tuturor frânturilor de informaţii, pentru a putea fi încropit un tot. În paginile următoare vom examina cele mai importante momente ale acestei evoluţii, aşa cum ne-o permit să o facem datele care au mai ajuns până la noi.

Debutul uzinelor reşiţene a fost destul de promiţător, astfel încât, deja în prima jumătate de an de activitate, adică până la sfârşitul anului 1771, ele au înregistrat un câştig de 4.721 de florini, devenind din acel moment cele mai importante uzine metalurgice ale Banatului. (1)

În primii cinci ani, uzinele din Reşiţa au fost subordonate încă, din punct de vedere al conducerii şi al controlului, Oficiului minier din Bocşa. În acea perioadă de început, ele continuau să fie necunoscute sau chiar nebăgate în seamă de oficialităţi. Posibil că şi informaţiile circulau foarte greu în acei ani, doar aşa putându-ne explica următorul fapt. La 1 octombrie 1774, revizorul Johann Jakob Ehrler de la Administraţia imperială a Banatului întocmea un raport cuprinzător, care a şi fost tradus şi publicat în anii trecuţi, deoarece dădea informaţii foarte valoroase despre Banatul acelor ani. La acea dată însă, el nu avea cunoştinţe despre existenţa unor instalaţii industriale la Reşiţa, pe care o menţiona doar ca pe un centru minier de extragere a minereului de fier, cu referire probabilă la mina de la Ogaşul Popii, care a funcţionat pentru puţin timp. (2) Deşi informaţia circula incredibil de greu, furnalele funcţionând în acel moment de mai bine de trei ani, Ehrler prevestea într-un fel apariţia unui puternic centru industrial în Banat, numărându-se printre partizanii acestei idei. El, „spre binele ţării”, propunea „cumpărarea de către stat a minereurilor în oraşul montanistic cel mai apropiat.” (3) De asemenea, el deplângea „lipsa unei topitorii costisitoare”, care făcea ca proprietarii exploatărilor de minereu să lucreze în pierdere. (4) Ehrler mai propunea extinderea exploatărilor miniere prin creşterea personalului şi recurgerea la noi colonizări în acest scop. (5) În lista localităţilor din Banat pe care el o publica, Reşiţa (Reschiza) era menţionată în cercul Caraşova din districtul Vârşeţ, având, după cum aminteam, doar o mină de fier. (6)

Abia un alt explorator din acel timp al Banatului, savantul veneţian Francesco Griselini, va constata, la faţa locului de data aceasta, existenţa uzinelor reşiţene. În lucrarea lui, de asemenea tradusă mai demult, şi el preciza că munţii Reşiţei aveau însemnate zăcăminte de minereu de fier. (7) Printr-o metaforă, el spunea că „minereul zace în grămezi şi bulgări" şi că „de aceea, poate fi scos la suprafaţă cu uşurinţă şi în mari cantităţi." (8)

În luna aprilie 1775, într-o scurtă oprire, Griselini a vizitat instalaţiile industriale nou construite la Reşiţa. Am demonstrat cu altă ocazie datarea momentului acestei vizite şi am arătat involuţia pe care istoriografia bănăţeană a cunoscut-o în perioada postbelică în privinţa prezentării acestui important eveniment din istoria timpurie a Reşiţei. (9) În acel moment, conform descrierii sale, nu era în funcţiune decât un singur furnal, unde „lucrează un mare număr de muncitori." (10) Când vorbea însă de modul de construcţie al furnalelor, Griselini se referea la plural: „furnalele înalte sunt zidite din piatră cioplită şi căptuşite în interior cu argilă refractară." (11) Aceasta dovedea existenţa în continuare a ambelor furnale ridicate în 1771, însă în acel moment unul dintre ele era temporar oprit pentru reparaţii. În continuare, el descria, deşi cu destulă imprecizie, fiind desigur nespecialist în domeniu, procedeul prelucrării oţelului în cuptoarele de afinare şi cel al obţinerii produselor finite în urma forjării. (12) El menţiona cu acest prilej că la Reşiţa se produceau atât ghiulele, bombe, grenade şi obuziere, cât şi obiecte mai paşnice, precum sobe de încălzit, căldări, securi şi alte unelte. (13)

Importanţa economică a Reşiţei, pe care Ehrler doar o intuise, iar Griselini a putut-o constata la faţa locului, nu a întârziat să se bucure de recunoaşterea autorităţilor. Din 1776, luând un avânt remarcabil, uzinele de aici au fost scoase de sub conducerea Oficiului din Bocşa, primind un Oficiu propriu, care se afla în subordinea nemijlocită a Direcţiunii Miniere din Oraviţa. Conducerea acestui nou Oficiu, numit „Verwesamt", se compunea din următoarele funcţii: un conducător al uzinelor şi al atelierelor (ciocanelor), denumit „Verweser und Controlor", fiind totodată şi şef silvic („Waldschaffer"), şi un şef de uzină şi formărie („Hütten- und Formereyschaffer"), cu personalul necesar tehnic şi de birou. Socotelile financiare şi gestiunea erau raportate, ca şi în cazul celorlalte uzine, direct Curţii din Viena, la „Hof-Rechnen-Kammer", curtea de conturi aulică (imperială), care dădea descărcarea prin decret semnat de împărat. (14) Primul conducător al uzinelor a fost tot Bernhard Abt, urmat apoi de Ludwig Edelbluth.

Sigiliul Oficiului din Reşiţa avea inscripţia: „Kais: König: Reschitzaer Eisenamts Sigil", având ca emblemă în mijloc vulturul cu două capete, stema Casei de Habsburg. Mai târziu, acestui oficiu i-a fost ataşată şi o secţiune de jurisdicţie montanistică, ai cărei funcţionari erau denumiţi „protocolişti". Acesta avea la rândul lui un sigiliu propriu, cu inscripţia: „K. K. Reschitzaer Berggerichts Substitutions Sigil". (15)

De altfel, anul 1776 va fi unul foarte important pentru istoria Reşiţei. Faptul că perioada de provizorat trecuse, că uzinele dăduseră o probă remarcabilă a calităţilor lor în primii cinci ani de existenţă a lor şi totodată a localităţii din jurul lor, s-a putut vedea acum. Reşiţa a continuat să fie colonizată cu germani, celor 126 de familii instalate la început fiindu-le adăugate în 1776 alte 71 de familii germane catolice, aduse de către Direcţiunea Minieră din Oraviţa, pe cheltuiala statului, din regiunile Stiria, Carintia şi Austria Superioară. (16) Tot în acel an, pe locul actualei biserici romano-catolice a fost zidită o capelă improvizată, din cărămidă şi cu un turnuleţ din lemn, care va rezista acolo până în anul 1841. (17) În această biserică, serviciul divin era oficiat la început de către călugării franciscani care îşi aveau sediul la Caraşova. Însă noua localitate a avut, încă din 1772, şi un preot romano-catolic propriu, în persoana lui Adam Pilzbach. Alături de biserică, ceva mai sus de aceasta, a fost construită tot în 1776 prima şcoală germană mixtă (de băieţi şi de fete), care avea un învăţător numit şi plătit de stat. (18) Această primă şcoală din existenţa Reşiţei se afla aproximativ pe locul fostei şcoli MADOSZ de mai târziu.

Prin urmare, în anul 1779 erau numărate aici 197 de familii germane, totalizând aproximativ 490 de locuitori. (19) Pe lângă aceste familii, continuau să locuiască în Reşiţa Montană cele aproximativ 30 de familii de olteni, care fuseseră colonizate încă din 1757. Încercând să deducem numărul real al locuitorilor, vom arăta din nou, ca şi pentru anul 1771, că oltenii nu au fost luaţi în calcul când s-a precizat totalul populaţiei. Astfel, dacă raportăm cei 490 de locuitori la cele 197 de familii germane, revin o medie de 2,49 locuitori/familie. Aplicând acelaşi coeficient şi familiilor olteneşti, ar rezulta un total de 75 de locuitori olteni şi un total al populaţiei Reşiţei de 565 de locuitori, dintre care 13,3% olteni şi 86,7% germani.

Muncitorii reşiţeni erau diferenţiaţi în acea perioadă în două categorii: muncitori permanenţi (germani) şi muncitori temporari (români). Cei dintâi au primit în mod gratuit loc de casă şi de asemenea lemnele necesare construirii caselor. Impozitele pe care urmau să le plătească pe casă corespundeau categoriei de impozitare celei mai de jos. Au primit lemne de foc, cei căsătoriţi câte doi stânjeni, iar cei necăsătoriţi câte unul. Copiii lor urmau şcoala de asemenea în mod gratuit, la fel cum primeau şi rechizitele necesare. Alimentele lor erau primite la preţuri avantajoase şi aveau dreptul de a ţine gratuit o vacă şi un viţel la păşunat. Muncitorii permanenţi erau retribuiţi bine şi făceau parte din Lada frăţească. Datoria lor în schimb era să promoveze prin toate mijloacele interesele uzinei şi să îşi trimită copiii să lucreze în fabrică de la vârsta de 12 ani. Femeile aveau în grijă toate muncile casnice necesare. (20) Muncitorii temporari nu aveau însă niciun fel de privilegii şi nici nu puteau face parte din Lada frăţească. Erau primiţi ca muncitori orice adulţi care demonstrau că puteau munci. La fel, erau primiţi copiii încă de la vârsta de 12 ani, dacă dovedeau că urmaseră şcoala şi dacă îşi demonstrau credinţa creştină. (21)

Muncitorii din fabrică şi minerii care lucrau în condiţii periculoase primeau ajutor în caz de boală sau de

accident, precum şi asistenţă medicală gratuită. Cei ajunşi în incapacitate de muncă şi urmaşii celor decedaţi în accidente primeau o rentă (pensie). (22) Încă de la început, în uzină a funcţionat instituţia numită Lada frăţească (Bruderlade). Aceasta era o asociaţie cu caracter de ajutor reciproc, introdusă în minele din Banat concomitent cu extinderea legislaţiei miniere austriece. Asemenea asociaţii aveau în Europa de vest o vechime datând din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, ele preocupându-se de ajutorarea membrilor lor în cazuri de boală, accidente, bătrâneţe, precum şi de a urmaşilor acestora. Veniturile erau asigurate din cotizaţia membrilor şi prin afectarea unei cote-părţi din veniturile asociaţiei miniere respective. (23)

La Reşiţa, fiecare muncitor era obligat să cotizeze la aceasta începând de la vârsta de 15 ani, cu sume de 3, 4 sau chiar 6 creiţari din fiecare florin câştigat. (24) Dreptul la pensie nu exista decât după cel puţin 40 de ani de muncă. Dacă un muncitor pleca mai devreme din uzină, el îşi pierdea acest drept. În caz de incapacitate de muncă, sprijnul financiar pe care urma să îl primească pensionarul era calculat după numărul de ani în care acesta plătise cotizaţia la Lada frăţească. (25)

Conform Decretului cameral din 27 iunie 1772, era fixat cuantumul pensiilor care urmau a fi primite de diferitele categorii de muncitori. Astfel, maiştrii topitori urmau să primească, în caz de limită de vârstă sau de incapacitate de muncă, 6 florini pe lună. Maiştrii formatori, furnaliştii şi forjorii primeau câte 5 florini, iar ajutoarele câte 4 florini şi o jumătate de măsură de grâu pe lună. Văduvele maiştrilor topitori primeau 3 florini, iar cele ale maiştrilor formatori, furnalişti sau forjori câte 2 florini şi o jumătate de măsură de grâu. Văduvele fără copii ale muncitorilor primeau o singură dată un ajutor de 15 florini. Dacă ele puteau munci şi aveau copii, primeau lunar câte 1 florin şi o jumătate de măsură de grâu, iar pentru fiecare copil le erau plătiţi câte 15 creiţari pe lună, până când aceştia împlineau vârsta de 14 ani. Văduvele în vârstă de peste 50 de ani şi care nu mai puteau munci primeau lunar câte 1 florin şi 30 de creiţari, precum şi o jumătate de măsură de grâu. Aceste drepturi de urmaş erau acordate văduvelor numai în cazul în care soţii lor lucraseră în uzină o perioadă de cel puţin 6 ani. (26)

În 1785, acest regulament de sprijin avea să primească o formă mult mai rigidă. Acum dreptul la pensie era acordat după minimum 8 ani de muncă în uzină. După o perioadă de muncă cuprinsă între 8 şi 20 de ani vechime, muncitorii primeau câte 1 florin şi 40 de creiţari pe lună şi o jumătate de măsură de grâu valorând 42 de creiţari. La o vechime de 21-30 de ani, primeau o pensie lunară de 2 florini şi o jumătate de măsură de grâu. Între 31-40 de ani primeau 2 florini şi 20 de creiţari şi o jumătate de măsură de grâu. La peste 41 de ani munciţi, primeau 2 florini şi 40 de creiţari şi o jumătate de măsură de grâu. Văduvele primeau jumătate din drepturile cuvenite soţilor lor. Copiilor le erau plătiţi câte 15 creiţari lunar, băieţilor până la vârsta de 14 ani, iar fetelor până la vârsta de 12 ani. (27) Din acel moment, Erariul vienez, sub impulsul împăratului reformator Iosif al II-lea, îi obliga pe proprietarii şi pe concesionarii minelor şi uzinelor metalurgice din zona montanistică bănăţeană să suporte jumătate din sumele care erau alocate pentru Lada frăţiei. (28)

Din anul 1808, orfanilor de ambii părinţi le erau plătiţi câte 30 de creiţari pe lună. Dacă erau în plus şi handicapaţi, primeau câte 45 de creiţari. (29) În cazul în care un muncitor deceda înaintea împlinirii minimului de 8 ani vechime, văduvei sale îi era plătită o compensaţie unică, de maxim un sfert din salariul anual al celui decedat. Dacă un muncitor cu o vechime de peste 8 ani rămânea în incapacitate de muncă, el urma să primească o despăgubire echivalentă unui salariu anual. (30) Uzina avea dreptul de a stabili preţurile alimentelor şi nu puteau vinde pe piaţa liberă decât aceia care aveau o permisiune specială din partea acesteia. (31) Din 1854, o lege nouă va stipula ca Lada frăţească să fie preluată de către Oficiile montanistice, respectiv de către întreprinzătorii particulari. (32)

Încă din primii ani de activitate, muncitorii şi funcţionarii înfiinţaseră o fanfară uzinală. Primele sărbători muncitoreşti erau legate de zilele feluriţilor sfinţi protectori ai diverselor specializări. Astfel, furnaliştii îl sărbătoreau pe Sfântul Florian (4 mai), constructorii pe Sfântul Rochus (16 august), dulgherii pe Sfântul Iosif (19 martie), iar minerii pe Sfânta Barbara (4 decembrie). (33)

În 1778, Banatul a fost cedat de către Camera imperială Ungariei, fiind împărţit în trei judeţe: Torontal, Timiş şi Caraş-Severin. Curtea imperială va menţine însă în administrare atât districtul de graniţă, cât şi regiunea minieră („Procesus Metalici”), compusă de 82 de comune. Acestea erau subordonate în continuare Curţii aulice de conturi (Hof-Rechnen-Kammer) şi serviciului de monede şi mine din Viena (Münz- und Bergwesens Buchhalterei), având ca organ local reprezentativ Direcţiunea Minieră din Oraviţa. (34)

Datele asupra producţiei uzinelor reşiţene din primii ani de activitate sunt foarte puţine. Din unele rapoarte de exploatare se pot constata însă câteva informaţii deosebit de valoroase. Astfel, în anul 1778 continuau să funcţioneze cele două furnale inaugurate cu şapte ani mai devreme, împreună cu cinci cuptoare. Într-o perioadă de 11 luni, furnalele au produs în acel an un total de 2.726 de maje vieneze şi 64 de pfunzi de fontă, revenind 8-9 maje pentru 24 de ore de lucru. În patru cuptoare s-au produs, într-un total de 1.857 de zile de lucru, 3.223 de maje şi 93 de pfunzi de fier forjat în bare groase. La cuptorul special (de tip boem) s-au produs, în 213 zile, 814 maje şi 80 de pfunzi de fier laminat. La cele două ciocane de laminat, în 444 de zile de lucru s-au produs 2.363 de maje şi 10 pfunzi de fier de scule. În medie pentru o zi completă de lucru, cuptoarele produceau 8 maje şi 84 de pfunzi, cuptorul special 3 maje şi 82 de pfunzi, iar ciocanele – 5 maje şi 32 de pfunzi de fier de scule. (35)

Totuşi, încă în acea vreme se înregistrau pierderi imporante la topirea minereului, din cauza faptului că procedeele folosite erau destul de rudimentare în epocă. Produsele din fier şi oţel erau forjate din „lupe”, care se obţineau în vetre prin afinarea fontei de la furnal. Afinarea constituia îndepărtarea prin ardere a corpurilor străine,

efectuată în cuptoare cu atmosferă oxidantă. Puritatea fierului produs prin afinare era obţinută cu ajutorul unor şarje mici, cu o intensitate cât mai redusă a focului. Prin urmare, creşterea calitativă ar fi determinat o scădere cantitativă a produselor, ceea ce însemna o pierdere suplimentară de fier prin ardere şi un consum sporit de cărbuni. În 1778, cele patru cuptoare de afinare de la Reşiţa înregistrau pierderi de 30-36%, iar cuptorul de afinare boem chiar o pierdere de 50%. (36) Însă, deja din această perioadă, produsele uzinelor reşiţene ajunseseră să fie atât de căutate, încât ele nu mai erau suficiente nici măcar pentru alimentarea întregii regiuni a Banatului. (37) În 1780, comenzile către uzină continuau să sporească, fiind nevoie urgentă de o mărire a instalaţiilor. (38)

În aceşti ani, continua prospectarea zăcămintelor de cărbuni în întregul Banat montan. La distanţe mai mici sau mai mari de Reşiţa, acestea vor începe să fie reperate, unul câte unul: la Doman în 1780, la Secu în 1788, la Anina în 1790, la Mehadia în 1791-1792 şi la Sicheviţa în 1796. Ultimele două, tocmai datorită distanţei mari faţă de Reşiţa, nu vor fi însă exploatate decât mult mai târziu. (39) Dar o bună perioadă, datorită necunoaşterii pe atunci a tehnologiei cocsificării cărbunelui, aceste zăcăminte nu au putut fi utilizate în procesul de producţie, deşi, după cum se va vedea, au existat numeroase încercări în acest sens. Mulţi ani de acum încolo, uzinele reşiţene vor lucra tot pe baza cărbunelui fabricat din lemn.

În scurt timp, pădurile din jurul uzinei, care i se dăduseră acesteia în folosinţă de la început, pentru producerea cărbunilor la care ne-am referit, au fost practic epuizate, iar Direcţiunea de la Oraviţa a raportat că pădurile de la Bocşa vor fi complet defrişate în termen de maxim opt ani, cele de la Dognecea în doi ani şi cele de la Reşiţa în şase ani. (40) Pentru transportarea cărbunilor din lemn, uzina întâmpina de asemenea mari dificultăţi, ea fiind nevoită să întreţină pentru cărăuşia necesară de la Dognecea, Bocşa şi Reşiţa nu mai puţin decât un număr de 605 cai. (41) Nici măcar acest număr nu era suficient, astfel încât uzina mai era nevoită să încheie contracte de transport şi cu locuitorii din Reşiţa Română. (42)

În consecinţă, prin dispoziţia Camerei imperiale din 21 iunie 1780, uzinele reşiţene au primit pentru exploatare noi suprafeţe de teren. Au fost cedate atunci teritoriile mărginite la sud-est de domeniul Regimentului grăniceresc româno-bănăţean, la nord-est de moşia particulară de la Delineşti, la nord şi vest de teritoriul comunelor camerale urbariale Târnova, Ţerova, Reşiţa Română, Doman, Cuptoare şi Caraşova. Toate aceste teritorii totalizau o suprafaţă de 22.716 iugăre şi 275 de clafteri pătraţi. Dintre aceştia, 19.040 de iugăre şi 875 de clafteri pătraţi erau reprezentate de păduri, 3.415 iugăre erau câmpii, păşuni şi terenuri cu clădiri, iar 260 de iugăre şi 1.000 de clafteri pătraţi erau terenuri neproductive. (43)

Mai mult decât atât, la 15 iulie 1781, Direcţiunea Minieră a propus Curţii vieneze ca uzinelor reşiţene să le fie predat întregul masiv Semenic, cu toate pădurile acestuia, pentru transportarea lemnului urmând a fi folosit cursul Bârzavei. Aprobându-se şi această propunere, au fost imediat aduşi specialişti din nordul Ungariei pentru amenajarea albiei râului în scopul plutăritului. (44) Pădurile predate acum, împreună cu cele cedate mai devreme, atingeau o suprafaţă totală de aproximativ 50.000 de iugăre. (45) Dintre acestea, 19.000 reveneau terenului pentru uzinele propriu-zise şi restul de 31.000 pentru pădurile aferente. (46)

Amenajarea Bârzavei pentru plutărit a fost definitivată în anul 1784, astfel încât din 17 martie 1785 lemnele au început să fie transportate prin acest mijloc, mult mai puţin costisitor. (47) Au fost construite trei greble pentru oprirea lemnelor, la Reşiţa (în zona Länd), la Câlnic şi la Bocşa, unde cărbunarii români produceau mangal pentru cuptoarele din Reşiţa, Dognecea şi Bocşa. (48) Cheltuielile totale pentru aceste amenajări s-au ridicat la suma de 11.100 de florini şi 30 de creiţari. (49) Cu ocazia regularizării cursului râului, localitatea Reşiţa Montană a fost scutită de marea problemă a mlaştinilor şi bălţilor care până atunci creaseră atâtea necazuri populaţiei, în special prin malaria care bântuia până atunci în acea zonă, fiind mult răspândită de ţânţari şi de alte insecte dăunătoare.

Pentru supravegherea plutăritului, a fost întemeiată localitatea Văliug, cu populaţie formată din olteni care lucrau la tăiatul lemnelor pentru uzina reşiţeană şi, de asemenea, din colonişti germani aduşi din Austria Superioară, la care în 1793 li s-au mai adăugat încă 300 de familii germane, aduse de şeful silvic Franz Loidl. (50) Localitatea îşi datora numele german Franzdorf faptului că, pe parcursul călătoriei lor către Banat, coloniştii proveniţi din Austria Superioară au fost primiţi la Viena de însuşi împăratul Francisc I. Noii bănăţeni se ocupau cu activităţile forestiere şi cu cărbunăritul. (51)

În 1782, după 11 ani de funcţionare, unul dintre furnalele reşiţene ridicate în 1771 a fost demolat, construindu-se în locul său altul nou. (52)

În acei ani, direcţiunile miniere districtuale aveau dreptul de a propune anual bursieri pentru Academia montanistică de la Schemnitz. Aceştia, după încheierea perioadei de studii, se întorceau de obicei la districtele miniere de unde fuseseră trimişi. Unii dintre ei vor ajunge mai târziu în funcţii de conducere în cadrul minelor şi topitoriilor din Banat. În cazul uzinelor din Reşiţa, asemenea foşti bursieri vor ocupa posturi de răspundere în acei ani: Joseph Lischka şi Franz Pöschl în 1781-1782 sau Samuel Schaarschmidt în 1786. Aceeaşi calitate a avut-o şi viitorul director general al Tezaurariatului de la Oraviţa, începând din 1797, Prokop Lhotka von Zmislow, cu care Reşiţa va avea destule tangenţe. (53) În privinţa primului director, Bernhard Abt, mai putem spune că el a avut un rol important, în calitate de „Probierer", la descoperirea în 1796 a zăcământului de cărbuni de la Sicheviţa, când a întocmit un raport de cinci pagini în acest sens. (54) Văduva sa mai trăia la 19 iunie 1815, când dulgherul Friedrich Hübner de la uzinele din Reşiţa îşi cerea înapoi de la aceasta desenele pe care i le dăduse soţului ei. (55)

Cu ocazia amenajării Bârzavei, în anii 1783-1784 au fost construite pe acest râu un număr de cinci

stăvilare pentru plutărit. Cele principale erau la Crivaia (instalarea căruia costase 8.000 de florini) şi la Izvorul Mare (4.000 de florini), iar cele secundare erau la Izvorul Mic (3.000 de florini), Gozna (6.000 de florini) şi Ceresna (4.500 de florini), totalizând o cheltuială de 25.500 de florini. Tot în acei ani au mai fost confecţionate din lemn şi grătarele de reţinere de la Reşiţa (4.000 de florini), la Câlnic pentru Dognecea (4.000 de florini) şi la Bocşa (5.000 de florini), preţul total al acestora fiind de 13.000 de florini. (56) Aceste lucrări complexe de amenajare a râului Bârzava au fost conduse de către Franz Loidl, numit maistru silvic la Reşiţa. (57)

În consecinţă, în perioada 1785-1803 au fost plutăriţi 179.682 de clafteri cubi de buşteni, dintre care 51.137 pentru Reşiţa, 57.414 pentru Dognecea şi 71.131 pentru Bocşa. (58) Cheltuiala pe care Erariul a suportat-o pentru aceasta a atins suma de 612.770 de florini, revenind în medie pentru fiecare clafter cub câte 3 florini şi 27 de creiţari. (59)

Totuşi, în anul 1803 se va renunţa la plutărit din următoarele motive: reducerea suprafeţelor păduroase de pe valea Bârzavei, creşterea necesarului de combustibil lemnos la uzina din Reşiţa, productivitatea mică a minelor de la Dognecea şi refacerea pădurilor din vecinătatea Bocşei şi Dognecei. În acel moment s-a trecut la experimentarea pe timp de un an a producerii mangalului chiar în zonele de tăiere a pădurilor. (60) Arderea mangalului în locurile de tăiere din păduri şi transportul lui cu ajutorul mijloacelor de tracţiune animală s-a practicat apoi o nouă lungă perioadă, din 1803 până în 1865. Însă după 1803, va creşte foarte mult şi preţul transportului mangalului cu ajutorul mijloacelor de tracţiune. Astfel, de exemplu, în 1804, măsura de mangal (1,414 litri) costa 24 de creiţari, iar în 1815 ea va ajunge la 1 florin şi 27 de creiţari. (61) Din acest motiv, în acel an autorităţile au repus în discuţie chestiunea plutăritului pe Bârzava. Deşi calculele efectuate acum acreditau ideea că plutăritul ar fi fost mai ieftin, totuşi ea nu a mai fost pusă în practică. (62)

Între timp, în intervalul 1787-1791, pe teritoriul Banatului a fost purtat un nou război austro-turc, în armata austriacă activând acum şi o „divizie bănăţeană", formată din grăniceri români, care număra 12.800 de soldaţi. (63) Trupele imperiale au fost concentrate în câteva centre de operaţiuni, printre care şi Timişoara. Aceasta avea în subordine mai multe subcentre la Recaş, Lugoj, Biserica Albă, Dognecea, Reşiţa, Bocşa, Oraviţa şi Sasca. (64) Turcii au atacat puternic, ocupând localităţile Orşova, Mehadia, Panciova, Palanca, Biserica Albă, şi au urmărit apoi trupele austriece, care s-au retras până la Lugoj. Atunci turcii au pătruns în regiunile miniere de la Moldova şi Sasca, pe care le-au incendiat şi le-au distrus. (65) În continuare, ei au ocupat Deta şi Vârşeţul şi au ajuns în octombrie 1788 până la Bocşa şi Dognecea, nimicind şi acolo toate instalaţiile miniere şi metalurgice. Apoi au înaintat către Reşiţa, venind dinspre Bocşa pe valea Bârzavei. Ei s-au apropiat aşa de mult de noul centru industrial, încât au depăşit actualul cartier Lunca Bârzavei şi au ocupat inclusiv Ţerova, ajungând la porţile Reşiţei de atunci. Luptele decisive au avut loc pe valea Ţerovei, Reşiţa fiind apărată admirabil de locuitorii români din Cuptoare, Târnova şi Reşiţa Română. „În apărarea uzinelor siderurgice reşiţene, grănicerii români se luptă în mod remarcabil. Şi locuitorii satelor româneşti învecinate se opun cu dârzenie invadatorilor", aprecia Georg Hromadka. (66) Populaţia germană se retrăsese până la Timişoara. (67)

Războiul se va încheia în 1791 prin tratatul de pace de la Şvistov, prin care s-a hotărât ca Banatul să rămână în continuare în posesia Austriei. După încheierea păcii, populaţia refugiată a început să se reîntoarcă în locurile de baştină şi să reconstruiască tot ceea ce fusese distrus.

În legătură cu desfăşurarea acestui război şi mai ales cu episodul legat de atacarea Reşiţei de către turci, putem menţiona o nouă involuţie în istoriografia postbelică a problemei, la fel cum am semnalat şi în cazul vizitei lui Griselini aici. Adică, dacă cercetătorii mai vechi ai trecutului Reşiţei, precum Gheorghe Cimponeriu, Ion Păsărică, Coriolan Cocora sau Georg Hromadka, făceau referire la bătălia de pe valea Ţerovei, în schimb lucrarea colectivă din 1971, coordonată de Silviu Bordan şi George C. Bogdan, precum şi lucrările de după 1989 ale lui Dan Gh. Perianu şi Rudolf Gräf, o ignoră total. În acest sens, culmea sublimului a fost atinsă de o „monografie" dedicată ultimului război austro-turc de către doi istorici reşiţeni (Valeriu Leu şi Rudolf Gräf), care, pe parcursul a 152 de pagini, nu alocă niciun cuvânt acestui eveniment! (68) Sunt argumente, din păcate cât se poate de reale, ale unei degradări a istoriografiei Reşiţei, de la încercările interbelice, desigur nu întru-totul profesioniste, întrucât nici autorii lor nu erau istorici de meserie, dar care au consemnat cu onestitate istoria adevărată, şi până la situaţia de acum. De altfel, şi pe alte planuri, Reşiţa de acum a mai rămas doar ca o umbră palidă a ceea ce a fost altădată.

Imediat după respingerea atacului menţionat mai sus, sau chiar ca o consecinţă a lui, în 1789 la Reşiţa a fost transferată şcoala pentru „învăţatul ferăstrăului şi al meritului", înfiinţată la Oraviţa încă din 1729. (69) Iar în 1793, renumele lor depăşind deja graniţele Imperiului austriac, uzinele din Reşiţa şi Bocşa au primit şi comenzi din străinătate, producând împreună pentru Regatul Neapolelui un număr de 20.000 de bucăţi de ghiulele de tun de câte 24 şi 36 de pfunzi. (70)

Chiar în 1788, fiind trimis de către Camera aulică pentru Monetării şi Minerit să investigheze variantele de modernizare a procesului de topire a minereului de fier la Reşiţa şi la Bocşa, Franz Müller von Reichenstein a efectuat la Reşiţa o topire de probă cu huilă provenind de la Doman. Rezultatele s-au dovedit a fi bune, atât în ceea ce privea calitatea fierului brut obţinut, cât şi a economiei de combustibil realizată în raport cu cantitatea de mangal folosită în mod obişnuit. De aceea, Müller a dispus efectuarea unor probe de topire de mari proporţii, urmând ca în cazul obţinerii unor rezultate corespunzătoare, să se treacă la folosirea huilei şi la forjele de întins („Streckhämmer"). Economia realizată astfel la consumul de mangal a fost estimată la câte 2.000 de florini pe an. Însă Müller a fost în

curând mutat în Tirol şi experimentul nu a mai putut fi dus până la capăt. (71) A fost prima încercare de utilizare la Reşiţa a cărbunilor de pământ, la care ne-am referit şi mai sus. Vor mai urma şi altele, în dificilul proces de creştere a productivităţii industriale de aici.

O mare importanţă pentru viitorul uzinelor reşiţene a avut-o anul 1790. Atunci au fost descoperiţi primii cărbuni la Anina, pe valea Purcariu, de către muncitorul forestier Mathias Nikolaus Hammer. Colonia de muncitori forestieri Steierdorf fusese întemeiată recent, în 1773, deoarece nevoia de mangal a topitoriilor de la Oraviţa şi Ciclova era foarte mare şi, în consecinţă, la propunerea aceloraşi Müller von Reichenstein şi Joseph Redange, care au avut o contribuţie atât de importantă şi la ridicarea furnalelor reşiţene, Oficiul minier superior a adus acolo muncitori forestieri, cărbunari şi cărăuşi din Stiria şi din alte zone ale Alpilor. (72) Unul dintre aceştia era şi Hammer, care a intrat în istorie ca descoperitorul huilei de la Anina. Conform unei povestiri păstrate în tradiţia locală şi transmisă nouă de către Alexander Tietz, fiul lui Hammer, împreună cu alţi copii, păzeau porcii comunităţii când unul dintre aceştia a dat la iveală o „piatră" de culoare neagră care, aruncată în foc, s-a dovedit a fi inflamabilă. Sub impulsul nedumeririi sale fireşti, fiul lui Hammer a semnalat cărbunele tatălui său, care, la rândul lui, a comunicat descoperirea Oficiului de la Oraviţa, fiind recompensat pentru aceasta cu 50 de florini. (73) În favoarea veridicităţii acestei povestiri vine şi denumirea locului în care a fost descoperit cărbunele, adică valea Purcariu, în amintirea porcului providenţial.

În urma raportării acestei descoperiri către Curtea din Viena, oficiul „Hofkammer für Münz- und Bergwesen" a aprobat, la 15 mai 1792, arendarea terenurilor care conţineau cărbuni unor particulari, pentru a putea fi exploatate. (74) Un întreprinzător venit din Germania, Heinrich Hensch, a pus în valoare primul zăcământ de cărbune de la Steierdorf, în urma unor prospecţiuni sistematice. (75) Dar până la folosirea preţiosului cărbune în industrie aveau să mai treacă mulţi ani.

În 1800 funcţionau la Reşiţa un singur furnal şi o topitorie „floss". (76) În acelaşi an, a fost înfiinţată la Reşiţa Montană prima parohie ortodoxă, care avea şi o şcoală proprie în limba română cu un învăţător numit de stat, însă plătit de Lada frăţească cu 150 de florini pe an. (77) Biserica ortodoxă a fost construită de credincioşii români în 1818, pe locul catedralei actuale, Erariul refuzând să ia parte la ridicarea ei. La fel, conducerea uzinelor a refuzat să dea şi ortodocşilor aceeaşi atenţie şi ajutoarele de care beneficia populaţia catolică germană. (78)

În 1802 a fost construit un atelier de ciocane la Văliug, pentru a se evita cheltuielile generate de transportul lemnelor şi al cărbunilor până la Reşiţa. Mica uzină de acolo a fost deschisă la 3 martie 1803, având două cuptoare şi un fierăstrău pentru cherestea. (79) Ea era subordonată din punct de vedere administrativ uzinei din Reşiţa. (80) Din acel moment, plutăritul lemnelor pe Bârzava, care decursese până atunci cu mari dificultăţi, a încetat, aşa cum arătam, pentru o lungă perioadă. În 1806 a fost dat în folosinţă şi drumul dintre Reşiţa şi Văliug. (81)

În timpul războaielor napoleoniene, la care Austria a luat parte aproape permanent, o mare parte din materialul de război necesar armatei acesteia a fost produs de către uzina din Reşiţa. Este vorba despre tunuri, ghiulele, baionete şi material auxiliar. (82) În legătură cu aceasta, s-a vehiculat în ultimii ani, de către inginerul Dan Gh. Perianu, în presa locală reşiţeană (ziarul Sud-Vestul din 2005), o legendă potrivit căreia columna ridicată de Napoleon în Place Vendôme pentru comemorarea victoriei de la Austerlitz ar putea fi pusă în legătură cu metalul de Reşiţa, din care ar fi fost confecţionate tunurile austriece capturate de francezi, făcându-se astfel o legătură interesată între monumentul parizian şi uzinele Reşiţei. Asemenea supoziţii, comparabile cu cea potrivit căreia chiar si Turnul Eiffel ar fi fost construit tot din oţel de Reşiţa, nu sunt în realitate altceva decât tentative de a arunca praf în ochi şi de a ascunde de fapt adevărata istorie a uzinelor şi a oraşului.

În 1804, la Reşiţa existau două furnale, dintre care unul avea înălţimea de 22 de picioare, două ateliere, un atelier de fier pentru scule şi o forjă de cuie. (83) Minereul de fier necesar era adus de la Ocna de Fier şi Dognecea, asupra acestor mine fiind întocmit un raport amănunţit în anul 1805. (84) După desfiinţarea plutăritului, se punea din nou grava problemă a transportului lemnelor către uzină. În consecinţă, s-a recurs din nou la munca de robotă a ţăranilor români din jurul Reşiţei, fiecare comună fiind obligată să pună la dispoziţia uzinei un număr fix de lucrători. Astfel, în 1812, Reşiţa Română contribuia cu 115 persoane, Ţerova cu 60, Doman şi Cuptoare împreună cu 99, Târnova cu 209, Soceni cu 126, Delineşti cu 107, Apadia cu 70, Valeadeni cu 76, Brebu cu 213 şi Zorlenţu Mare cu 421. (85) Din nou, aceşti muncitori nu erau retribuiţi, ei lucrând în contul robotei pe care o datorau statului.

Producţia Reşiţei era în 1814, la cele două furnale, de 19.980 de maje şi 50 de pfunzi de fontă (1.118,9 tone) şi de 6.331 de maje şi 6 pfunzi de fier forjat cu ciocanele de laminat (354,53 de tone). (86) Cheltuielile de producţie erau la fontă de 1 florin şi 7,75 de creiţari pentru o majă şi de 3 florini şi 33 de creiţari la fierul forjat pentru o majă. (87) La mica uzină de la Văliug, producţia era de 1.803 maje şi 2 pfunzi. (88) În acel moment, cheltuielile totale ale uzinelor erau repartizate astfel: pentru birouri, 1.340 de florini şi 9,5 creiţari; pentru clădiri noi, 4.377 de florini şi 1,5 creiţari; pentru repararea clădirilor, 11.286 de florini şi 19,75 creiţari; pentru salarii, 12.071 de florini şi 25,5 creiţari; pentru chirii, 72 de florini; pentru pensii şi ajutoare, 2.111 florini şi 43 de creiţari; diferite cheltuieli, 11.596 de florini şi 17,5 creiţari; pentru transport de fier, 2.300 de florini. Rezulta un total de cheltuieli de 45.154 de florini şi 56,5 creiţari. (89) Producţia de fontă a furnalelor depăşea capacitatea de producţie a cuptoarelor de la Reşiţa, astfel încât o cantitate de 9.451 de maje şi 50 de pfunzi a fost trimisă spre prelucrare la alte ciocane din regiune, şi anume: 5.984 de maje şi 50 de pfunzi la Bocşa, 1.851 de maje la Ciclova şi 1.616 maje la Rusca Montană. (90) Uzinele produceau atunci piese din tuci, turnate direct de

la furnale, bare forjate din fier, cercuri pentru roţi de căruţe, cuie, scule, unelte precum sape, târnăcoape sau lopeţi, şi diverse alte semifabricate şi produse pentru uz gospodăresc. La început, desfacerea lor era limitată la teritoriul Banatului şi se efectua prin intermediul unor negustori de specialitate. Aceştia erau: Johann Gottfried Feldinger, Josef Pausenberger şi Franz Reiter la Timişoara, Josef Prandel şi Daniel Miloşevici la Vârşeţ, Anton Blaschuty şi Ferdinand Martin Schöfler la Biserica Albă, Carl Andrenyi la Arad şi văduva Antonia Eckhardt la Lugoj. (91)

În cursul războaielor napoleoniene, Curtea de la Viena a acordat o atenţie sporită Banatului şi bogăţiilor sale. Aşezările montanistice erau inspectate periodic de către comisii competente, fiind constatate şi contracarate toate stările de lucruri negative înregistrate. În acest context, uzinele reşiţene s-au bucurat şi ele de un interes pe măsură, fiind inspectate anual de către autorităţile montanistice superioare. Cu ocazia acestor vizite, au fost redactate o serie de „protocoale", precum cele de la 11 mai 1813, 2 noiembrie 1814 şi 23 iunie 1815, dintre acestea doar ultimul păstrându-se până astăzi. Acesta este un document consistent de 111 pagini, care ne oferă informaţii esenţiale despre industria reşiţeană a vremii. (92) În continuare, vom urmări radiografia făcută atunci acesteia, pe baza unui important articol publicat mai demult de către Rudolf Gräf.

La şedinţa în care a fost adoptat protocolul au luat parte: directorul Tezaurariatului transilvănean şi al Direcţiei Miniere Bănăţene, Prokop Lhotka von Zmislow, amintit de noi mai sus; asesorul Direcţiei Miniere şi administratorul şef al topitoriilor, Leopold Seymann; asesorul Direcţiei Miniere şi contabilul Michael Fritsko; administratorul topitoriilor şi al ciocanelor din Reşiţa (Eisenhütten und Hammerverweser), Franz Johannes Plasch, urmaşul lui Pachmann în această funcţie; controlorul (Verwesamts Controlor) Michael Mialovich; şeful ocolului silvic (Waldschaffer), Franz Xavier Loidl; şeful topitoriei şi al turnătoriei din Reşiţa (Hütten und Hammerschaffer), Gottlieb Weland; şeful ciocanului de la Văliug (Franzdorfer Hammerschaffer), Joseph Lucas; şi brigadierul silvic (Waldbereiter) Adam Otter. (93) Problemele abordate cu acest prilej au atins cele mai variate chestiuni: modul în care au fost îndeplinite protocoalele din 1813 şi 1814, exploatarea minereului de fier, activitatea furnalelor, transportul minereului, activitatea forjei, forja de cuie, concasorul pentru zgură, sistemul forestier şi cărbunăritul, situaţia depozitului de minereu de fier, starea casieriei, magazia, Lada frăţească, casieriile bisericilor catolice din Reşiţa şi Văliug şi a celei ortodoxe din Văliug (cea din Reşiţa încă nu fusese construită), verificarea celor care primeau ajutoare, repararea clădirilor, funcţionarii, chestiunile poliţieneşti şi diverse cereri adresate. (94)

Referitor la problemele legate de uzină, protocolul menţiona că minereul de fier era extras de la Ocna de Fier, cantitatea necesară fiind mereu în creştere după 1771. Din acest motiv, exploatarea fusese mult sărăcită, fiind necesară renunţarea la unele puncte de lucru, de unde rezulta prin topire un fier de mai proastă calitate. Pe viitor, se impunea extinderea galeriilor pe adâncimi mai mari, dedesuptul celor vechi. (95) Necesarul pentru funcţionarea neîntreruptă a celor două furnale de la Reşiţa era de 64.000 de maje de minereu anual. (96) Această cantitate se considera că putea fi atinsă şi prin exploatarea zăcământului de la Rusca Montană. În plus, în zona Reşiţei fusese descoperit minereu de fier la Râul Alb şi erau în curs de prospectare dealurile Caraşovei. (97)

Minereul extras de la Ocna de Fier era transportat la Reşiţa de către un „arendator" cu două căruţe cu cai şi cu patru care cu boi. El era ajutat şi de „supuşi camerali", pe care uneori îi utiliza în interesul său. Tot supuşii camerali (ţăranii români) efectuau şi transporturile de mangal, la preţul de 1 florin şi 27 de creiţari măsura. (98)

La Reşiţa erau şi în acel moment două furnale înalte. Primul funcţionase neîntrerupt timp de 141 de schimburi, între 26 august 1814 şi 13 ianuarie 1815, iar al doilea timp de 222 de schimburi, între 16 aprilie şi 23 decembrie 1814. (99) Primul a fost oprit pentru a fi reparat şi a fost apoi repus în funcţiune în perioada inspectării uzinei de către comisia amintită. În 1814, el a produs 9.939 de maje şi 50 de pfunzi de fontă, la un preţ de 1 florin şi 7,75 creiţari maja. Acest furnal înregistra mari pierderi de metal, deoarece se produceau mai multe piese turnate de dimensiuni mici decât cele de dimensiuni mari. Cel de-al doilea a fost şi el reparat şi repus în funcţiune la 20 mai 1815. (100) În 1814, producţia de bare de fontă a fost de 10.041 de maje, însă atât barele de fontă albă, cât şi cele de fontă cenuşie aveau o grosime considerată prea mare. (101)

Turnătoria producea în special sobe, dar şi acestea erau de o calitate inferioară. Erau turnate foarte gros, cu pierderi mari de metal, datorate în special îmbinării defectuoase a părţilor componente ale pieselor. Şi nisipul folosit era de calitate slabă, motiv invocat de Weland, şeful atelierului. Acestuia i se cerea să economisească mai mult metal la turnarea pieselor, care să fie făcută cu mai multă precizie şi să aibă un alt aspect. Totodată, era trimis la Lipova pentru a verifica fineţea nisipului de acolo. (102)

Cele patru ciocane cu vetre de afinare ale forjei, care prelucrau barele de fontă realizate la furnale, produseseră 4.290 de maje de fier forjat în anul 1814, la preţul de 3 florini şi 34 de creiţari maja. (103) Dar şi calitatea acestor bare de fier forjat era inferioară celor produse la alte uzine metalurgice din Banat.

Forja nr. 2 era scoasă din funcţie în acel moment, ea necesitând reparaţii serioase. Deşi fusese lansată ideea de a muta sau chiar de a desfiinţa ciocanul pentru unelte, comisia a decis menţinerea acestuia în stare de funcţionare, separându-l însă de furnal şi de turnătorie. Această decizie era motivată de faptul că în ultimii şapte ani, ciocanul pentru unelte a adus un venit de 7.815 florini şi 1,5 creiţari şi că el era, totodată, singurul de acest fel din Banat, iar desfiinţarea sa ar avea ca urmare achiziţionarea unor produse similare cu cele fabricate aici din alte regiuni şi cu mari cheltuieli. (104) Situaţia era cu atât mai supărătoare, cu cât în acel moment desfacerea fierului forjat se dovedea a fi foarte favorabilă. (105)

Ciocanul de la Văliug, condus de Joseph Lucas, funcţiona şi el tot cu bare de fontă produse la Reşiţa. Clădirea acestui atelier necesita şi ea unele reparaţii. (106) Producţia forjei pentru scule şi sape s-a ridicat în 1814 la 237 de maje şi 46 de pfunzi. Ea producea fier forjat pentru scule, unelte, piese semifabricate şi finite. La această forjă s-a ordonat construirea boltei din bare de fier turnate şi ridicarea de noi piloni de susţinere din fier. (107) Forja de cuie producea, cu ajutorul a 16 muncitori, 20 de categorii de cuie. Însă şi clădirea atelierului acestei forje era în 1815 într-o stare avansată de ruină. (108)

Cele şase concasoare pentru zgură au produs în anul 1814 un total de 1.297 de maje de zgură mărunţită şi spălată. Era prevăzută mărirea întregii instalaţii cu încă trei sau şase concasoare şi se recomanda depistarea bucăţilor de fier aflate în zgură. (109)

Tot în 1815 au fost ridicate noi locuinţe pentru funcţionarii şi muncitorii uzinelor. (110) În acelaşi an a fost scos din uz unul dintre furnale, deoarece ajunsese în stare de ruină. (111) Se mai aflau în exploatare în acel moment: ciocanele de la patru cuptoare de încălzit, pentru întinderea şi forjarea fierului, ciocanul de unelte, care se folosea şi pentru producerea de şine, şi forja de cuie amintită, cu două cuptoare.(112) Pe domeniile alocate uzinei se aflau în acel moment următoarele cantităţi de lemne: 540.000 de stânjeni pe teritoriul uzinei, 300.000 de stânjeni în pădurile aparţinând statului şi 100.000 de stânjeni în pădurile milităreşti, în total 940.000 de stânjeni. (113)

Pentru a se putea face faţă comenzilor primite, în 1816 au fost construite un al treilea furnal şi două şoproane: unul pentru cărbuni şi unul pentru minereuri. Aceste lucrări de mărire a capacităţilor au costat 32.255 de florini şi 23 de creiţari. (114) Uzinele reşiţene au încercat să folosească din nou la prelucrarea şi topirea minereului, din anul 1816, şi cărbunii de pământ. Atunci s-au făcut câteva încercări de folosire a cocsului, dar rezultatele dorite întârziau să apară. A trebuit deci să se renunţe la acest combustibil şi să se revină la procedeul clasic al cărbunilor din lemn. (115) În 1819-1820, deoarece greutăţile aprovizionării cu mangal deveniseră tot mai mari, s-a încercat topirea minereurilor cu ajutorul cocsului preparat din cărbunii extraşi la Doman şi la Secu, dar rezultatele nu au fost cele dorite. A trebuit să se revină la utilizarea mangalului, cărbunii de pământ fiind folosiţi numai pentru încălzirea clădirilor. (116) Trebuie menţionat că, în acest timp, uzinele siderurgice de la Gleiwitz, din Silezia, izbutiseră să utilizeze cocsul încă din anul 1810. (117)

Imediat după înfiinţarea uzinelor, Erariul a încurajat căutarea de zăcăminte de cărbune mineral, găsitorilor fiindule permisă exploatarea acestora pe o perioadă cuprinsă între unu şi trei ani. În acest fel, extracţia de huilă de la Doman şi de la Secu a fost efectuată de către particulari, care aveau obligaţia de a plăti Erariului, ca proprietar al solului şi al subsolului, câte doi creiţari pentru fiecare măsură de cărbune extrasă. (118) În 1821 existau în preajma Reşiţei trei asociaţii ale concesionarilor privaţi: „Josephi" a lui Georg Herglotz, „Theresia" a lui Josef Farkas şi S. Arjoca, şi „Vinerea Mare" a lui Mihai Grinceanu. (119) Ele se situau în Valea Secu şi în munţii Râul Alb.

Pentru anul 1815, cunoaştem faptul că totalul locuitorilor germani ai Reşiţei se ridica la cifra aproximativă de 600. (120) Calculând, ca şi pentru anul 1779, un indice de 2,5 locuitori pentru fiecare familie, ar rezulta un număr de 240 de familii germane care populau în acel moment localitatea. Faţă de cele 197 de familii din 1779, coeficientul firesc de creştere era de 21,8%. Calculând acelaşi indice şi pentru cele 30 de familii olteneşti din 1779, ar rezulta acum un număr de 37 de familii. Cu acelaşi raport de 2,5 locuitori/familie, numărul locuitorilor de proveniență oltenească s-ar ridica la 93, iar totalul populaţiei Reşiţei ar fi de 693 de locuitori în anul 1815. Dintre aceştia, oltenii reprezentau un procentaj de 13,4%, iar germanii unul de 86,6%.

Populaţia aproape se dublase faţă de anul de început, astfel încât şi suprafaţa localităţii a trebuit să crească în mod corespunzător. Primele locuinţe, situate pe actuala stradă Paul Iorgovici, au fost completate cu altele noi, pe aceeaşi stradă, unde mai întâi au fost instalate cele 71 de familii germane aduse în 1776. În capătul de vest al străzii fuseseră zidite biserica romano-catolică şi şcoala primară mixtă. Ceva mai târziu, a început edificarea unei noi străzi orientată înspre uzină (actuala stradă a Furnalelor), unde în 1789, după cum arătam, a fost adusă şi şcoala de meserii care până atunci funcţionase la Oraviţa (pe locul viitoarei „Şcoli Pittner"). Această stradă a ajuns şi ea în anii următori până în dreptul actualei catedrale, la strada Fagului. În anul 1815, vechile case din lemn au fost demolate şi înlocuite cu altele, din cărămidă nearsă, ocazie cu care străzile au fost şi ele mai strict regularizate. În 1818, la capătul de est din acel moment al străzii principale, a fost construită şi biserica ortodoxă, pe locul treptelor catedralei de azi (biserica era aşezată de-a lungul străzii şi era asemănătoare cu biserica din Reşiţa Română, care a fost deplasată pe timpul lui Ceauşescu, şi cu biserica din Câlnic, după un model comun în epocă). Cele două biserici marcau în acel moment practic marginile aşezării, spre deosebire de majoritatea localităţilor, unde biserica se află în centru.

Pentru anii următori, informaţiile de care dispunem sunt extrem de rare. Ştim că în 1830, deşi uzinele din Reşiţa continuau să fie profitabile, statul austriac le-a oferit spre vânzare unor particulari, însă nu s-a putut găsi nimeni dispus să le cumpere. (121) Pe plan european, luase un mare avânt dezvoltarea industrială, iar la Reşiţa continuau să se folosească metode de producţie specifice sfârşitului secolului al XVIII-lea. Din 1770 apăruse motorul cu aburi, care acum era utilizat pe larg în întreprinderile europene, pe când la Reşiţa toate mecanismele erau acţionate prin roţi hidraulice. La fel, am văzut că alte uzine începuseră să aplice încă din 1810 cocsificarea cărbunelui de pământ, în timp ce la Reşiţa continua să se lucreze cu mangal. Totodată, cuptoarele de afinare, încă existente aici, erau înlocuite tot mai mult în alte părţi cu cele de pudlare, iar în locul forjării se utiliza laminarea. Toate aceste procedee, moderne pentru acea vreme, făceau ca uzina reşiţeană să fie mult rămasă în urmă din punct de vedere tehnologic, astfel încât statul

austriac, proprietarul ei din acel moment, în lipsa găsirii unor clienţi dispuşi să o cumpere în starea în care se afla, trebuia să investească sume importante în modernizarea ei. Este însă sigur că acest lucru nu s-a făcut nici în deceniul al IV-lea al secolului al XIX-lea.

Abia în 1841 au fost construite un mic atelier mecanic şi un atelier pentru fabricat pile. (122) Iar în 1845 Curtea din Viena a decis în sfârşit să mărească şi să modernizeze uzinele.

Din 1846 s-a putut lucra în sfârşit şi cu cărbuni minerali, iar Curtea din Viena a acceptat să demareze unele lucrări de anvergură la uzine pentru a le moderniza şi a le face mai rentabile. Au fost construite instalaţii noi, mărindu-se capacitatea de producţie a uzinei. Au fost răscumpărate de la particulari o mare parte din minele de cărbuni, care au fost preluate în exploatare proprie. Pe malul drept al Bârzavei, peste drum de furnale, au fost ridicate noi clădiri, pe o suprafaţă de 12.200 de stânjeni pătraţi, unde au fost plasate cazanele cu aburi, forja, laminoarele şi diferite ateliere. Laminoarele (situate tot în locul în care se află astăzi) erau acţionate de trei cazane cu aburi de 100, de 45 şi de 16 cai putere. În aceeaşi clădire au mai fost instalate patru ciocane cu aburi, cel mai mare având 5.320 de kg, altele două câte 1.680 de kg şi unul de 560 de kg. La ajustaj au fost montate trei circulare, o foarfecă de plăci, patru maşini de burghiat şi diverse instalaţii mai mici. Clădirea în care se aflau acestea a fost denumită „Kübeck-Hütte". Pentru producerea a 100 de kg de fier trebuiau să fie consumaţi 400 de kg de cărbuni de pământ. (123) Trebuie precizat că maşinile cu aburi cu care au fost dotate atelierele reşiţene au fost fabricate chiar în uzină, fiind primele maşini cu aburi fabricate în Ungaria de atunci şi, totodată, de pe teritoriul actual al României. Reşiţa deţine astfel prioritatea realizării primelor produse de acest tip în ambele ţări, atât în Ungaria, cât şi în România. (124)

Uzina veche a fost şi ea modernizată. Ea avea în acel moment un furnal, o turnătorie, o formărie, o cameră de uscat şi un şopron de cărbuni. Acestora le-au fost ataşate două cuptoare cu foc reflectat şi alte două cuptoare cu cupolă. (125) Turnătoria era plasată, împreună cu clădirile aferente, tot în locul în care se află astăzi. Aici erau plasate atelierele de ajustaj şi cazangeria. Până la 1850 erau două topitoare, iar după aceea erau trei. Lângă ele se aflau cuptoarele reverber şi camera de uscat. (126) Spre vest, seria noilor construcţii era terminată cu o clădire cu etaj, care avea la parter un atelier de cazangerie, iar la etaj şi în pod era magazia de modele. În aceeaşi clădire, în partea de către topitoare, erau plasate o topitorie mai mică de metal, o formărie, o turnătorie cupolă şi un atelier de forjă. (127) Înspre răsărit, şirul de construcţii se încheia tot cu o clădire cu etaj, care avea la parter atelierul de ajustaj şi tâmplăria de modele, iar în spatele ei, pe malul drept al canalului, se aflau cazanele cu aburi şi şoproanele de cărbuni. (128) Ciocanele nu aveau denumiri speciale, ci erau numerotate de la 1 la 4 şi amplasate de-a lungul canalului, care şi acum servea la funcţionarea maşinilor hidraulice cu care lucrau acestea, ele fiind în funcţie încă din anul 1771. (129)

Tot în 1846 a fost pusă în funcţiune şi o cale ferată uzinală cu ecartament îngust şi cu tracţiune cabalină, care făcea legătura între laminoare şi partea veche a uzinei, traversând strada principală a localităţii. (130) Având o lungime de 610 metri, aceasta a fost prima cale ferată construită pe actualul teritoriu al României.

Toate terenurile pe care se aflau aceste construcţii industriale aparţineau uzinelor şi erau denumite terenuri erariale sau camerale. Chiar şi terenurile pe care fuseseră ridicate locuinţele muncitorilor din Reşiţa Montană erau tot în proprietatea uzinelor, care exercitau dreptul de patronat asupra lor. Acest drept însemna că nimeni nu putea să locuiască acolo fără acceptul conducerii uzinelor. Pentru ca cineva să se poată aşeza în Reşiţa Montană, uzinele puneau diferite condiţii, a căror îndeplinire era urmărită foarte strict. În primul rând, era acordat dreptul de aşezare muncitorilor, de care uzina avea permanent o mare nevoie. Acestora le era în mare măsură înlesnită aşezarea în localitate. Le era cedat un loc de casă cu o grădină de zarzavat şi primeau un ajutor în materiale pentru construirea caselor. Deşi noua casă era în proprietatea muncitorului respectiv, totuşi acesta nu o putea vinde fără acordul conducerii uzinelor, şi numai la un alt muncitor al lor. În acest scop, toţi proprietarii caselor erau obligaţi să semneze un document, prin care se angajau să respecte aceste prevederi. (131)

Şi tot în 1846, Erariul a preluat şi minele de cărbune de la Anina, care până în acel moment fuseseră exploatate de o serie de investitori privaţi. (132) În acelaşi an, au fost colonizate la Reşiţa un număr de 200 de familii de slovaci provenind din Ungaria de nord (judeţele Lipto şi Szepes). (133) Până la revoluţia de la 1848, Curtea imperială practica o diferenţiere la salarizarea muncitorilor în funcţie de naţionalitate. Înainte de anul 1846, salariul zilnic al unui muncitor necalificat german era de 18-21 de creiţari, în timp ce al unui muncitor necalificat român era de 15-18 creiţari. (134)

La începutul anului 1849 au fost repuse în funcţiune uzinele devastate de violenţele revoluţiei şi a fost adăugat un nou furnal celor deja existente. Acesta avea o înălţime de 12 metri, fiind pus în exploatare în 1850. (135) Ceva mai târziu au fost refăcute şi celelalte două furnale, care au fost dotate cu trei maşini noi de suflare. Tot aunci au mai fost date în folosinţă două cuptoare cu flacără, două cuptoare cu cupolă pentru retopirea fierului brut şi un cuptor de creuzet pentru topirea metalului care se folosea la turnătorie. La rândul lor, au fost modernizate şi laminoarele. Dintre cele două fierării incendiate în 1848, a fost restabilită doar fierăria nr. 3, iar în locul fierăriei nr. 4 a fost instalată o tocilărie. (136) De asemenea, a fost mărită capacitatea cazanelor cu aburi de la atelierele de maşini, ajustajul şi tâmplăria de modele, instalându-se maşini noi şi moderne. În primăvara anului 1850, uzina era din nou în plină activitate. Totalul cuptoarelor de încălzire, forjare şi pudlare era acum de 36. (137) Apoi au fost instalate două linii de laminare cu două maşini cu aburi, precum şi două ciocane cu aburi cu opt cuptoare de forjă şi pudlare. Iniţial, planurile de reconstrucţie au fost inspirate după modelul

uzinelor metalurgice franceze de la Decazeville, însă în cele din urmă ele vor fi cu mult întrecute, atât în privinţa capacităţii maşinilor, cât şi a soliditătii clădirilor construite. (138) În 1851 a fost laminată cea dintâi şină de cale ferată pentru linia Oraviţa-Baziaş, care era în construcţie în acel moment. (139)

La 26 iulie 1852, deoarece calitatea tunurilor furnizate de către uzinele reşiţene armatei revoluţionare maghiare de la 1848 s-a dovedit a fi fost foarte bună, a început instalarea unui nou atelier de tunuri şi obuze, care avea şase cuptoare, o formărie, o magazie de modele şi o sală de încercare, precum şi un atelier de sfredelit cu zece maşini, dintre care două erau pentru tunuri de calibru mic. Cheltuiala cu ridicarea acestei noi instalaţii a fost de 59.837 de florini şi 14 creiţari. (140) Atelierul a fost amplasat în curtea uzinei de pudlaj şi laminare şi cuprindea două clădiri separate, construite în stil arhitectonic italian. (141) În această unitate au fost fabricate până în 1855 un număr de 26 de tunuri de 12 pfunzi şi 20 de tunuri de 18 pfunzi. (142) Producerea tunurilor era făcută sub conducerea unui ofiţer de artilerie. Ea a continuat până în 1859, când toate maşinile şi instalaţiile au fost demontate şi trimise la arsenalul din Viena. (143) Aceasta însemna o nouă recunoaştere a priorităţii Reşiţei într-un domeniu extrem de complex şi de perfecţionat în epocă.

Din 1853 au început şi lucrările pentru săparea tunelului „Franz Joseph", care urma să lege Reşiţa de minele de cărbuni din Doman. (144) El va fi terminat în 1863, având o lungime totală de 2.256 de metri. (145) Galeria era dotată cu o linie de cale ferată, pe care era folosită până în 1874 o garnitură de vagoane cu tracţiune cabalină. Din 1874, pe această linie au circulat două locomotive cu aburi, care vor fi înlocuite la rândul lor, în 1897, cu două locomotive electrice. (146)

Până în anul 1855, directorul uzinei a fost Martin Mostisch.

În perioada analizată, populaţia germană a Reşiţei a evoluat după cum urmează: 490 de locuitori în 1779, 600 în 1815, 700 în 1846, iar apoi, prin includerea la numărătoare şi a românilor (oltenilor), la un total de 1.098 de locuitori în 1848, 2.772 în 1849 şi 2.842 în 1854. (147) Se poate observa o sporire lentă a numărului de locuitori între 1779 şi 1846, când erau luaţi în calcul numai germanii, şi una mult mai accelerată în anii următori, când în sfârşit au fost număraţi şi românii şi apoi aveau să fie efectuate noi colonizări, determinate de creşterea capacităţilor uzinale şi în consecinţă de nevoia sporită de muncitori, precum şi de numeroasele pierderi umane din localitate cauzate de luptele din 1848 şi de epidemia de holeră care le-a urmat. Astfel, populaţia Reşiţei avea să crească spectaculos într-un singur an, de la 1.098 de locuitori în 1848 la 2.772 în 1849, fiind colonizate atunci, între altele, un număr de 100 de familii originare din Boemia şi Moravia, pentru care au fost ridicate noi locuinţe pe o stradă aflată în faţa tunelului („Erbstollen"). (148) Este vorba de actuala stradă a Laminoarelor.

În anul 1854, salarizarea pe categorii de muncitori pentru un schimb de 12 ore era următoarea: furnalist 21-48 de creiţari; turnător-formator 24-36 de creiţari; lăcătuş-forjor 24-58 de creiţari; forjor la ciocane 20-36 de creiţari; muncitori la cuptoarele cu flacără 36-48 de creiţari; muncitori la cubilouri 24-33 de creiţari; muncitori la pudlaj 40 de creiţari – 1 florin şi 20 de creiţari; laminatori 30 de creiţari – 1 florin şi 20 de creiţari; muncitori la atelierul mecanic şi cazangerie 28 de creiţari – 1 florin şi 15 creiţari; zidari şi tâmplari 40 de creiţari – 1 florin; muncitori necalificaţi 12-30 de creiţari; cărăuşi cu doi cai proprii pe zi (în intern) 1 florin şi 43 de creiţari; cărăuşi cu doi cai proprii (în extern) 1 florin şi 55 de creiţari. (149)

Medicul şef al uzinelor, dr. Rudolf Weinberger, a alcătuit o statistică deosebit de relevantă pentru deceniul 1847-1856, pentru familiile muncitorilor din circumscripţia montană Reşiţa, cuprinzând şi localităţile Doman şi Secu. Acestea aveau în acea perioadă o medie de vârstă de doar 22 de ani, determinată în special de mortalitatea îngrozitoare care era întâlnită la copii. Astfel, mortalitatea calculată în procente pentru diferitele grupe de vârstă era următoarea: până la 1 an, 24,1%; între 1-10 ani, 25,1%; între 11-20 de ani, 5,7%; între 21-30 de ani, 8,5%; între 31-40 de ani, 13,5%; între 41-50 de ani, 10,4%; între 51-60 de ani, 5,7%; între 61-70 de ani, 4,2%; între 71-80 de ani, 2,4%; între 81-90 de ani, 0,3%; între 90-100 de ani, 0,1%. (150) Aşadar, aproximativ jumătate din populaţie murea înainte de a fi împlinit vârsta de 10 ani! Mortalitatea infantilă enormă era cauzată de sărăcia şi lipsa de igienă a familiilor muncitoreşti, iar mortalitatea ridicată a adulţilor cu vârste între 31-50 de ani era provocată de condiţiile grele de muncă. Peste toate, era evidentă pentru oricine cota incredibilă a poluării determinate de activitatea industrială, problemă care se va menţine la Reşiţa practic până după 1989.

În 1854, imperiul a intrat într-o nouă criză financiară, astfel încât se făcu o nouă încercare de vindere a uzinelor de la Reşiţa. De data aceasta a fost găsit şi un cumpărător, respectiv societatea privată nou înfiinţată St.E.G. („Privilegierte Österreichische Staatseisenbahn Gesellschaft"), care avea capital multinaţional, austriac, francez, belgian şi englez. Contractul de vânzare-cumpărare a fost încheiat la 1 ianuarie 1855, dată de la care istoria industrială a Reşiţei va intra într-o nouă etapă, ceva mai bine cunoscută, deoarece în privinţa ei se cunosc astăzi destule documente şi au fost scrise şi lucrări analizând perioada de până la primul război mondial. Protocolul care consemna condiţiile de vânzare a uzinelor reşiţene a fost întocmit cu începere din 14 iulie 1855, fiind semnat şi parafat la Oraviţa la 1 octombrie 1855. (151) Acţiunea de predare-primire s-a făcut sub preşedinţia secretarului din ministerul imperial de finanţe, Johann Carl Hocheder, asistat de secretarul Ferdinand Berghoffer, în calitate de protocolist şi de predător-adjunct. Din partea Erariului, predarea a fost făcută de către directorul Direcţiei Miniere Bănăţene, Friedrich Reitz, iar din partea St.E.G. a semnat de primire Carl Dubocq, „subdirector şi şef al minelor şi domeniilor." (152) Acesta din urmă va deveni, de altfel, şi primul director al uzinei ca parte a noii societăţi.

În momentul predării sale către St.E.G., uzina din Reşiţa dispunea de trei furnale, o turnătorie cu două cubilouri, o turnătorie cu un cuptor cu reverberaţie, o nouă linie de laminare şi pudlaj, două forje de material mărunt, o fabrică de maşini, o forjă de cazane şi o strungărie. Fabrica de maşini producea atât maşini cu aburi, cât şi cazane cu aburi, instalaţii pentru mori şi gatere, poduri de fier şi structuri metalice pentru şarpante. (153) Tot atunci mai existau şi concesionari minieri particulari, care exploatau cărbunele din Valea Secu şi din munţii Râul Alb. În Valea Secu deţineau în concesiune perimetre miniere Tereza Tismonar şi Georg Herglotz, iar în munţii Râul Alb deţineau Georg Wallner şi acelaşi Georg Herglotz. (154) St.E.G. va prelua şi aceste exploatări.

În acea vreme, uzinele, exploatările şi domeniile St.E.G. din Banat reprezentau cel mai mare complex industrial de pe teritoriul Ungariei. (155) În perioada existenţei acestei societăţi (1855-1920), ca şi în perioada U.D.R.-ului din 1920-1948, Reşiţa va cunoaşte un mare avânt industrial şi se va situa pe locuri fruntaşe în ţară şi în Europa la numeroase capitole ale dezvoltării activităţii industriale. Totuşi, aceste perioade de maximă dezvoltare cunoscută de uzinele reşiţene îşi au începuturile în dificilele decenii dintre 1771 şi 1855, când au fost puse bazele tocmai ale acestei puternice dezvoltări ulterioare. Astăzi putem spune cu certitudine că fără paşii de început, ai căutărilor şi ai sacrificiilor, nici perioadele ulterioare nu ar fi fost posibile la adevărata lor dimensiune.

Note:

1 Rudolf Gräf, Două documente referitoare la începuturile furnalelor din Reşiţa, în Banatica, Reşiţa, 8, 1985, p. 258.

2 Johann Jakob Ehrler, Banatul de la origini până acum (1774), Timişoara, 1982, p. 96, 150.

3 Ibidem, p. 96.

4 Ibidem.

5 Ibidem.

6 Ibidem, p. 150.

7 Francesco Griselini, Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei, Timişoara, 1984, p. 281.

8 Ibidem, p. 287.

9 Mircea Rusnac, Datarea vizitei lui Francesco Griselini la Reşiţa, în vol. Societate şi civilizaţie în Banatul istoric, Timişoara, 2003, p. 361-365.

10 Francesco Griselini, op. cit., p. 287.

11 Ibidem, p. 288.

12 Ibidem.

13 Ibidem.

14 Gheorghe Cimponeriu, Din istoricul Reşiţei, în Buletinul U.D.R., vol. I, nr. 2, Reşiţa, decembrie 1930, p. 69.

15 Ibidem.

16 Ibidem, p. 70.

17 Ibidem.

18 Ibidem.

19 200 ani de construcţii de maşini la Reşiţa 1771-1971, vol. I, Reşiţa, 1971, p. 62.

20 Victor Brătfălean, 25 de ani de mişcare muncitorească la Reşiţa 1903-1928, Reşiţa, 1998, p. 26.

21 Ibidem, p. 27.

22 Ibidem.

23 225 de ani de siderurgie la Reşiţa. Schiţă monografică (1771-1996), Reşiţa, 1996, p. 86.

24 Victor Brătfălean, op. cit., p. 27.

25 Ibidem.

26 Ibidem, p. 27-28.

27 Ibidem, p. 28.

28 Georg Hromadka, Scurtă cronică a Banatului montan, 1995, p. 45.

29 Victor Brătfălean, op. cit., p. 28.

30 Ibidem.

31 Ibidem, p. 30.

32 Georg Hromadka, op. cit., p. 54.

33 Victor Brătfălean, op. cit., p. 29.

34 Dan Gh. Perianu, Istoria uzinelor din Reşiţa 1771-1996, Reşiţa, 1996, p. 38.

35 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 73.

36 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 55.

37 Ion Păsărică, Monografia Uzinelor de Fier şi Domeniilor din Reşiţa şi frumuseţea naturală a împrejurimilor, Bucureşti, 1935, p. 12.

38 Ibidem.

39 Din istoria cărbunelui. Anina 200, Reşiţa, 1991, p. 12-13.

40 Ion Păsărică, op. cit., p. 12.

41 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 73.

42 Ibidem.

43 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 61.

44 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 73.

45 Ibidem.

46 Ion Păsărică, op. cit., p. 12.

47 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 73.

48 Ion Păsărică, op. cit., p. 12; Georg Hromadka, op. cit., p. 45.

49 Ion Păsărică, op. cit., p. 12.

50 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 73.

51 Georg Hromadka, op. cit., p. 47.

52 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 73.

53 Volker Wollmann, Dezvoltarea tehnicii miniere din munţii cărăşeni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în Banatica, Reşiţa, 1, 1971, p. 201.

54 Din istoria cărbunelui. Anina 200, p. 42.

55 Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 28.135.

56 Rudolf Gräf, Amenajări hidrotehnice din judeţul Caraş-Severin în sec. XVIII-XX, în Banatica, Reşiţa, 8, 1985, p. 285.

57 Ibidem.

58 Ibidem, p. 287.

59 Ibidem.

60 Ibidem; Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371, p. 38-39.

61 Ibidem, p. 39; Rudolf Gräf, op. cit., p. 287.

62 Ibidem; Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371, p. 37-52.
63 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 73.
64 Ibidem.
65 Ibidem.
66 Georg Hromadka, op. cit., p. 46.
67 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 73.
68 Valeriu Leu, Rudolf Gräf, Din istoria frontierei bănăţene. Ultimul război cu turcii 1788-1791, Reşiţa, 1996, passim.
69 Vasile V. Muntean, Contribuţii la istoria Banatului, Timişoara, 1990, p. 166.
70 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 74.
71 Din istoria cărbunelui. Anina 200, p. 12, 41.
72 Georg Hromadka, op. cit., p. 42.
73 Din istoria cărbunelui. Anina 200, p. 14-15.
74 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 75.
75 Georg Hromadka, op. cit., p. 46.
76 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 74.
77 Ibidem.
78 Ibidem.
79 Ibidem.
80 Rudolf Gräf, Domeniul bănăţean al St.E.G. 1855-1920. Din istoria industrială a Banatului montan, Reşiţa, 1997, p. 120.
81 Georg Hromadka, op. cit., p. 47.
82 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 74.
83 Ibidem, p. 73.
84 Ibidem.
85 Ibidem.
86 Ibidem, p. 74; 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 56.
87 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 74.
88 Ion Păsărică, op. cit., p. 13.
89 Ibidem; Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371, p. 64; Rudolf Gräf, Informaţii documentare despre uzinele din Reşiţa. 1814-1815, în Banatica, Reşiţa, 9, 1987, p. 403.
90 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 56.
91 Ibidem.
92 Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371; Rudolf Gräf, op. cit., p. 399.
93 Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371, p. 1.
94 Rudolf Gräf, op. cit., p. 400.
95 Ibidem.
96 Ibidem.
97 Ibidem, p. 401; Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371, p. 19-24.
98 Ibidem, p. 24-25; Rudolf Gräf, op. cit., p. 401.
99 Ibidem.
100 Ibidem.
101 Ibidem, p. 402; Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371, p. 25-28.
102 Ibidem, p. 28-30; Rudolf Gräf, op. cit., p. 402.
103 Ibidem.
104 Ibidem.
105 Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371, p. 30-33.
106 Ibidem, p. 33-34; Rudolf Gräf, op. cit., p. 402.
107 Ibidem; Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371, p. 34-35.
108 Ibidem, p. 35-36; Rudolf Gräf, op. cit., p. 403.
109 Ibidem; Arhiva Muzeului Banatului Montan Reşiţa, ms, nr. inv. 9.371, p. 36-37.
110 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 75.
111 Ion Păsărică, op. cit., p. 13.
112 Ibidem; 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 56.
113 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 75.
114 Ibidem, p. 14.
115 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 75.
116 Ion Păsărică, op. cit., p. 14.
117 Georg Hromadka, op. cit., p. 49.
118 Rudolf Gräf, Domeniul bănăţean al St.E.G. 1855-1920, p. 153.
119 Ibidem.
120 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 62.
121 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 75.
122 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 56.
123 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 75.
124 Rudolf Gräf, op. cit., p. 125.
125 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 75.
126 Ibidem.
127 Ibidem.
128 Ibidem.
129 Ibidem.
130 Georg Hromadka, op. cit., p. 50.
131 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 75-76; Ion Păsărică, op. cit., p. 14.
132 Georg Hromadka, op. cit., p. 51.
133 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 62.
134 Ibidem, p. 64.
135 Ion Păsărică, op. cit., p. 16.
136 Ibidem.
137 Ibidem.
138 Ibidem.
139 Ibidem.
140 Ibidem, p. 16-17.
141 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 57.
142 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 76.
143 Ion Păsărică, op. cit., p. 17.
144 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 76-77.
145 Rudolf Gräf, op. cit., p. 154.
146 Ibidem, p. 154-155.
147 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 62.
148 Gheorghe Cimponeriu, op. cit., p. 77.
149 Dan Gh. Perianu, op. cit., p. 43.
150 200 ani de construcţii de maşini…, vol. I, p. 64.
151 Rudolf Gräf, op. cit., p. 125.
152 Ibidem.
153 Georg Hromadka, op. cit., p. 55.
154 Rudolf Gräf, op. cit., p. 127.
155 Dan Gh. Perianu, op. cit., p. 48.

Prof. **Iavorca Marcov Iorgovan**
(Timişoara)

Monumentul Eroilor din satul Gelu

Cu un secol în urmă, etnologul Tihomir Popovici nota: *Pentru un studiu corect al trecutului există, în afara monumentelor scrise, a limbii, a particularităţilor etnice şi a tradiţiilor, încă un izvor bogat sub forma unor urme ale culturii materiale populare.*

Loc important în acest domeniu îl ocupă şi cimitirele vechi, monumentele eroilor, care, însă sunt atât de puţin cercetate şi luate în seamă.

Prin urmare, voi încerca să ating cu gândul şi litera acest domeniu, care aşteaptă să fie cercetat şi dezvăluit în acest spinos mers al istoriei.

Din Banat fiind, născută şi crescută în satul Gelu, am vizitat şi am bătut cu pasul multe, multe locuri bănăţene, iar mirajul cimitirelor (*mormînţilor*) l-am avut ca orice *romantic*, cum sunt numiţi, în general, filologii.

În fiecare localitate bănăţeană, cu siguranţă vei găsi un *Monument al eroilor* sub forma unei cruci, a unui monument de piatră, de marmură, zidit din cărămizi sau chiar din lemn.

De obicei, monumentele sunt postate în curtea bisericii (*prograge*) cum ar fi în: Gelu, Satchinez, Beba Veche, Diniaş, Pesac, Variaş, Sânnicolaul Mare, în mijlocul localităţii: Carani, Cenad sau chiar în cimitir, cum este cel din Jimbolia.

Mărimea monumentului şi calitatea materialului din care era confecţionat era direct proporţională cu puterea economică a locuitorilor, dar şi cu recunoştinţa şi mărinimia acestora.

Eroii sun băieţii căzuţi în primul şi în al doilea Război mondial.

Ne vom întoarce în această zi de primăvară timpurie la anul 1939.

Satul e mic, închis, pe stradă se ivesc doar umbre, spaima provocată de războiul iminent e atotcuprinzătoare.

Băieţii pleacă la război!! Oare câţi se vor întoarce ?!

Convoiul de căruţe ţărăneşti trase de cai se îndreaptă spre gara Vinga. Într-o tăcere prevestitoare de rău, kilometrii rămân în urmă...

Tinerii părinţi (Nedin Vlada şi Radici Dragoliub) abia se pot desprinde de leagănele copiilor lor... Dragoliub îşi lasă băiatul de patru luni... nu îl va revedea niciodată... Lina Nedin rămâne văduvă la 17 ani, nu se va recăsători niciodată şi îşi va creşte singură băiatul orfan. Paia Subin e împuşcat de şeful de post Tărău dinaintea casei sale, de faţă cu copiii săi de 5 şi 3 ani (motivul a fost dezertarea soldatului în vara anului 1945). Ivan Iovanov şi Cornel Ştefănescu mor la sfârşitul anului 1945 pe teritoriul fostei Iugoslavii, luptând în trupele partizanilor iugoslavi. Zlata Jichici moare în tren spre Ucraina din cauza infecţiei la picior de la o rană prin împuşcare. Steva Jichici şi Iani Sova sunt daţi dispăruţi...

Au trecut mai bine de şapte decenii din anul 1945, anul ale cărui zile au fost aşteptate cu înfrigurare de săteni. Veneau băieţii din război!

Unsprezece dintre ei nu s-au mai întors şi numele lor a fost încrustat pe o parte a monumentului de marmură din curtea bisericii lor din Gelu: Vlada Nedin, Vlada Iancov, Iani Sova, Steva Jichici, Mladen Subin, Paia Subin, Cornel Ştefănescu, Ivan Iovanov, Jivco Cirici, Dragoliub Radici şi Zlata Jichici.

Cinstind memoria eroilor, numele lor îl poartă cu demnitate nepoţii din familiile îndoliate de război.

Prin preocuparea membrilor Corului bisericii sârbe din Gelu *Iedinstvo* (*Unirea*) este ridicat monumentul din marmură albă în curtea bisericii. Sub numele eroilor stau şi următoarele versuri:

Ваши путеви били су смели
Почивајте мирно!
Јединство вам жели!

(Drumurile voastre au fost îndrăzneţe
Odihniţi-vă în pace!
Unirea, asta vă doreşte!)

Pe cealaltă parte a monumentului sunt înscrise încă 34. de nume ale eroilor căzuţi în Primul Război Mondial: Milan Iorgovan, Vasa Jichici, Mita Jichici, Liupco Cuzmici, Ioţa Nenadov, Dragoliub Iorgovan, Dragoliub Simulov, Jivco Marcov, Şteva Nenadov, Mladen Cirici, Mladen Petrov, Ţveia Giorgiev, Jivco Nenadov, Dobromir Ţoţin, Ţveia Giorgiev Gioghin, Duşan Iorgovan, Branco Iorgovan, Mia Vâşcov, Milutin Ostoin, Andria Ţmor, Stanco Şimici, Milan Mihailov, Rada Marcov, Vlaico Milin, Duşan Petrov, Uroş Simionov, Naţa Iorgovan, Neda Mihailov, Paia Lazarov, Iaşa Cirici, Giorgie Nedin, Rada Cirici, Mita Popovici şi Ivan Trivunski.

Sub aceste nume sunt scrise următoarele versuri:

Нек је слава свима Ратним
Јунацима из 1914 – 1918, који за
крст часни и слободу златну
Жртвоваше доста
Ал им ето, спомен, слава
За вечито оста!

(Slavă tuturor vitejilor Războiului
din 1914 – 1918, care pentru
crucea sfântă și libertatea de aur
Au jertfit destul
Însă, iată, amintirea, slava
Rămân pe veci)

Și acest monument a fost ridicat prin preocuparea Societății corale sârbești *Unirea* din Gelu, în anul 1937.

Mereu mi-am pus întrebarea *Sunt oare sau nu, aceste monumente personalizate sau sunt monumente ale Eroului necunoscut ?!* Consider că sunt toate monumente ale Eroului necunoscut deoarece mormintele (!) acestor eroi sunt de regulă necunoscute, iar de Ispas (Ziua eroilor), la noi se practică lângă acel monument ritualul de parastas, se aprind lumânări, se fac rugăciuni, se împart colaci și colivă.

Monumentele sunt parte a sufletului nostru, sunt locuri vegheate cu evlavie, sunt sacre prin cei a căror memorie e gravată în piatră.

Când vezi un monument devastat și batjocorit simți și realizezi că hidoșenia stârnită de nesăbuința și neștiința omului există încă. Or, eroii sunt doar tineri morți în cursul hidos al războiului, însă *despre morți numai de bine* (e proverbul de înțelepciune și cultură al poporului nostru). Ei au fost eroi ai războiului, ei au fost *jucării* vii ale războiului.

Două surori, Klava și Zoia, înrolate ca și sanitare în Armata Roșie reușesc să-și spele părul, să-și primenească hainele, aici, în Gelu. Lasă o poză de amintire. Armata se îndreaptă spre Variaș. Klava și Zoia au rămas sub țărâna Variașului. Care a fost vina lor?! Or, aici, sigur, n-a fost înmormântat nici unul din capii mari ai războiului.

Într-o zi de noiembrie drumul m-a dus la Jimbolia. Aveam să duc un buchet de flori la mormântul unor buni prieteni. La intrare în cimitir, pe partea stângă mă uimește un monument al eroilor. Ostași sovietici își dorm aici somnul de veci. Cel mai tânăr avea 19 ani, iar cel mai vârstnic, 32 de ani. În jur morminte ale germanilor băștinași împodobite cu flori. Pe monumentul sovieticilor o coroniță din flori pusă de Primăria orașului. Era anul 2012. Oamenii au priceput că războiul nu este făcut de soldați. Ei sunt doar unelte, jucării în mâinile crude și minții avide ale *marilor lumii*.

Maica Benedicta (alias Zoe Dumitrescu Bușulenga) spunea: *Hidoșeniei stârnite de nesăbuința omului (după mit din Cutia Pandorei), iar noi, tot oameni îi putem sta în cale prin înțelepciune și iubire.*

Dușan Baiski
(Timișoara)

Război în Banat*

Abrevieri:

D.J.T.A.N. – Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale

I.G.J. – Inspectoratul General al Jandarmeriei

I.J.T. – Inspectoratul de Jandarmi Timișoara

L.J.T.T. – Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal

S.J. – Secția de Jandarmi

P.J. – Postul de jandarmi

G.E.G. – Grupul Etnic German

Banatul istoric a trecut, cel puțin în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, printr-un adevărat duel informațional. Menit, evident, a înclina balanța în favoarea unuia sau altuia dintre beligeranți. Serviciile secrete au lansat frecvent diverse zvonuri fie pentru a testa reacția populației, fie pentru a influența starea de spirit a acesteia într-o direcție sau alta, în funcție de situația de pe front.

Nu este în intenția noastră să analizăm metodele războiului informațional purtat în Banat, ci să scoatem la iveală ecourile stârnite și modul cum s-au oglindit acestea în ordinele de informațiuni emise de către Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal și în notele informative întocmite în teritoriu, pe baza observațiilor, cercetărilor și concluziilor posturilor locale de jandarmi, aflate permanent în contact direct cu populația civilă.

Sursele de propagare a zvonurilor au fost relativ puține. Cel mai eficace a fost, firește, radioul, emisiunile radiofonice create și emise de pe teritoriul altor state neputând fi cenzurate așa cum se întâmpla cu presa națională și locală. Numărul de receptoare radio în Banat a fost mai mare decât în alte regiuni, aici existând o clasă mijlocie mai puternică și mai deschisă spre informație. Cine a prins începuturile televiziunii în România, cu siguranță își aduce aminte cum se adunau vecinii în fața câte unui televizor. Așa s-a întâmplat și în era aparatelor de radio, când cel puțin intelectualii se adunau să asculte emisiuni radiofonice. Aceasta până s-a înăsprit legislația privind colportarea de informații. Și chiar s-au confiscat receptoarele, îndeosebi după intrarea în România a armatei sovietice.

Un alt mijloc foarte eficient de răspândire a informațiilor l-au constituit militarii veniți acasă în permisie sau concediu sau răniții ajunși la spitale. Nu de puține ori, organismele militare au luat măsuri mai mult sau mai puțin dure împotriva acelora care, din ignoranță sau chiar voit, nu doar că destăinuiau secrete militare, ci și împănau narațiunile cu propriile păreri, astfel că, la a doua, la a treia preluare, cele narate nu mai corespundeau realității.

Fiind, prin așezarea sa geografică și componență etnică, un ținut problematic, dar dorit de mulți, Banatul

a fost deseori ținta și a unor zvonuri care aveau menirea de a zgândări diverse simțăminte naționale. Autonomia Banatului istoric sau transformarea acestuia în protectorat german anula dintr-un foc pretențiile teritoriale ale românilor, sârbilor sau ungurilor și dădea aripi viselor etnicilor germani trăitori pe aceste meleaguri. Pe de altă parte, zvonurile privind deportarea în nordul Moldovei ba a șvabilor, ba a românilor, inducea o permanentă stare de îngrijorare.

Comportamentul armatei germane în Iugoslavia stârnea și mai mult neliniștea, informațiile ajungând în România prin diverse persoane, în general de etnie sârbă, dar și prin agenți informatori de etnie română. Diversele acte de răzbunare sau de pedepsire, execuții în masă, torturile sau cruzimile aplicate prizonierilor, imobilizarea civililor și aruncarea lor de vii în Dunăre sau Tisa, toate acestea stârneau în Banat o adevărată teroare psihică.

Studiul documentelor relevă cu prisosință starea de spirit a acelor vremuri, iar cele mai concludente se merită amintite, recenzate sau chiar redate integral în rândurile ce urmează.

1941

Pe 11 martie 1941, S.J. Peciul Nou informa L.J.T.T. că, potrivit discuțiilor dintre șvabi, toți șvabii din regiunile mai slabe vor fi mutați în partea de nord a Banatului, unde vor primi pământ mai bun. „Astfel, șvabii din cătunul Fodorháza[1] fac demersuri pentru a fi mutați în nordul Banatului, unde vor avea mijloace de comunicație mai bune și să fie toți așezați în masă compactă, nefiind mulțumiți cu locul unde se află în prezent.“

Șeful S.J. Vinga va comunica[2] pe 31 martie 1942, că în comunele șvăbești a început să se facă un alt fel de recensământ al populației șvăbești și averilor deținute.

„Din cercetările și verificările făcute de noi, rezultă că acest recensământ se face în vederea autonomiei Banatului, visată și dorită de șvabi, urmând ca după aceste date culese prin recensământ să se întocmească roluri de contribuabili, așa că la momentul oportun toate să fie gata. - Așa spun șvabii care sunt contra organizațiilor locale.“

Plut. Gh. Tărău, șeful P.J. Tolvădia, în nota[3] sa din 13 iulie 1941, scria:

„În ziua de 12 iulie 1941, cu ocazia serviciului de patrulare, am primit informația că nemți din acestea teritorii se exprimă că: Banatul Jugoslav va fi cu cel românesc o provincie, pe nemțește «Donatzland», spun că numai pentru acest motiv până în prezent Banatul Jugoslav nu s-a ocupat de nimeni și că după terminarea războiului în Europa, acest Banat va fi sub stăpânirea Germaniei.“

Maiorul Ioan Peșchir, comandantul L.J.T.T. a trimis în teritoriu, pe 14 mai 1941, ordinul[4] de informațiuni nr. 28, prin care aducea la cunoștința șefilor de posturi și secții despre faptul că organizațiile locale ale șvabilor ar fi primit instrucțiuni de la G.E.G. pentru ca tinerii germani chemați la concentrare de armata română să nu se prezinte, ci să plece în Germania sau în Iugoslavia ocupată, cu ajutorul militarilor germani.

„Această acțiune ar fi pornită de Grupul Etnic German cu scopul de a se refugia cât mai mulți germani din România și în special din Banat, ca ei să poată cere autonomia Banatului bazați pe numărul mare de refugiați, propunând guvernului german motivul că aceștia au fugit din cauza persecuției din partea românilor.“

Comandantul L.J.T.T. cerea verificarea pe teren a situației „cu toată discreționea“ și raportarea centralizată pe secții până pe 25 mai 1941.

1942

Potrivit ordinului[5] nr. 2780 din 29 ianuarie 1942, L.J.T.T. va anunța că:

„Informatori de peste frontiera iugoslavă arată că românii sunt rău tratați de șvabi cu cari conviețuiesc în localități. Ungurii, din contra, se bucură de toate privilegiile, putând să se întrunească, face comerț, avea radio la care țin sfat, în plus șvabii și ungurii s-au cartelat pentru a sabota pe români și sârbi în toate manifestările lor în legătură cu meseriile și comerțul. - De asemenea, corvezile se fac numai de sârbi și români, de unguri nu se leagă nimeni.“ Se cere verificarea și raportarea acestei situații.

Un alt ordin[6] al L.J.T.T., din 27 martie 1942, solicita verificarea faptului dacă în comunele șvăbești se face vreun recensământ al populației germane, motivându-se acest lucru ca măsură în vederea colonizării șvabilor în Ucraina, ceea ce a provocat o mare disperare la etnicii germani din Banat.

Prin ordinul[7] nr. 121 din 12 aprilie 1942, L.J.T.T. solicita verificarea zvonului cum că șvabii din Banatul românesc, sârbesc și maghiar ar intenționa să facă un memoriu la Hitler prin care să ceară autonomia Banatului sub denumirea de „Donau Land“

Șeful S.J. Vinga raporta[8] pe 20 aprilie 1942, referitor la problema memoriului pentru autonomie, că nu s-a putut afla nimic, nici măcar prin agenții acoperiți, dar că ideea persistă la conducătorii șvabilor și că:

„Șvabii ce sunt contra spun că e posibil să fi fost făcut acest memoriu, însă numai de cei de la centru, fără ca masele rurale să știe și să cunoască conținutul, de teama de a nu fi simțiți de autoritățile noastre și a le para intențiile.“

[1] Majoritatea istoricilor consideră că localitatea purtând acest nume a devenit parte integrantă a satului Gad, com. Ghilad, jud. Timiș.

[2] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 99.

[3] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 344/1941-1946, f. 9.

[4] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 9/1942, f. 8.

[5] *Ibidem*, f. 13.

[6] *Ibidem*, f. 31.

[7] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 107.

[8] *Ibidem,* f. 108.

Ca răspuns la ordinul nr. 1101/1942, S.J. Vinga va scrie un raport[9] nedatat, cu referire la câteva zvonuri care circulau în raza sa de acțiune. Astfel, se vorbea că în Germania e foamete mare și că desele manifestații de stradă împotriva războiului sunt înăbușite în sânge de către autorități. Pe de altă parte, se zvonea că Ungaria își fortifica pe o adâncime de 50 km liniile de comunicații dinspre România și se pregătea de război cu România, pentru a ocupa întregului Ardeal.

„Datorită acestor vești, ungurii tineri fug peste granița, părăsindu-și familiile și averile, cu scopul de a se pune bine cu ai lor și să vină din nou de unde au plecat, cu trupele de ocupații unguresti.

3/ Din investigațiile făcute printre persoanele demne de toată încrederea, cât și din constatări făcute direct, am ajuns la ferma convingere că răspânditorii acestor vești în sânul populației rurale sunt numai jidanii din Timișoara.-

Nu este cetățean care să se ducă la Timișoara și care să nu vină acasă cu o noutate, pe care apoi o răspândește mai departe, de multe ori mai umflată de cum a primit-o.

Orice s-ar face și oricâtă vigilență s-ar depune, colportorii veștilor tendențioase nu vor fi stârpiți atâta timp cât focarul jidovesc din Timișoara va exista.“

Pe 7 mai 1942, plut. Alexandru Lefter, șeful P.J. Fratelia, informa[10] că:

„În urma investigațiilor făcute și a informațiilor ce ne prezintă informatorul Miloș Ioan din Fratelia (astăzi, cartier al Timișoarei, n.n.), se constată că la ASOCIAȚIA COMERCIANȚILOR ȘI MESERIAȘILOR DIN ROMÂNIA din Timișoara, în mod formal se întrebuințează salutul: VREM ARDEALUL, la care se răspunde cu cuvintele. PÂNĂ LA TISA.“

S.J. Comloșu Mare informa[11] pe 7 mai 1942, printre altele, că „În ultimul timp, populația șvăbească s-a observat că ar aduna monede de 500 și 250 lei, vorbindu-se între ei că acești bani vor avea valoare mai mare ca bancnotele de hârtie.“

L.J.T.T. va informa[12], pe 21 mai 1942, „...că se fac înscrieri pe teritoriul rural pentru acei locuitori cari vor să se colonizeze în Transnistria. Românii se înscriu în număr mare. Șvabii ar îndemna pe români să se înscrie și în urma numărului mare ce s-au înscris dintre români, se observă în rândurile șvabilor bucurie, fiindcă elementul românesc emigrând, vor rămâne în Banat șvabii în număr mare și astfel vor putea aspira la autonomia pe care o trâmbițează.“

Pe 12 iunie 1942, prin ordinul[13] de informațiuni nr. 750, L.J.T.T. anunța că „...școlile șvăbești s-a afișat o hartă scara 1/66.000 cu Ardealul, Crișana și Banatul în care se vede repartizarea populației germane în aceste provincii.

Verificați și urmăriți problema pentru a se vedea căror scopuri șoviniste se datorește învățarea acelor date.“

În aceeași zi, pe 12 iunie 1942, L.J.T.T. va solicita[14] verificarea informației cum că „...se vorbește de șvabi de o împărțire a pământurilor celor bogați și de alcătuirea de proprietăți colective după sistemul celor din Rusia.“

Tot pe 12 iunie, L.J.T.T. trimitea în teritoriu ordinul[15] de informațiuni nr. 756, prin care solicita verificarea și raportarea faptului că trecerile clandestine peste frontieră ale șvabilor din armata română ar fi urmarea propagandei organizațiilor șvăbești. „În acest sens s-ar ponegri Statul Român și că după război să aibă drept a ridica pretenția asupra Banatului. Șvabii s-ar înrola în Jugoslavia în Regimentul Prințul Eugen.“

L.J.T.T. va cere[16], pe 2 iulie 1942, să se verifice și să se raporteze „...într-o situație numerică, pe categorii sociale, numărul membrilor din organizațiile germane. Astfel: locuitorii bogați, cu avere mijlocie, servitorii și săracii.- Vrem să dovedim că organizațiile șvăbești sunt a(le) celor săraci și că, astfel, ideile radicale ce se ating de comunism sunt verificate prin calitatea celor ce formează organizațiile.“

Pe 11 iulie 1942, L.J.T.T. trimite în teritoriu un nou ordin[17] de informațiuni:

„Pe teritoriul județului circulă zvonuri diferite cari, în esență, arată că în Germania situația este foarte rea și atât armata, cât și populația sunt sătule de război și dacă până în toamnă nu se rezolvă într-un fel vor depune armele.-

Pe de altă parte se vorbește că trupele române se folosesc la maximum acolo unde este mai greu și nu vom avea cu ce face față în Ardeal contra ungurilor.-

In informații, sursa acestor inspirații ar fi evreii din Timișoara și cei ce sunt la lucru în județ.-

Verificați și dați nume de persoane sau evrei din Timișoara cari au făcut propagandă.“

G.E.G. ar fi venit cu un ordin sever, cu măsuri drastice împotriva germanilor care se vor fi dovedind a se abate de la o serie de măsuri impuse de conducerea centrală. În ordinul[18] său de informațiuni nr. 2232/21 octombrie 1942, L.J.T.T. le cerea posturilor de jandarmerie din subordine să verifice și să raporteze dacă:

„- Tinerele germane sunt oprite a se căsători cu români.

- Tinerii germani de ambe sexe nu au voie a frecventa cursurile școlilor românești, iar cei dovediți că au un frate sau o soră într-o școală românească, atrage după sine eliminarea din școală a celuilalt și eliminarea părintelui din grupul etnic.-

Orice aprovizionare sau cumpărătură sub orice formă este interzisă a se face dela comercianți români.-

[9] *Ibidem,* f. 199.
[10] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 216, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 88/1942, f. 190.
[11] *Ibidem*, f. 219.
[12] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 9/1942, f. 30,
[13] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 18/1942-1944, f. 129.
[14] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 9/1942, f. 58.
[15] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 344/1941-1946, f. 29.
[16] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 9/1942, f. 67.
[17] *Ibidem*, f. 40.
[18] *Ibidem*, f. 92.

Diferitele regiuni locuite de germani au fost împărțite pe ținuturi, dându-li-se denumiri: Ținutul Altant[19], Sitenburger etc.“

1943

Col. Ioan Sârbu, inspector de jandarmi din cadrul I. J.T., va solicita[20] L.J.T., pe 9 ianuarie 1943, luarea de măsuri cu privire la verificarea existenței de manifeste care aveau pe frontispiciu drapelul românesc și îndemnul „Către luptătorii lui Vlaicu“, acestea având un conținut propagandistic englez și ar fi fost găsite inclusiv în curtea unor întreprinderi de interes militar. Se cerea stabilirea originii acestora: dacă au fost tipărite în România sau au fost aruncate din avion.

Prin ordinul circular nr. 56.229/S din 20 ianuarie 1943, Direcțiunea Generală a Poliției interzice prezentarea filmelor de proveniență americană și engleză, indiferent dacă era vorba de filme de lung sau de scurt metraj. Organele din teritoriu ale Jandarmeriei au primit[21] sarcina de a controla existența unor asemenea pelicule, cele găsite trebuind a fi confiscate și trimise la Comisia de Cenzură a Filmelor - Direcția Cinematografică din Ministerul Propagandei.

În vâltoarea evenimentelor ce însoțeau campania de recrutare a șvabilor, cu excese în forțarea celor nehotărâți sau împotrivă a se înrola în armata germană, G.E.G practica și metode de convingere mai subtile. Astfel, în nota[22] din 24 mai 1943, L.J.T.T. informa, printre altele:

„Pentru a convinge șvabii de necesitatea voluntariatului, făcând abstracție de cele ce se spun în public, se vorbește de cei recrutați că ei vor forma armata de poliție și ocupație, iar unele svonuri ce însă nu au consistență și nu se pot verifica deocamdată, pretind că armata din Banat ce se formează va fi aceea care va folosi la înfăptuirea Donau Landului independent.“

Despre un zvon care a îngrijorat populația din Banat, alta decât cea de origine germană, respectiv retragerea trupelor feldmareșalului Erwin Rommel din Tunisia la Timișoara, a informat plut. Ioan Mateieș, șeful P.J. Berini, în nota[23] sa din 30 iunie 1943:

„Zvonurile în cauză au ca repercusiuni o îngândurare pronunțată a populației române, întrucât se crede că conducătorii armatelor germane prevăd că Anglo-Americanii caută ca invazia în Europa s-o facă venind și peste Balcani trecând în România peste Creta /Grecia/, Bulgaria și astfel Banatul românesc să devină câmp de operație al războiului modern cu cunoscutele sale distrugeri.“

Starea de spirit a șvabilor din Timișoara a fost investigată în perioada plecării în Germania a voluntarilor și rezumată într-o dare[24] de seamă din 1 iulie 1943 și fără semnătură olografă, ci doar: „Ag. Ac. Nr. 148 și 138“. De presupus că este vorba de agenți sub acoperire. Majoritatea celor ce plecau erau foarte supărați că pleacă spre Germania, deoarece li se promisese că vor face instrucția la Timișoara, sub comanda lui Rommel[25].

„- Agenții de propagandă germani, pentru calmarea spiritelor, au lansat zvonul și chiar le-au promis că imediat după război, în cazul unei victorii din partea Germaniei, toți șvabii plecați în Germania ca voluntari vor fi împroprietăriți cu pământuri expropiate dela populația sârbă și dela șvabii bogați care nu au voit a pleca în Germania voluntari.-

- Prin promisiunile făcute li s-a fixat că fiecare șvab voluntar va primi 30 jugăre de pământ plus inventar agricol compus din tractoare etc.-

- În seara zilei de 30 iunie 1943, orele 20,30, a sosit în gara Timișoara primul transport compus din 49 de vagoane acoperite și unul clasă pentru garda compusă din 20 ostași germani.“

Îmbarcarea voluntarilor în tren s-a făcut la Deta. În gara din Timișoara au fost întâmpinați de reprezentantul G.E.G. din orașul de pe Bega, de aproximativ 2.000 de persoane, majoritatea femei și fete, și cu fanfară, care a străbătut vagoanele intonând marșuri germane. Garnitura a pornit apoi spre Curtici, direcția Viena, unde urma perioada de instrucție și plecarea pe front, în Grecia.

Populația, în special cei de etnie română, se dovedea a fi foarte satisfăcută, fiindcă se zvonise că toți voluntarii ar fi trebuit să se adune la Timișoara pentru a forma un corp de armată sub comanda feldmareșalului Rommel. „Populația mai are satisfacția pe motiv că nu vor mai veni înapoi din considerente imaginate de ei că vor muri majoritatea pe front.“

Aceiași agenți acoperiți mai informau despre faptul că la Timișoara circula zvonul că în noaptea 29-30 iunie 1943, orașul Anina a fost bombardat de aviația engleză.

După cum raporta[26], pe 29 iulie 1943, șeful S.J. Ciacova, românii bănățeni din zona sa au primit cu bucurie plecarea de la conducerea Italiei a lui Benito Mussolini, fiindcă „...a dat Ardealul la unguri“. În aceeași măsură se bucurau de preluarea conducerii Italiei de către mareșalul Pietro Badoglio[27], considerat prieten al României. „Se vorbește de o apropiată capitulare a Italiei, iar șvabii cred că dacă Italia va capitula, Germania se va uni cu Rusia și (va) duce războiul contra Anglo-Americanilor.“

[19] Transcrierea corectă a numelor și/sau denumirilor străine este, din păcate, o constantă în administrația românească de după Marea Unire. Desigur, nu putem învinovăți sistemul educațional românesc, ci doar lipsa de respect, dacă nu chiar incultură, din partea slujbașilor statului.

[20] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 216, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 130/1943, f. 12.

[21] *Ibidem*, f. 40.

[22] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 75/1943, f. 96.

[23] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 620, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 38/1943, f. 21.

[24] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 75/1943, f. 141.

[25] Erwin Johannes Eugen Rommel (1891-1944), feldmareșal german.

[26] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 620, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 38/1943, f. 23.

[27] Pietro Badoglio, Primul Duce de Addis Abeba, Primul Marchiz de Sabotino (1871-1956), ofițer, a fost membru al Partidului Național Fascist din Italia. După arestarea lui Mussolini, a fost numit de către regele Victor Emmanuel al III-lea prim-ministru.

După cum scria, în nota[28] sa din 24 august 1943, șeful S.J. Ciacova, șvabii discutau despre faptul că România va mobiliza 800.000 de oameni pentru a ocupa întreaga Ungarie, deoarece Germania intenționa să desființeze Ungaria pe motiv că ar exista în Europa doar 3.000.000 de maghiari curați, ca atare Ungaria nu putea exista ca stat independent. În acest scop, Germania ar fi interzis în ultimele zile tranzitarea Ungariei de către militarii șvabi ce veneau sau plecau în permisie sau concedii.

„Ungaria nu se va putea opune armatei române, fiindcă are armată foarte puțină, deoarece germanii au ridicat oamenii lor și i-au înrolat în armata germană, iar românii din Ardealul de Nord nu vor lupta contra Patriei lor mamă.

Șvabii mai spun că, în viitor, România va conduce Balcanii, singura din statele balcanice care s-a sacrificat în actualul război și care a luat parte la toate războaiele europene și va rămâne pecetluit legal de Germania, având interese comune.“

Despre un alt zvon avea să scrie[29] pe 4 septembrie 1943 șeful P.J. Berini:

„Informăm că printre locuitorii din raza postului există o teamă pronunțată pe tema că Rusia sovietică va câștiga războiul și va acapara întreaga Românie, iar pe români îi va deporta în Siberia unde-și vor găsi moartea ca unii ce nu vor suporta gerurile mari ce există pe acele locuri.-

Aceeași teamă se constată și în rândurile funcționarilor, iar preoții sunt cu mult mai îngânduraţi.

De remarcat însă că cei săraci, reduși, se zice că ar aștepta cu nerăbdare ca să se câștige războiul de soviete.“

Și tot P.J. Berini va informa[30], pe 8 septembrie 1943, despre un zvon care circula printre bănățenii români, potrivit căruia trupele românești aflate la Timișoara așteptau, încă din 1 septembrie 1943, ordinul de a pleca în direcția Ardealului răpit prin Dictatul de la Viena din 1940, pentru a-l reocupa. Aceasta ca rezultat al întâlnirii dintre mareșalul Ion Antonescu și Adolf Hitler.

„Pe de altă parte, se zvonește că, concomitent cu cele arătate mai sus, Ungaria ar fi primit un ultimatum și dela anglo-americani ca să se retragă imediat până la Tisa, urmând ca România să ocupe acel teren de pe care se va retrage Ungaria, întrucât României îi revinde dreptul de a stăpâni acel pământ.“

O nouă notă[31] informativă va trimite P.J. Berini pe 29 septembrie:

„Printre Românii din raza postului, ca și printre funcționari, se constată o oarecare nemulțumire, pe tema că Germania joacă țările Română și Ungară sub forma jocului păpușelor din târgul moșilor din București.

Se zvonește că mai zilele trecute, Ungaria a refuzat de a mai trimite trupe în Răsărit, iar Reichul german, neavând alte mijloace de constrângere față de Ungaria, a dat dispoziţiuni guvernului Român ca să plaseze unele trupe spre frontiera ungară, cu scopul de a lăsa impresia că trupele Române au ordin de a intra în Ardealul ce ne-a fost răpit prin cunoscutul verdict dela Wiena din 1940, ba chiar se zvonea că Ungaria va fi ocupată de trupele Române, până la Tisa. Și că ungurii, văzând că trupele Române se apropie de frontiera lor, au consimțit în sfârșit ca să mai trimită pe frontul din Răsărit încă 3 corpuri de armată și astfel trupele Române urmează a se retrage dela frontiera ungară, după ce au terminat cu sperietoarea.-

Românii susțin că D-l Hitler le-a promis ungurilor că le va da tot Ardealul și Banatul așa cum a fost înainte de 1918, dacă vor lupta contra Rusiei cu toată asiduitatea, iar Românilor le-a promis și lor că le va da Ardealul înapoi, dacă vor lupta vitejește.-

Prin urmare, Românii își pun întrebarea că unde va ajunge D-l Hitler cu acest joc de păpușerii!“

L.J.T.T. va informa, prin nota[32] sa din 2 octombrie 1943, cum că șvabii au început să-i urască pe concetățenii maghiari, având informații precise cum că Ungaria este pregătită să trădeze Axa și să treacă de partea Alianței.

„Aceste informațiuni sunt aduse de soldații germani cari vin în concediu, dar credem că se datoresc și legăturilor pe cari cercurile șvăbești le au cu cele maghiare și din care transpiră noile orientări maghiare.

Este interesant de remarcat că înșiși șefii organizațiilor germane vorbesc de stările din Ungaria în acest sens, ceea ce ne face să credem că există un consemn general și pe care îl vom verifica în existența sa.

Faptul că la granița maghiară s-au luat unele măsuri militare de trupele noastre se interpretează de șvabi că măsurile sunt luate cu concursul Germaniei care intenționează a termina cu Ungaria care i-a creat situații neplăcute dela începutul războiului.“

Pe 6 octombrie 1943, P.J. Gier va raporta[33] că, din informațiile obținute de la locuitorul Simion Oprea, sergent rezervist din Toager, în noaptea de 20 septembrie 1943, unități militare din Timișoara, în special Regimentul 5 Vânători și regimentele de artilerie, au permis părinților care aveau fii în aceste unități să-i contacteze și chiar să doarmă în cazarmă. Dimineața, pe 21 septembrie, aceste unități, dar și altele din garnizoana Timișoara, au plecat în marș spre Aradul Nou. „Părinții fiilor ce au dormit în cazărmi în acea noapte venind acasă au pus în discuție dislocarea trupelor căci de Domnii ofițeri, subofițeri și de trupă li s-a spus că trupele se deplasează spre granița Ungară căci România în ziua de 25 septembrie 1943 va ocupa teritoriul ce ni se cuvine până la Tisa.“

Tot despre relația cu Ungaria va scrie, în nota[34] sa din 16 octombrie 1943, și plut. Petre Nădăban, șeful P.J.

[28] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 620, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 38/1943, f. 28.
[29] *Ibidem*, f. 30.
Ibidem, f. 32.
Ibidem, f. 34.
[32] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 75/1943, f. 209.
[33] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 620, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 38/1943, f. 36.
[34] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 75/1943, f. 210.

Denta, care a constatat personal că șvabii sunt agitați contra Ungariei și spun că România a rămas singura aliată în Axă și-și respectă obligațiile ce decurg din pactul militar și de prietenie cu Germania. „Tot ei spun, Ungaria când a văzut că Angliei i-a reșit ca să dezbine pe italieni, a căutat a se sustrage a mai lupta și nu numai atât, dar chiar de a face în mod discret legături cu Anglia."

L.J.T.T. va comunica[35] pe 16 octombrie 1943 că primarul comunei Becicherecu Mic, Nicolae Reinert, a plecat la Brașov pentru a urma un curs de politică național-socialistă, fiind trimis de G.E.G. „După cele declarate de susnumitul, din Banat au plecat 8 șvabi la acest curs,- care durează câte 10 zile, în serii până în primăvară și la care vor lua parte bărbați și femei." Nu e greu de presupus că alegerea cursanților nu se făcea chiar la întâmplare, ci după criterii stricte. Iar cei care predau la aceste cursuri erau fie specialiști în propagandă trimiși direct din Germania, fie etnici germani foarte bine pregătiți de către aceștia.

Șeful P.J. Bencecul de Sus va raporta, în nota[36] sa din 30 octombrie 1943, despre îngrijorarea ostașilor față de retragerile ce se fac pe frontul de răsărit, de faptul „...că morții noștri care s-au jertfit pentru patrie nu au nici o valoare întrucât trupele sovietice se apropie de hotarele țării noastre, astfel România fiind din nou amenințată de către hoardele sovietice." Îngrijorarea este, în mod direct, resimțită și de populație, indiferent de origine etnică, în rândul căreia se discută că sfârșitul războiului ar putea avea loc în Munții Carpați și că „România ar fi un teatru de război unde s-ar putea măcina trupele sovietice."

În aceste împrejurări, P.J. Bencecul de Sus a luat măsuri pentru a-i aresta pe cei care lansează asemenea știri tendențioase, cei prinși urmând a fi înaintați Curții Marțiale. Plut. Ion Radu, șeful acestuia, opiniază că „...propaganda comunistă și dușmană națiunii se face prin târguri, iar naivii o primesc de adevărată și prin aceasta se aduc prejudicii Țării întrucât scade moralul populației."

Pe 18 noiembrie 1943, L.J.T.T. trimitea în teritoriu ordinul[37] de informațiuni nr. 2380, privind zvonurile despre desconcentrarea trupelor din garnizoană și din jurul acesteia și solicită verificarea lor. „Șvabii comentează situația (și) zic că în timp ce ei luptă, românii stau acasă, ceea ce înseamnă că războiul se va pierde, dar și România va fi trecută de Germania în rândul țărilor ocupate."

La final, se cere identificarea celor care colportează aceste zvonuri și trimiterea lor în judecată.

Șeful S.J. Deta va informa[38] L.J.T.T., pe 29 noiembrie 1943, aidoma mai multor secții și posturi de jandarmi, că legat de zvonurile de desconcentrare nu se confirmă, dar că: „Cercurile anglofile comentează mai mult comunicatele date la radio de către Londra și Rusia sovietică."

La rândul său, șeful S.J. Jimbolia va informa[39] pe 29 noiembrie 1943 cum că: „...în adevăr șvabii comentează în mod defavorabil desconcentrarea trupelor române și prevăd că Statul Român se abține de la orice operațiune de mare ansamblu."

L.J.T.T. va emite pe 29 noiembrie 1943 ordinul[40] cu nr. 2958, prin care va informa subunitățile din teritoriu că în cadrul G.E.G. funcționează în secret o secție specială destinată controlului originii rasiale și care a fotografiat 227 de registre matricole de la 151 de parohii romano-catolice din Banat. Ca atare, autoritățile din Reich nu vor mai recunoaște decât certificatele de origine emise pentru șvabii din Banat de birourile acestei secții speciale a G.E.G. „Conform unei adrese din Reich, majoritatea extraselor de naștere eliberate de alte autorități sunt false." Legiunea cerea posturilor de jandarmi să verifice această stare de fapte și să raporteze rezultatele obținute.

Un alt ordin[41] al L.J.T.T., tot din 29 noiembrie 1943, relevă o stare de fapt existentă în rândurile propriilor forțe. Astfel, unii dintre șefii de posturi, de secții și chiar alți subofițeri sunt în legătură cu diferiți agenți ai Statului Major sau ai Serviciului secret de informațiuni al Președinției Consiliului de Miniștri, cărora le furnizează informații în schimbul a diverse sume de bani. Mai mult decât atât, unii le oferă agenților chiar copii ale rapoartelor trimise autorităților ierarhice superioare, chiar dacă regulamenul și ordinele în vigoare reglementează modul cum se raportează informațiile culese pe teren. „Se vede că unii dintre subofițeri urmăresc numai interese personale și pentru bani calcă în picioare legile și ordinele. Cei prinși vor fi judecați și dați afară din serviciu."

Pe de altă parte:

„Unii agenți ai autorităților superioare se prezintă la posturile și secțiile de jandarmi, unde întrebuințează tot felul de trucuri și chiar amenințări pentru a obține informațiuni. Se dau drept oameni cu legături și influențe mari și sub această presiune intimidează organele jandarmeriei să le dea totul și să le stea la dispoziție.-

Acești agenți săvârșesc tot felul de abuzuri pe teritoriul rural."

Grupul Etnic German și-a creat propriul său serviciu de informații. Cel puțin așa reiese dintr-un ordin din 17 noiembrie 1943 al I.J. Timișoara, care a cerut verificarea acestei situații pe teren.

În darea[42] sa de seamă, din 30 noiembrie 1943, agentul 148 raporta:

„Din investigațiunile făcute și din discuțiile avute cu ortsleiterul din com. Cenei, credem că Grupul Etnic German are organizat serviciul de informațiuni așa cum este dat în schiță de către Inspectoratul Jand. Timișoara,

[35] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 75/1943, f. 229.
[36] *Ibidem*, f. 249.
[37] *Ibidem*, f. 176.
[38] *Ibidem*, f. 181
[39] *Ibidem*, f. 188.
[40] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 344/1941-1946, f. 113.
[41] *Ibidem*, f. 115
[42] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 75/1943, f. 260.

prin faptul că acesta îmi spunea că el urmăreşte totul ce se petrece în comuna sa, iar în fiecare sfârşit de săptămână aduce la cunoştinţa şefului de Plasă (Kraister).-

- Despre aceasta am pus la cunoştinţă pe şeful Postului Jand. Şandra, dându-i toate detaliile asupra schemei de organizarea acestui serviciu şi acesta a spus că în mod sigur va pune mâna pe această schemă dela grup. local."

G.E.G. şi-a creat şi propriul sistem poştal, încălcând astfel dispoziţiile legale prin care era reglementată circulaţia corespondenţei oficiale şi particulare ce venea sau pleca din România, dar şi dispoziţiile în materie de siguranţă de stat, respectiv cenzurarea corespondenţei. Scrisorile din Germania veneau prin diverse mijloace, inclusiv aviaţie, şi se distribuiau prin curierii organizaţiei. Organizaţiile locale ale G.E.G. adunau, la rândul lor, scrisorile de trimis şi se distribuiau prin oficiile particulare. În cazurile când s-au interceptat asemenea scrisori, cei în cauză au fost deferiţi justiţiei. Recent, scria comandantul L.J.T.T., în nota[43] din 30 noiembrie 1943, s-au descoperit cazuri de trecere clandestină şi de corespondenţă din Iugoslavia a voluntarilor germani. „Ceea ce urmăreşte Grupul Etnic German prin această operaţie credem că are de scop strângerea de fonduri prin taxe speciale de care însă nu vorbeşte nimeni. Un lucru e sigur că orice corespondenţă trimisă pe cale oficială din România nu ajunge la destinaţie. De asemenea, din scrisori transpiră îngrijorarea în legătură cu viaţa celor ce sunt plecaţi şi bănuim că Grupul Etnic German nu vrea să-şi dovedească starea de spirit organelor de control."

Conducătorii organizaţiilor locale ale G.E.G. au început să plece, pe 25 noiembrie, în serii de câte zece zile, la Braşov, pentru, după cum spuneau ei, a lua parte la cursuri de agricultură şi gospodărire. În nota[44] sa din 4 decembrie 1943, L.J.T.T., referindu-se la acest subiect, informa:

„Din cauza situaţiei în care se cred puşi în viitor, şvabii, datorită neîncrederii că Germania va câştiga războiul şi aceasta în legătură cu revanşa populaţiilor ocupate - la noi şvabii - unii dintre cei ce vor pleca în seriile următoare au mărturisit că vor face un curs de instrucţie şi poliţie pentru ca să poată concura cu jandarmeria română în contra bandelor sârbeşti. În acest scop, după terminarea instrucţiei vor primi în comunele respective funcţii poliţieneşti şi că probabil vor veni înarmaţi."

Pe 7 decembrie 1943, S.J. Vinga va informa[45] L.J.T.T. despre cum explicau conducătorii organizaţiilor locale ale G.E.G. retragerea de pe frontul rusesc a trupelor româneşti şi maghiare:

„Ei spun că atât România, cât şi Ungaria ar fi cerut Germaniei armament şi echipament egal cu al Ruşilor, spre a se putea măsura cu ei.-

Germania care se îndoieşte de loialitatea ambelor tabere a preferat mai bine să-i lase acasă decât să-i înarmeze, pe deoparte de teama de a nu se încăiera între ele, iar pe de altă parte pentru a nu fi de folos Angliei la moment potrivit."

Referindu-se tot la serviciul de informaţii al G.E.G., în nota[46] de informaţiuni nr. 2398 din 8 decembrie 1943 a L.J.T.T., comandantul acesteia, maiorul Ioan Peşchir, scria:

„Am onoare a raporta că din investigaţiunile făcute până în prezent, din informaţiuni rezultă că în adevăr, la fiecare Kreis s-a organizat câte un serviciu de informaţiuni german ai cărui membri sunt aleşi dintre cei mai destoinici, disciplinaţi şi devotaţi conaţionali ai Grupului Etnic German.-

Nu s-a putut stabili până în prezent în ce sens s-a organizat acest serviciu, fapt pentru care nu putem înainta schema ordonată."

Referindu-se din nou la cursurile de la Braşov, L.J.T.T. informa[47] pe 16 decembrie 1943 că participanţii la acestea fac inclusiv educaţie fizică, instrucţie militară şi trageri cu diferite arme, precum şi educaţie naţional-socialistă. În context, populaţia credea că pregătirile respective se fac pentru autoapărare, înarmându-se şvabii aidoma acelora din Banatul Iugoslav.

În mod conştient sau inconştient, cu de la sine putere sau la îndemnul discret al superiorilor din armata germană, voluntarii şvabi sosiţi acasă în concediu veneau în uniformă şi înarmaţi, ceea ce, firesţe, însemna automat încălcarea prevederilor convenţiei germano-române privind voluntarii. Aceştia trebuiau să vină în haine civile şi neînarmaţi. Despre această stare de fapt a scris L.J.T.T. în nota[48] de informaţiuni nr. 3233 din 18 decembrie 1943:

„Pentru a preveni eventualele incidente, dat fiind faptul că starea de spirit a acestora este destul de rea, am luat măsuri ca să se prezinte la Posturile de jandarmi unde să depună armamentul până la plecare, iar în comună să umble civili. O parte - majoritatea - se supun acestor măsuri, însă alţii nu şi continuă să sfideze autoritatea poliţienească română, răspunzând somaţiilor noastre că au ordin dela comandanţii unităţilor să nu se supună autorităţilor române, ci Comandamentului German."

Maiorul I. Peşchir va propune, în încheierea raportului, intervenţia energică la autorităţile militare germană, dar şi interzicerea, la frontierele României, a intrării în ţară în uniformă şi cu armament a şvabilor voluntari în armata germană care vin în concedii.

La 31 decembrie 1943, prin ordinul[49] nr. 3528, L.J.T.T. comunica faptul că şvabii înrolaţi voluntari în armata germană, veniţi acasă în concediu, au lansat o serie de zvonuri:

„- Că Guvernul Român nemaivoind a trimite armată contra Rusiei în ajutorul trupelor germane, se va aduce la putere guvernul legionar care va mobiliza toate forţele în ajutorul Germaniei.

[43] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiş-Torontal*, dosarul nr. 75/1943, f. 261.
[44] *Ibidem*, f. 263.
[45] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiş-Torontal*, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 313.
[46] D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiş-Torontal*, dosarul nr. 75/1943, f. 259.
[47] *Ibidem*, f. 264.
[48] *Ibidem*, f. 266.
[49] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiş-Torontal*, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 329.

- Că nici în Germania nu există dreptate, deoarece cei bogați stau acasă, iar cei săraci sunt nevoiți a merge pe front pentru a apăra averile bogaților. Din această cauză, Germania va pierde războiul.

- Că în Germania este f. greu de trăit, deoarece nu se găsesc alimente, astfel populația suferă de foame. Chiar și armata, în interior, suferă de foame."

Autoritățile românești sunt tot mai îngrijorate de activitățile G.E.G. Dovadă și ordinul[50] nr. 3565/943 al L.J.T.T.:

„Luați cele mai severe măsuri de identificarea și urmărirea diferiților emisari ai G.E.G., care cutreieră țara și în special Ardealul, sub diferite pretexte, în scopul de a culege informațiuni."

1944

Înspre finalul celei de-a doua decade a lunii ianuarie 1944 (lipsește data emiterii, fiind prezentă doar data intrării documentului), L.J.T.T. cere prin ordin[51] secțiilor de la frontieră să verifice zvonul cum că în comuna Ečka[52] din Iugoslavia se construiește cel mai mare aeroport din Europa și că întreaga populație de altă etnie decât germană a fost alungată din localitate și lăsată pe drumuri, aducându-se în loc populație din Germania.

În nota[53] sa informativă din 4 februarie 1944, șeful S.J. Sânandrei scria:

„În ziua de 2.II.1944, doi tineri de câte 17 ani, unul din comuna Sânandrei și al doilea din comuna Beșenova Nouă, au plecat la Sibiu pentru a urma un curs de 25 zile unde urmează să facă instrucție și program profesional cu caracter național-socialist."

Plutonierul-major Constantin Popescu, șeful S.J. Vinga, va concluziona pe 27 aprilie 1941, în nota sa informativă[54] către L.J.T.T. că „Cercetând cu toată atenția și căutând a afla cine sunt răspânditorii acestor versiuni, am stabilit în mod cert că sunt aduse de ostașii germani veniți din Iugoslavia și Vechiul Regat[55], cari la trecerea lor prin comunele șvăbești, fie curieri, fie înapoindu-se în patrie, lansează aceste zvonuri, iar șvabii le colportează mai departe."

Printre zvonurile aduse și colportate de șvabii din Banat se numărau și următoarele:

a) Generalul Ion Antonescu ar fi semnat un pact secret cu iugoslavii pentru ajutorarea acestei țări în caz de atac extern, documentul fiind descoperit în arhivele secrete după ocuparea Belgradului de către trupele germane.

b) În legătură cu angajamentul sus-pomenit, armata română trebuia să-și maseze trupele la granița cu Iugoslavia și să atace pe la spate armata germană imediat ce aceasta intră în țara vecină. Pericolul ar fi fost zădărnicit de Statul Major german, care a descoperit la timp intențiile românilor.

c) Cu prilejul atacului aerian german asupra Iugoslaviei, ar fi căzut din zbor mai multe avioane germane chiar la decolarea de pe aeroportul din Arad, de vină fiind benzina furnizată de România, în care s-ar fi pus sare, zahăr etc., cu scopul de a sabota și a provoca pierderi Germaniei.

Drept urmare a nesincerității Guvernului român, Reich-ul german ar fi luat sau urmând a lua o serie de măsuri:

a) Generalul I. Antonescu și mai mulți membri ai guvernului sunt ținuți sub supraveghere până la finalizarea cercetărilor, urmând a fi duși în Germania și judecați.

b) România nu a fost chemată la Viena, la împărțirea Iugoslaviei.

c) Armata română va fi desființată, iar armamentul pus sub pază germană, operația deja începând la București.

d) Banatul românesc și cel sârbesc vor forma un stat autonom, sub protectorat german, aidoma Croației și Sloveniei. „Elementul românesc va fi evacuat și trimis în munți, de unde au venit și unde e locul lor de ciobani și păstori de vite."

e) Până la închegarea acestui nou stat, Banatul sârbesc va fi ocupat provizoriu de armata maghiară, care a trecut deja râul Tisa.

Posturile și secțiile de jandarmi din județul Timiș-Torontal vor fi solicitați să cerceteze și să raporteze, printr-un ordin al L.J.T.T. din 23 ianuarie 1944, dacă se confirmă sau nu zvonul cum că episcopul evanghelic din Sibiu a dat dispoziție pastorilor evanghelici din subordinea sa să admită ca înainte de începerea slujbei religioase să permită ortsleiterilor să țină discursuri politice. La fel și în cazul bisericilor romano-catolice.

Un alt zvon ce se cerea verificat era dacă șvabii au renunțat a mai rosti formula „Heil Hitler" atunci când salută, rezumându-se la a a-și lipi călcâiele, pe motiv că, se zice în ordinul de informațiuni nr. 196/23 ianuarie 1944: „Această măsură a fost luată de organizația germană ca salutul să devină ceva legat de poporul german nu și de ceilalți indivizi cu care germani sunt în legături."

Ordinul nr. 137/24 ianuarie 1944 al maiorului Ioan Peșchir, comandantul L.J.T.T. solicită secțiilor și posturilor de jandarmi din raza sa de competență să verifice un zvon:

„Din informațiunile ce deținem, pe teritoriul rural al județului au luat ființă echipe de propagandă șvăbești sub denumirea de «Echipa de Propagandă» care au misiunea de a trimite în comune oameni mai de seamă pentru a vorbi șvabilor despre situația războiului, îndemnându-i să-și mențină moralul, să nu ceară ajutoare mai mari care nu se pot da și să aibă încredere în victoria germană. Referitor la ajutoare, cei în cauză vorbesc șvabilor că nu le pot da mai mult din cauză că Statul Român refuză a mai schimba mărcile germane în lei."

[50] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 347.
Ibidem, f. 355.
[52] Localitate în districtul Banatul Central.
[53] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 620, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 173/1941-1945, f. 213.
[54] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 8.
[55] Vechiul Regat - Termen utilizat în Banat pentru teritoriile acoperite de primul stat românesc independent, respectiv Principatele Unite. Însă termenul de *„regățean"* este perceput mai degrabă ca privind locuitorii Țării Românești.

Ordinele de informațiuni continuă să curgă. Astfel, pe 23 ianuarie 1944, jandarmii trebuie să verifice zvonul cum că organizațiile germane au început să recruteze membri pentru completarea efectivelor numai dintre cei de încredere. Aceștia din urmă, după înscriere „sunt supuși unui jurământ în sensul că tot ce știe (sic), ce aude și ceea vede în organizație să nu spuie sau să divulge nimănui."

Pe 25 ianuarie 1944, L.J.T.T. emite ordinul de informațiuni nr. 254 pentru a se verifica dacă G.E.G., prin organizațiile sale din subordine recurge la diverse mijloace de constrângere pe cei care nu mai vor să plătească taxe:

„Astfel, nu li se distribuie corespondența ce vine dela cei plecați voluntari în armata germană, li se dă (sic) afară copiii din școală, nu sunt primiți la înscrierea în școlile germane secundare dacă nu sunt la curent cu taxele către G.E.G. etc."

Un alt zvon ce trebuia verificat reiese din ordinul[56] nr. 183 din 25 ianuarie 1944. Potrivit acestuia, nici mai mult, nici mai puțin, pe motiv că ar fi persecutați de organizațiile locale ale G.E.G., șvabii au început să le ceară preoților ortodocși aprobarea pentru a trece la credința ortodoxă, nemaivrând să audă de catolicism.

Iar în ordinul de informațiuni nr. 251/25 ianuarie 1944 se spune:

„Din informațiunile ce deținem, șvabii care nu au voit să plece voluntari în armata germană și care în tot timpul, se zice, au fost credincioși Statului Român, se tem încă de răzbunarea celor plecați voluntari sau famililor acestora. În această situație fiind, aceștia cer protecția autorităților românești pentru a nu fi atacați."

Ordinul[57] nr. 266/28 ianuarie 1944 al maiorului Ioan Peșchir, comandantul L.J.T.T. relevă o intensificare a zvonisticii:

„- Printre șvabi s-a lansat zvonul că în curând vor fi trimiși în Germania cu întreaga familie.-

- Organizațiile șvăbești locale au primit dispozițiuni de a indentifica persoanele ce sunt contrare intereselor G.E.G. pentru ca la moment potrivit să ia cele mai severe măsuri contra lor.-

- De către G.E.G. se discută în prezent măsurile ce trebuiesc a se lua contra șvabilor ce nu voiesc a mai plăti cotizațiile către Grup. Una din aceste măsuri ar fi ca să le ridice dela domiciliu, cu forța, vitele.

- De către G.E.G. s-a hotărât a se ține conferințe în comunele șvăbești pentru ridicarea moralului șvabilor care, din cauza războiului, este scăzut."

Evident, jandarmilor li se cere să ia măsuri pentru prevenirea eventualelor ilegalități la care s-ar preta G.E.G. împotriva șvabilor care nu mai acceptă să plătească respectiva cotizație.

Un prim răspuns va fi trimis, în aceeași zi, pe 28 ianuarie 1944, de către plutonierul adjutant Gheorghe Chirițescu, șeful S.J. Deta, care va afirma că nemulțumiri ale șvabilor în problema cotizațiilor sunt reale. Iar „Cereri pentru reducerea taxelor de acest gen se fac zilnic, care parte sunt acceptabile, iar parte nu, după cum hotărăsc cei de la centru.-

Este o luptă continuă dusă de Org. G.E.G. pentru strângerea fondurilor bănești cât mai mari și prin toate mijloacele."

Răspunzând ordinului nr. 183/1944 al L.J.T.T., referitor la trecerea șvabilor la religia ortodoxă, plutonierul major C. Sperdea, șeful Secției de jandarmi Lipova, va scrie pe 2 februarie 1943:

„Am onoare a raporta că din constatările noastre, sunt șvabi care sunt persecutați de către G.E.G., dar până acum nici unul nu a trecut la religia ortodoxă."

Din ordinul de informațiuni nr. 320/1944, reiese că în urma discursului lui Hitler din 30 ianuarie 1944, șvabii sunt demoralizați și nu mai cred în victoria Germaniei, führerul neamintind nimic de victorie.

Potrivit ordinului de informații nr. 325/3 februarie 1944, ostașii germani ar fi primit ordin „...să supravegheze cu atenție cum evaluează atitudinea ofițerilor, subofițerilor și trupei române în legătură cu mersul războiului. Un agent al poliției secrete germane s-a interesat dacă poate recruta persoane care să furnizeze mai multe date despre români și anume: Ce gândesc ofițerii și ostașii români, ce se transportă din Transnistria în România. Unde se transportă materialele industriei demontată și evacuată din Transnistria."

Tot pe 3 februarie 1944, Legiunea le cere posturilor și secțiilor să verifice dacă într-adevăr organizațiile șvășești au primit dispoziție de la G.E.G. să reducă cu 50% din suma plătită familiilor sărace ale voluntarilor plecați în armata germană.

În nota sa informativă din 5 februarie 1944, plutonierul major C. Sperdea din Lipova va comunica faptul că se confirmă zvonul potrivit căruia șvabii sunt nemulțumiți de ideea unor noi recrutări pentru armata germană și cu situația șvabilor din raza S.J. Lipova care s-au înscris pentru a pleca voluntari: 428 au plecat, iar 42 au fost recrutați, dar nu au plecat. Într-o notă din 7 februarie 1945, C. Sperdea va scrie că se mai salută cu „Heil Hitler" între membrii G.E.G., însă mult mai rar ca înainte. Totodată, s-a constatat că soldații iau numai poziția de drepți și ridică brațul.

Cum notele informative trebuiau să fie răspunsuri la fiecare ordin de informațiuni în parte, pe 7 februarie C. Sperdea va scrie că echipele de propagandă s-au deplasat la Fibiș, Remetea Mică și Altringen, dar au fost întâlniri numai cu organele de conducere ale organizațiilor. S-a vorbit despre război și ajutoarele ce nu se mai pot acorda la timp și integral.

Pe 11 februarie 1945, Legiunea cere verificarea informației cum că „...majoritatea membrilor Gr. Etnic German dispun de revolvere pe care le-ar fi cumpărat dela soldații germani cu ocazia venirii în țară a acestora." Aici sunt incluși și tinerii germani membri ai G.E.G.

P.J. Vinga va raporta[58] pe 10 februarie 1944 despre o serie de informații primite de la un șvab voluntar în

[56] *Ibidem*, f. 371.

[57] *Ibidem*, f. 368.

[58] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 362.

armata germană, venit în concediu în satul natal, Șagu (jud. Arad). Acesta a povestit că de o lună de zile se îndreaptă aproape zilnic spre frontul de Răsărit trenuri complet închise și sigilate, care nu se vor deschide decât la ordinul lui Adolf Hitler. De asemenea, spunea el, Germania a inventat un avion cu șase motoare, pe care se pot transporta 120 de persoane, două tunuri, șase mitraliere și alimente. Acestea fac regulat curse în Crimeea, având bombe de 12.000 kg. Iar în ceea ce privește moralul armatei germane, acesta ar fi foarte ridicat și se speră că războiul se va termina în iulie sau agust cel mai târziu, cu victoria Germaniei.

C. Sperdea va informa L.J.T.T. că nu s-a lansat niciun zvon privind plecarea șvabilor în Germania, însă organizațiile lor au primit instrucțiuni pentru identificarea celor care nu acceptă să susțină interesele G.E.G., dar și a celor care refuză să achite taxele către G.E.G. Din sumele plătite familiilor de voluntari s-au reținut 20%, iar celor fără copii nu li s-a mai plătit niciun ajutor, ceea ce a stârnit nemulțumirea celor din urmă. De asemenea, din investigațiile efectuate de jandarmi nu reieșea că membrii G.E.G. și tineretul șvab ar poseda revolvere.

S.J. Lipova va raporta pe 12 februarie 1944 că: „Suntem informați cum că G.E.G. distribuie ajutor și familiilor germanilor concentrați în armata română. Ajutorul de până la suma egală cu cari primesc familiile celor plecați voluntari în armata germană. G.E.G. achită diferența de la solda ce li se achită de Statul Român.-

Fondurile strânse în acest scop se primesc din cotizațiile lunare ce sunt strânse în acest scop. Cotizațiile se strâng de 2 ori lunar. O dată pentru familiile celor plecați voluntari, care este suma cea mai mare, și o dată pentru ajutorul celor concentrați la armata română.-

S-a mai luat dispoziținui ca germanii ce sunt acasă să facă o zi de arătură pe săptămână la familiile celor concentrați sau au plecat voluntari în armata germană."

C. Sperdea va confirma starea de demoralizare a șvabilor în urma discursului lui Hitler din 30 ianuarie 1944, însă face observația că la starea de spirit negativă mai contribuie și „...succesele ce le fac rușii pe frontul de răsărit."

Plutonierul Marinescu, șeful P.J. Becicherecu Mic va comunica la S.J. Sânandrei și la L.J.T.T. cum că „...grupul etnic german a dat ordin la organizațiile germane să pună în vedere părinților care au copii plecați ca voluntari în armata germană și care mai au de dat la aceștia avere ca pământ, casă etc. să le facă imediat acte de donație.-

Motivul pentru ce să facă asemenea acte de donație pentru cei ce sunt în armata germană nu se cunoaște. De noi se urmărește a se afla adevăratul scop."

Plutonierul I. Mârzan, șeful P.J. Șag, își va informa superiorii, pe 15 februarie 1944, că șvabii care au copii voluntari sunt nemulțumiți de cuantumul ajutoarelor ce le primesc. La plecarea în armata germană, fiecare voluntar a dat o declarație prin care arăta suma de bani pe care o câștigă el acasă, G.E.G. obligându-se a plăti această sumă ca ajutor familiei voluntarului. Organizația respectă plata sumei, însă obligă femeile care au primit ajutorul să dea o declarație prin care renunță la o parte din acesta. În luna ianuarie 1944, organizația germană din Șag a primit cu 100.000 de lei mai puțin, drept pentru care nu-și mai putea onora obligațiile. De aceea, când colectează ajutorul de iarnă, „...aproape că obligă pe șvabi cât să plătească fiecare ca ajutor, pentru a putea mulțumi familiile celor plecați și a le menține moralul."

În Banat se intensifică războiul informațional. Potrivit ordinului[59] nr. 436 din 21 februarie 1944, L.J.T.T. se arată nemulțumită de faptul că deși în țară au luat ființă grupe de acțiune contra parașutiștilor, se constată că programul de instrucție al acestora nu se aplică în mod conștiincios, iar jandarmii nu depun niciun interes, cu toate că L.J.T.T. le-a trimis un program pentru executare.

„De asemenea, s-a constatat că atunci când diferite avioane inamice fac incursiuni pe teritoriul nostru și lansează manifeste etc., jandarmii trebuie să înceapă cel mai serios control și să scotocească pe terenul din raza postului întrucât din cercetările făcute s-a stabilit în mod precis că aceste avioane lansează întotdeauna pe lângă paraşutiști și manifeste, baloane, parașute etc."

O avalanșă de ordine de informațiuni va ajunge în teritoriu începând din 25 februarie 1944. Se cerea verificarea mai multor informații privind activitatea organizațiilor locale germane:

Elevilor școlilor germane li s-a pus în vedere să prezinte certificate de dovadă a plății cotizației datorate la G.E.G., în caz contrar aceștia neprimind diplomele de absolvire.

G.E.G. ar fi dat instrucțiuni organizațiilor din subordine să convingă membrii cu stare să subscrie la împrumutul pentru Marele Reich în schimbul unor titluri, suma minimă fiind de 18.000 de lei; aceste titluri ar urma să fie păstrate la sediile organizațiilor, pentru a nu fi găsite de autoritățile românești. „Comuna Lovrin, din acest Județ, a fost dată ca exemplu deoarece rezultatul subscrierilor a fost foarte îmbucurător."

Bibliografie:

Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (D.J.T.A.N.), Fond 161, inv. nr. 573, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarele nr. 75/1943, 92/1944;

D.J.T.A.N., inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 373/1940-1944; 9/1942; 18/1942-1944; 344/1941-1946, 25/1945, 9/1942,

D.J.T.A.N., Fond nr. 161, inv. nr. 620, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 38/1943.

D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 216, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 130/1943.

[59] D.J.T.A.N., Fond 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal*, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 384.

Prof. **Nuțu Rabota-Vlad**
(Timișoara)

Slobodanca Iezdici-Ewinger - un Erou Martir din Gelu -

La sfârșitul anului 1989, mireasma libertății se simțea tot mai puternic și în România. Venise vremea de a spune NU absolutismului de tip materialist-comunist ateu, instaurat cu 45 de ani în urmă. După ce în octombrie 1989 poporul german punea la pământ Zidul Berlinului, arătând astfel Europei că „împărțeala“ Ribbentrop-Molotov[1] era uzată, după ce polonezii, cehoslovacii și bulgarii au rezolvat ecuația schimbării pe cale pașnică, în decembrie 1989, regimul dictatorial și inuman al cuplului Nicolae și Elena Ceaușescu avea să treacă în istorie. Prețul libertății românilor a fost, însă, mult prea mare: 1.100 de morți și peste 3.000 de răniți[2].

Tonul revoltei l-a dat Timișoara, o metropolă multietnică, mereu cu un pas înainte, care, prin poziția ei geografică excepțională, a putut întreține relații și legături de suflet în mod constant cu centrul și vestul european. În săptămâna 16-22 decembrie 1989, Timișoara a luptat singură, cu mâinile goale, împotriva încercărilor disperate ale unui președinte depășit de a nu pierde puterea. Restricțiile de tot soiul și nemulțumirile populației din ultimul deceniu erau pe deplin îndreptățite. Curajul timișorenilor de a striga „Jos Comunismul!“ și „Jos Ceaușescu!“, a dat aripi Capitalei și întregii țări, pecetluindu-se astfel soarta Revoluției. 100 de martiri și aproape 500 de răniți reprezintă tributul de sânge al Timișoarei și al județului Timiș, negrul bilanț fiind depășit doar în București[3]. Din fericire, la 20 decembrie 1989, armata, până atunci fidelă dictatorului, a fraternizat cu revoluționarii, iar Timișoara a devenit primul oraș liber al României.

Studiul de față, însă, nu își propune să facă o analiză a evenimentelor din decembrie 1989, ci se dorește a fi o modestă creionare a unui portret de martir, a unui Erou Martir al Revoluției Române. Slobodanca Ewinger este martirul nostru, al gelenilor și varieșenilor. Este eroul sârbilor și românilor deopotrivă. Toți morții Timișoarei sunt prezenți în rugăciunile noastre și le mulțumim cu lacrimi în ochi dar, de Dana ne doare cel mai tare… și suntem mândri cu ea. Atât.

Slobodanca Iezdici-Ewinger s-a născut la 24 mai 1968 în satul Gelu, comuna Variaș, județul Timiș, într-o familie de etnie sârbă. Părinții și bunicii, gospodari harnici, au încercat să le ofere totul celor doi copii: Slobodan[4] și Slobodanca, pe care i-au botezat cu un nume deosebit de sugestiv și chiar predestinat în cazul fetei[5]. De micuță, Slobodanca a dovedit că e un copil răzvrătit și independent. Grădinița și primele clase le urmează la Gelu, bucurându-se de anii copilăriei într-un cadru fascinant, specific satului din pusta Banatului.

O vecină din acei ani a familiei Iezdici își aduce aminte de *„o fetiță frumușică, blondă, micuță, puțin încruntată ca toți ai ei, recita poezii atât în sârbă cât și în română la serbările școlare de la căminul cultural[6]“*. La 9 ani se stabilește împreună cu părinții la Timișoara, într-un modest apartament din zona Dâmbovița-Iosefin. Participa cu entuziasm, amestecându-se printre muncitori și strigând lozinci de preamărire a partidului și a conducătorului iubit, la defilările prilejuite de marcarea diferitelor sărbători socialiste, 23 august sau 1 mai*: „I-a plăcut mult să meargă la defilare. Era mică și striga: «Ceaușescu C.F.R.!» în loc de «Ceaușescu P.C.R.!», pentru că nu înțelegea bine…[7]“*. Sfârșitul de săptămână și parte din vacanțe avea să le petreacă la Gelu, în casa bunicilor, cu tovarășii de joacă și de distracții. Continuă studiile la Școala Generală nr. 6 iar apoi la Liceul Industrial nr. 7[8] din Timișoara, fiind o elevă normală, cu înclinații sportive: *„Juca bine handbal la școală, dar și la club, în spate la Vaporul, pe malul Begăi[9]“*. Mereu cu zâmbetul pe buze, Dana, cum o strigau toți, era nelipsită

1 Pact de neagresiune semnat de Germania nazistă și U.R.S.S. în 1939 la Moscova, în urma căruia statele Europei au fost împărțite în două sfere de influență.

2 Mai exact 1.104 decedați și 3.352 răniți conform datelor statistice oficiale.

3 În București, numărul victimelor Revoluției se ridică la 543 morți și 1.879 răniți.

4 Iezdici Slobodan (n.1961), fratele eroului martir, locuiește și astăzi în Gelu.

5 În limba sârbă *slobodanca* = cea liberă, de la *sloboda* = libertate.

6 Amintire a doamnei profesor Iorgovan Iavorca, astăzi pensionar în Gelu.

7 Relatare a mamei eroului martir, Iezdici Radoica, martie 2012.

8 Actualul Colegiu Tehnic „Ion Mincu“ din Timișoara.

9 Relatare a mamei eroului martir, Iezdici Radoica, martie 2012.

sâmbăta de la discotecă, fiind înconjurată de foarte mulți prieteni. Trăia la intensitate maximă fiecare zi, după cum rememorează cu emoție mama: *„Punea suflet în tot ceea ce făcea, dacă cumpăra ceva, din toată inima făcea… De toate făcea: curățenie în casă, mâncare, cosea… toate rochițele singură și le-a cusut!*[10]*“*.

La vârsta maturității, Slobodanca se angajează la Fabrica de Ciorapi din Timișoara pentru a câștiga un bănuț. Aici, la fabrică, a fost colegă cu o mătușă, prietena și confidenta ei intimă. Fire independentă, își dorea cu ardoare să fugă în străinătate. În acest sens, încheie o căsătorie formală cu un vecin de la bloc, Johann Ewinger, de origine germană[11]. Din păcate, despre această hotărâre, părinții și bunicii nu au știut nimic. Deși venea tot mai rar la Gelu, păstrează o frumoasă legătură cu fratele rămas acasă în sat: *„Iubea copiii. Îl lua pe fiul meu cel mai mare la ea, la Timișoara, îl ținea 4-5 zile, îl plimba, se distrau... A murit supărată că n-am vrut să i-l las și pe al doilea…*[12]*“*.

În vara lui 1989 avea să-l cunoască pe Dănuț Gavra[13], un prieten de nădejde, împreună cu care își va petrece ultimele ore de viață, în sângeroasa noapte de 17 decembrie. Dănuț Gavra, care făcea parte din cercul de prieteni ai Slobodancăi, își aduce aminte de o propunere a acesteia, făcută cu doar două luni înainte de evenimentele din decembrie 1989: *„Eu lucram la C.F.R. în perioada aia și mergeam des spre graniță (Stamora, Ionel) și nu puțini au reușit să fugă la sârbi, păcălind grănicerii… Și Dana mi-a sugerat, într-una din lungile noastre discuții, să o ajut să treacă frontiera dar m-am opus spunându-i: «Lasă, dacă putem face ceva pentru țara asta, trebuie s-o facem din interior»… Și am rămas acasă… Acum îmi pare rău că n-am ajutat-o. Era cu un martir mai puțin*[14]*“*.

Duminică, 17 decembrie 1989, de dimineață, Slobodanca conduce la Gara de Nord un tovarăș de arme de-al fratelui ei, venit tocmai de la Galați pentru a se revedea cu Slobodan și pentru a face cumpărăturile de Crăciun aici în Banat[15]. Revenită acasă, după-amiaza, eroina noastră, își anunță părinții că își dorește să meargă și ea la „demonstrație“. Deși prevenită de mama îngândurată, Dana, aflată sub impulsul unui entuziasm patriotic revoluționar-anticomunist specific acelor zile în toate sufletele tinere din Timișoara, se strecoară printre grupurile de manifestanți care se îndreptau către inima orașului, Catedrala Mitropolitană. Auzise, desigur, de forfota care se petrecea de câteva zile în Piața Maria, în jurul bisericii reformate. Pe la orele 18, era întuneric deja când Slobodanca s-a întâlnit, lângă Catedrală, cu amicul Dănuț Gavra, aflat într-un grup destul de numeros de revoluționari. Aceștia tocmai se ciocniseră cu un dispozitiv de militari masat în fața Primăriei. Cu câteva minute înainte, acest grup inimos se prinsese în *„Hora Unirii“* și cântase pentru prima dată viitorul imn *„Deșteaptă-te române!*[16]*“*. Grupul, la care se adăugase de acum și Slobodanca, a trecut Podul Mihai Viteazu cu gândul de a ajunge în Complexul Studențesc, ca să *„invite“* și studenții în stradă. Pe drum, *„fetele erau mai aprinse, strigam lozinci precum: «Libertate!», «Uniți-vă cu noi!», «Să scoatem studenții!»* etc*… Dana mă tot trăgea de mânecă: «Ce, ți-e frică? Strigă și tu!»*[17]*“*. Odată ajunși în complex, manifestanții, au constatat că nu prea aveau pe cine să cheme în ajutor, majoritatea studențimii fiind deja plecată în vacanța de iarnă.

De aici, sute și sute de timișoreni nemulțumiți și la capătul răbdării, de toate categoriile sociale, de toate confesiunile religioase, au îngroșat rândurile manifestanților, strigătele lor străbătând bezna de pe străzi. Doar uruitul TAB-urilor se auzeau din când în când, înăbușit, tot mai aproape. Calea Lipovei, Calea Girocului, Calea Aradului, Calea Șagului, Piața Libertății – Piața 700, Piața Operei – Catedrală, Podul Decebal – Piața Traian, au constituit tot atâtea focare de luptă a timișorenilor descătușați, convinși că dictatura ceaușistă poate fi dărâmată numai uniți fiind.

Dana Iezdici, împreună cu Dănuț Gavra și ceilalți camarazi, aflați în primele rânduri, braț la braț, cu un tricolor încă nedecupat în frunte, simțind sângele libertății cum le curge prin vene, după ce au străbătut Complexul Studențesc, se îndreaptă acum către sediul Miliției, cu dorința de a cere eliberarea confraților lor arestați în ultimele zile[18]. Luptătorul cu un singur picior, Dănuț Gavra, povestește cu emoție în glas, ultimele clipe alături de prietena lui: *„ …Acolo, pe Ofcea, când am făcut colțul către Pestalozzi, prietena mea, Slobodanca, a zis: «Ridică-mă! Să vedem, sunt mulți cu noi?». Fiind mai mică de statură, am prins-o de picioare și am ridicat-o. „Oaau! – zice – suntem patru-cinci mii de oameni. Și încă nu-i văd pe toți, că mai sunt și după colț!»*[19]*“*. Era aproape ora 20, când marea masă de manifestanți s-a rupt în două, o parte hotărând să meargă în centru, „unde sunt morți și răniți“ și o altă parte să-și continue drumul către Podul Decebal și apoi, mai departe spre sediul Miliției Județene. Slobodanca și grupul ei, așadar, au intrat pe aleea ce desparte Canalul Bega, în stânga și Parcul Poporului, în dreapta. În acest moment, parcă presimțind ceva, Dana îi

10 *Ibidem.*

11 Informații obținute de la fratele eroului martir, Iezdici Slobodan.

12 *Ibidem.*

13 Revoluționar, rănit la piciorul stâng pe 17.12.1989 la Podul Decebal.

14 Relatare a revoluționarului Dănuț Gavra din Timișoara, prietenul eroului martir, martie 2012.

15 Înainte de 1989, Banatul, ca și alte zone limitrofe ale țării, era privilegiat datorită „micului trafic”, în fosta Iugoslavie, populația aprovizionându-se de la vecinii sârbi cu produse pe care nu le găseau în țară.

16 Relatare a revoluționarului Dănuț Gavra: „Nu știam versurile, știam doar „*Deșteaptă-te române din somnul cel de moarte*“ și repetam tot așa...“.

17 *Ibidem.*

18 Peste 1.200 de arestări au fost operate în 16-17.12.1989 la Timișoara.

19 Pasaj din interviul *Masacrul de la Pod II*, luat domnului Dănuț Gavra de Liza Kratochwill în 2008, publicat în revista on-line *Buletin științific și de informare Memorial 1989*, nr. 5/2009.

mărturisește amicului ei: *„Nu-mi pare rău de nimic, numai că voi muri nemântuită!”*. Acestea au fost ultimele cuvinte ale Slobodancăi Iezdici-Ewinger[20].

Ceea ce a urmat, e greu de descris și mai ales de înțeles. La aproximativ 20 metri de pod, o unitate militară[21], cu un pluton de execuție în față, aliniat pe două rânduri, a deschis focul, fără niciun fel de somație, înspre demonstranții care strigau cu încredere: *„Fără violență!“*. În ploaia de gloanțe, cad jertfă pentru mai binele țării șapte timișoreni. Printre ei și „Libertatea“ (Slobodanca) noastră. Avea numai 21 ani. Nimeni nu credea că Armata Română va folosi muniție de război într-o luptă inegală cu frații lor. Și totuși, minți diabolice și fără Dumnezeu au poruncit toate acestea cu o cruzime inexplicabilă. Alături de cei șapte martiri, la Podul Decebal au fost rănite 29 persoane, însă mai putem adăuga liniștiți încă cel puțin 10[22].

În constatările instanței despre efectele actelor de represiune, în dreptul Danei scrie: „Ewinger Slobodanca, în vârstă de 21 ani, muncitoare, al cărei cadavru a dispărut, a fost împușcată mortal în seara de 17 decembrie 1989, pe când se afla între demonstranții din zona Podul Decebal“[23]. În situația de fapt reținută de aceeași instanță se menționează: „În seara zilei de 17 decembrie 1989, forțele armate, care aveau anumite zone de responsabilitate, făcând uz de armă, au împușcat 242 persoane, din care 54 au decedat imediat sau ulterior în spital, iar 188 au fost rănite grav“[24]. În continuare este lista oficială a morților și răniților din perioada 17-22.12.1989. În total, 72 morți și 253 răniți. În realitate au fost mai mulți.

Luni, 18 decembrie 1989, a intrat în conștiința timișorenilor ca ziua sinistrei operațiuni „Trandafirul“. Aceasta reprezintă încă o faptă abominabilă a structurilor de Securitate în colaborare cu Ministerul Apărării, Ministerul de Interne și cu complicitatea unor cadre medicale de la Spitalul Județean Timișoara[25]. În cadrul acestei operațiuni, la adăpostul nopții, 43 de cadavre ale celor împușcați mortal cu o zi în urmă, dar și ale unor răniți executați în mod mârșav în Spitalul Județean Timiș, au fost sustrase din morga acestui spital și transportate într-un tir frigorific la București. Apoi au fost incinerate la Crematoriul „Cenușa“ pentru ca rămășițele lor să fie aruncate într-un canal din localitatea ilfoveană Popești-Leordeni. Cu durere trebuie amintit, că și trupul eroului nostru martir, Slobodanca Ewinger, a fost supus acestei nebunii atroce atee. Când părinții victimelor au venit la spital pentru a-și lua acasă fiii dragi, pentru a-i plânge și îngropa creștinește, au fost izgoniți și amenințați cu moartea. În zilele următoare, când s-au descoperit hainele și obiectele personale ale martirilor, bunuri redate familiilor, au fost identificate 35 din cele 43 de cadavre. Ulterior, au mai fost identificate 4 victime, alte 4 au rămas necunoscute până astăzi.

Placă comemorativă la intrarea în Parcul „Regina Maria“ din Timișoara

O ipoteză uluitoare și o descoperire macabră din 1991, datorată în principal zelului neobosit pentru aflarea adevărului al regretatului jurnalist timișorean Iosif „Bebe“ Costinaș, schimbă și deschide din nou rana în problematica morților Timișoarei. Se pare că o parte a trupurilor neînsuflețite ale eroilor nu au fost duse la Spitalul Județean ci direct la fermele CAP din cartierul Freidorf, cu un ARO alb și arse în data de 18.12.1989, ascunse în niște căpițe de fân. Conform cercetărilor amintitului ziarist, dar și a unor informații care au „respirat“ în primii ani de la Revoluție, pentru a masca mirosul de cadavru uman, au mai fost arși doi porci și câteva cauciucuri. Trei saci din plastic cu cranii și oase au fost analizate într-un laborator din îndepărtatul Tokyo, care a confirmat: „Sunt resturi carbonizate de oase de om!”. Mai mult, un martor ocular „a plecat din țară de frică, pentru că la Freidorf, lângă Fabrica de Zahăr, exista o groapă comună![26]“. Această ipoteză este susținută și de

20 Dănuț Gavra, *rel. cit.*

21 Este vorba despre UM 01185 din Timișoara de pe str. Chișodei, sub comanda maiorului Gheorghe Badea.

22 De exemplu, luptătorul Dănuț Gavra nu figurează printre cei 29 răniți.

23 Procesul de la Timișoara, vol. II, filele 643-647; vol. XV, fila 421.

24 *Ibidem*.

25 Operațiunea *”Trandafirul”* viza ștergerea urmelor masacrului din 17.12.1989 de la Timișoara. Ordinul a fost dat de Elena Ceaușescu, aplicarea a revenit generalilor Nuță Constantin și Emil Macri, șefului Securității Timiș, Traian Sima, directorului de la Criminalistică, Nicolae Ghircoiaș, șefului Miliției Județene Timiș, Ion Deheleanu, medicului chirurg Ignat Mircea Octavian care era și general al Securității Timiș, directorului Spitalului Județean, dr. Golea Ovidiu Sorin ș.a.

26 Iosif Costinaș, *M-am întors,* Editura Marineasa, Timișoara,

numeroși revoluționari. Dănuț Gavra, de exemplu, este convins că Dana Iezdici nu a fost transportată la spital și apoi la București, pentru că: *„Am fost, în 1990, la «Cenușa» și m-am interesat. Un singur cadavru era de sex feminin și acela era o blondă*[27]*“*. Indiferent unde a fost ars trupul Danei, sufletul ei e liber acum, așa cum și-a dorit în scurta sa viață.

Timpul trecea și Slobodanca nu s-a mai întors acasă. Părinții au început calvarul drumurilor de la Spitalul Județean la Procuratură, Miliție, București și invers. De fapt, acest traseu a fost parcurs de toți aparținătorii martirilor, purtați fiind de la o instituție la alta, fără niciun rezultat. Slobodan, fratele Danei de la Gelu, era „sigur că fugise afară”. Nu fugise, ci au trimis-o alții mai repede la Dumnezeu, dându-i astfel prilej de a pune cu sângele său și al celorlalți camarazi făuritori de istorie, rădăcinile democrației și libertăților de care astăzi ne bucurăm în România.

La începutul anului 1990, asociațiile de revoluționari, părinții, rudele și prietenii celor 43 de martiri arși, au reconstituit drumul către București și Popești-Leordeni și au cules din respectivul canal pământ cu parte din cenușa eroilor noștri. Aceasta a fost adusă în procesiune acasă la Timișoara și depusă la subsolul Bisericii Martirilor, într-un mormânt special amenajat, spre rugăciune și cinstire a tuturor generațiilor viitoare de români[28]. De altfel, această maiestuoasă biserică, s-a ridicat tocmai pentru a marca jertfele Timișoarei din decembrie 1989 și pentru a fi un reper spiritual închinat celor 43 de familii, care nu și-au mai recuperat morții atunci. Să ne oprim și noi, să aprindem o lumânare și să înălțăm o rugăciune către atotputernicul Tată, pentru iertarea păcatelor lor și odihnă veșnică.

În anul 1993, o hotărâre a consiliului local Timișoara a declarat ziua de 17 decembrie ca zi de doliu pe raza municipiului Timișoara, în memoria primilor 66 martiri căzuți în 1989.

În urma martirului nostru drag, Slobodanca Iezdici-Ewinger, au rămas o familie nemângâiată, prieteni și colegi care nu o vor uita niciodată, dar și o străduță în sudul orașului care-i poartă numele[29], o placă memorială situată la intrarea în Parcul Poporului[30], numele său stând alături de alți 5 martiri uciși la Podul Decebal, încă o placă comemorativă aflată la Crematoriul „Cenușa“ din București, un monument funerar în Cimitirul Eroilor din Timișoara[31].

În loc de încheiere, las să vorbească concluzia luptătorului și prietenului Dănuț Gavra: *„Nimic nu trebuie să scrii despre ea, decât că era o mare patrioată!“*.

2003, p.88.

27 Relatare Dănuț Gavra, martie 2012.

28 Biserica Martirilor din Timișoara se află în cartierul Girocului, pe strada Martir Dumitru Jugănaru.

29 Fosta stradă Intrarea Lupului din Calea Girocului se numește astăzi Intrarea Martir Ewinger Slobodanca.

30 Astăzi, Parcul Regina Maria.

31 Mormântul este fictiv.

Dr. **Ionel Bota**
(Oravița)

Independenţa României. Românism, românitate, conştiinţă identitară la 1877-1878, ilustrate în presa de dincoace de munți

1. Sub semnul marii așteptări

1877 este, cu siguranţă, încă unul din anii de cotitură pentru români.[1] Pe măsură ce evenimentele în desfăşurarea lor indicau această finalitate obiectivă, la unison se inculca în conştiinţa etnică adevărul că independenţa este a tuturor românilor[2]. Ca şi în cazul Unirii de la 1859, solidaritatea de ideal se manifestă puternic în toate provinciile noastre, de-o parte şi de alta a Carpaţilor. Şi e atât de mare jertfa comună şi atât de uriaşă în efecte obţinerea independenţei încât alianţa cu vecinul hrăpăreţ de la răsărit e văzută în culori mai puţin sumbre: „Numai de nevoie, numai în cea mai mare strâmtoare pot românii să-şi lege soarta de a Rusiei, care nu are nici un interes ca să existe neamul românesc[3].“ Dar e bine înţeleasă conjunctura: „De aceea inimile noastre s-au înveselit când Ioan Brătianu venise în ajunul războiului la Sibiu şi au fost cuprinse de adâncă întristare când el a fost nevoit să se ducă la Livadia[4].“ Într-un faimos „apel” se elogiază eroismul recunoscut al naţiunii care a determinat dorinţa ruşilor de a fi ajutaţi şi militar de noi: „Cunoscând ruşii vitejia românilor, i-au provocat şi pre ei a lua parte împreună cu dânşii la această luptă dreaptă, care este în interesul civilisaţiunei şi a creştinismului.[5]“

Încă din 1844, în Transilvania, în „Foaie pentru Minte, Inimă şi Literatură” se scriau aceste cuvinte, nu doar însufleţitoare de ideal românesc dar şi prevestitoarele unor evenimente care vor marca magistral cele două etape importante din istoria modernă şi contemporană a ţării: „Unirea şi Uniunea naţională sunt bunuri mari, importante şi însufleţitoare care nu cer mai mult decât voinţa tare de a fi şi a rămâne un singur popor (…) Fie ca năzuinţa aceasta a celor mai deştepte popoare să dea pildă bună şi bine înţeleasă unui popor care prea îndelung zăcu în apatie şi într-o fatală nemişcare (…)[6].“ Tot sub semnul marii aşteptări, am putea încadra efortul unei gazete româneşti inconfundabile precum „Albina” bănăţeanului Vincenţiu Babeş, titlu valoros între publicaţiile din Austro-Ungaria, atunci: „Soarta românilor, prin cumplitele păcate ale Austro-Ungariei moderne, a devenit acum în strânsă legătură cu a slavilor din Orient. Românii trebuie să priceapă aceasta la momentul decisiv[7].“ Iată şi un anticipator genial, precum George Bariţiu, la 7 mai 1855, în „Gazeta Transilvaniei“: „Principatelor li se cuvine şi le trebuie înăuntru o neatârnare cu totul suverană, proprie, naţională, a lor (…) şi să se unească într-un singur stat românesc[8].“

Asocieri de fizionomie moral-etnică românească, de conştiinţă şi de pitoresc al habitatului pentru fiecare din provinciile noastre găsim şi în percepţia unui participant la osti-

lităţi, Nikolai Mihnevici, comandantul unei companii din regimentul de gardă Semionovski, ofiţer inteligent care nota la 1877: „A doua zi, pornim spre Ploieşti. Drumul aminteşte de Basarabia, dar locurile sunt mai frumoase. Pe partea dreaptă se văd Carpaţii[9].“ Ofiţerul finlandez Victor Tuderus, nota şi el în memoriile sale de război despre moldoveni şi munteni, despre „firea meridională, vie a locuitorilor, care se manifestă pretutindeni, creând o atmosferă de veselie constantă[10].“ Medicul militar finlandez F. Wahlberg, şi el participant la conflicte, vorbea în legătură cu poporul nostru elogiind „marea lui ambiţie naţională[11].“

Se împlineau anticipările de la 1848, prezente în presa română de dincoace de munţi, de pildă din „Foaie pentru Minte, Inimă şi Literatură”: „Cel mai sigur şi mai bun criteriu al maturităţii unui popor este dacă acelaşi e în stare a se guberna şi administra pe sine şi prin ai săi bărbaţi, fără epitropia şi de-a dreptul conducerea vreunei alte puteri străine (…)[12].“ Treptat, efortul românilor va ajunge să reprezinte, cum citim într-o publicaţie de la finele aceluiaşi „secol al naţiunilor”, „o importantă chestiune în complexul chestiunilor naţionale din imperiul Habsburgilor[13].“

2. Echivalentul Învierii

Evenimentele lui 1877 sunt urmărite atent, în toate etapele desfăşurărilor politic-militare. Sunt bine controlate zvonurile, sunt calculate, cântărite toate informaţiile primite, auzite, oferite din surse varii, dar fundamentul naţional al problemei rămâne pivotul atenţiei în mentalul perceptiv al românului din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş, Bucovina: „(…) de asemenea nu ne surprinde nici ştirea adusă de jurnalele străine, că România ar fi ajuns de a se proclama independentă de Turcia şi domnitoriul Carol de a se încorona rege al Românilor, căci toate se pot întâmpla[14].“ Mult înainte de a deveni act oficial Convenţia din aprilie, consulul austriac de la Iaşi raporta la Viena că în Transilvania, Bucovina şi Banat în mediile româneşti se discută de războiul iminent al României, alături de ruşi, cu turcii şi de pregătirea unei proclamaţii tipărite ce urma a fi răspândită discret în provinciile imperiale.[15] „Gazeta Transilvaniei” anunţa cu entuziasm pregătirile româneşti: „România a mobilizat nu numai toată armata stabilă, cea teritorială şi rezervele, ci şi miliţiile şi gloatele sau garda civilă. Trupele române s-au concentrat în România mică şi anume la Calafat, unde românii au vreo 70 de tunuri „Krupp[16].“ La 8 aprilie 1877, în aceeaşi gazetă, articolul vădeşte forţă de pătrundere a realităţii factice, intuiţie: „Drept aceea, poporul român, serbând Paştile Învierii Domnului şi ale învierii naturii, nu va întrelăsa să serbeze şi paştile redeşteptării simţului şi ale conştiinţei sale româneşti şi apoi conştiu de sine, de forţele şi vitalitatea sa, va năzui să ajungă şi acel moment în care să poată serba şi marea sărbătoare a reconstituirii unităţii sale.” În *apelul* lansat de Ersilia Sturza se insistă asupra motivării intrării noastre în conflictul militar direct, bombardarea malului românesc de către otomani: „Între acestea, turcii au început a bombarda cetăţile de lângă Dunăre ale României, la ce tot românul cu suflet voinicel a pus mâna pe armă şi astăzi se luptă pe viaţă sau moarte alături de ruşi contra turcilor[17].“ „Telegraful Român” face o revistă a presei şi conchide: „Alte foi susţin că România, îndată ce turcii s-ar încerca să calce pământ românesc, s-ar declara independentă şi şi-ar întoarce armele contra Turciei[18].“

3. Fapte, idei şi sentimente confraterne

Momentul declarării independenţei beneficiază de o atenţie deosebită şi este interpretat, firesc, din perspectiva celor mai mari realizări pentru naţiunea română din secolul XIX. Iată ce relata „Familia”, 22 mai/3 iunie 1877: „Luni 9/21 mai, dară, s-a petrecut în capitala României un fapt dorit de seculi şi care va fi înscris cu litere de aur în analele române. Ideea pentru care au luptat atâţia domni iluştri, atâţia mari patrioţi şi atâtea generaţiuni s-a împlinit.” Sau numărul dinainte cu o săptămână din aceeaşi „Familia” (15/27 mai 1877): „România s-a proclamat independentă şi totodată a declarat război Turciei[19].“ Se reproduc discursurile oamenilor politici susţinute în Cameră sau în Senat, un tratament entuziast i se rezervă ministrului român de Externe, totul e bucurie, speranţă, sentiment al renaşterii: „D-l Kogălniceanu, ministrul de externe, a declarat că naţiunea română e liberă şi independentă, însă se recere încă, ca proclamarea de independenţă a României să fie recunoscută şi de Europa. (…) Să trăiască România liberă şi independentă !…[20]“; „ (…) ministrul de esterne român numai constatează, că de oarece Turcia a rupt legăturile cu România, ea a devenit independentă; adaugă însă că posiţiunea aceasta nouă trebuie să fie acceptată de Europa. Alte date mai sigure şi mai lămurite ne lipsesc în momentul când scriem aceastea (…)[21].“

Adesea, independenţa, act istoric, e văzută mai mult decât un ideal, e idealizată: „Mai nou, Independenţa absolută a României este oficial consacrată şi proclamată, atât în Camera Deputaţilor, cât şi de Senat în 9/21 mai (Florariu). Totodată starea de răsbel a României faţă cu Imperiul otoman e oficial proclamată ! – Toţi românii strigă: „Să trăiască România absolut independentă !!!” „Să trăiască domnitorul ei, Carol[22]!!!“; „Noutatea cea mai mare pentru noi se rezumă la cuvintele: România s-a proclamat independentă şi totdată a declarat război Turciei[23]“; „Actul acesta a produs pretutindeni o bucurie de nedescris. Până în cele mai îndepărtate colţuri ale teritoriilor locuite de români, pătrunsese vestea despre declararea de neatârnare şi intrarea României în război, pentru pecetluirea cu sabie şi sânge a actului de neatârnare[24].“ Independenţa românilor e un început pe drumul regăsirii de sine a naţiei: Iată ce scrie „Gazeta Transilvaniei”, citată de „Românul”, din Bucureşti, în numărul din 18/30 mai 1877: „Salutăm cu inima plină de bucurie această ştire, căci ea se grăbea a ne spune că de azi încolo România începe o epocă nouă, o viaţă nouă de libertate şi independenţă.” „Şi acum România întreagă, sub lovitura puternicei emoţiuni ce face a bate orice anima română, înălţând glas de mulţimire către ceriu, imploră pe D-zeu, care a scăpat-o până acum din furtunile ce ameninţau în atâtea rânduri de a o nimici, să-i deie şi astă dată sprijinul său pentru întemeierea unei Românii independente şi fericite[25].“

Solidaritatea de ideal este augmentată de esenţa acestui insolit, nou descălecat românesc, reiterând în mentalul colectiv etape din tradiţia făuririi unităţii etnice. „Acum – ne-am zis – Carpaţii nu ne mai despart ; cătanele şi curcanii una sunt, ca odinioară când Michaiu-Vodă îşi apera ţara, luptând contra duşmanilor Împeratului[26].“ În „Familia”, intrarea efectivă în focul luptei echivalează cu o nouă pagină de istorie, istorie anticipând aceeaşi lumină izbăvitoare pentru toţi românii: „Armata română a trecut Dunărea… Mame, surori, soţii şi copii au şters lacrima ce le brăzda faţa după fiul, fratele, soţul sau părintele plecat peste hotare şi au strigat cu ţara întreagă : «Trăiască armata română[27]!“

Fapte, idei, sentimente confraterne traversează, într-un miraculos clivaj mental conştiinţa etnică românească, indiferent cât de impenetrabile s-ar fi arătat capricioasele fruntarii care, atunci, separau nefericit naţiunea[28]. „Gazeta Transilvaniei” lansa la 29 mai 1877, apelul *La arme*, cu adresă directă pentru foştii ofiţeri austro-ungari de a veni în Ţară şi a se înscrie voluntari în armata României. Imboldul survine, desigur, din percepţia celor care ştiu că vin „în ajutorul fraţilor transcarpatini”, cum se exprimă un cercetător al problemei[29].

4. Inamicii idealului sunt temperaţi prin cuvântul scris şi tipărit

La 12 iunie 1877, Agenţia Diplomatică Austro-Ungară din Bucureşti anunţa pe ministrul de Interne şi primul ministru Koloman Tisza de Ineu cum trec tineri, studenţi, elevi prin vămile Orşova, Turnu Roşu-Câineni şi Timişul de Sus (Valea Prahovei), cel mai adesea în clandestinitate, să se înroleze[30]. Uneori austro-ungarii invocă extrădări[31], întăresc paza frontierei, iau măsuri poliţieneşti şi de siguranţă în comitatele de la graniţă. Motivele sunt corect intuite de comunitatea românească de peste munţi. „Gazeta Transilvaniei” nota sub pana unui viforos român, în nr. 36, din 12/24 mai 1877: „(...) se tem de agitaţiuni naţionale româneşti. Târziu s-au deşteptat. Agitaţiunile noastre în Transilvania şi Ungaria contra tiraniei nu datează de la principele Carol I, ele sunt secularie şi îşi află expresiune însutită în adevăr contra ţierei, în legile ei, în care olah natio e condemnată la sierbitute barbară.” Tot foaia, replicând vienezilor de la „Neue Freie Presse”, speriaţi că turcii vor împinge, prin victoria lor, trupele române în Transilvania, recurgea la nevinovate eufemisme: „Noi nu contestăm că aşa ceva nu s-ar putea întâmpla, ba credem că tot între marginile posibilităţii rămânem şi atunci când admitem că dorobanţii şi călăraşii români pot porni către Transilvania şi fără să fie alungaţi de turci[32].“

La obrăznicia contelui Tisza, o frază răutăcioasă în parlament la adresa celor nemulţumiţi că nu li se îngăduie să plece să lupte în cadrele armatei româneşti („Dacă nu vă place aici la noi, duceţi-vă la Bucureşti, drumul vă este deschis !”.)[33], mai elegant în opinie, Partenie Cosma interpela dar impetuos: „Dar apoi se poate împiedica acest lucru? Şi apoi nu este aceasta o crimă atât de mare. Dacă este cineva căruia îi stă în interes că acolo să se înfiinţeze staturi consolidate, cu popoare mulţumite, apoi noi suntem mai cu seamă aceia, pentru că noi încă avem popoare de un sânge cu cele de dincolo şi de cumva după declaraţiunea domnului ministru-president, nici chiar soldatului nu i se poate denega dreptul de a avea simpatii şi antipatii, cu atât mai puţin se poate cere de la un cetăţean liber ca să nu nutrească simpatii pentru consângenii săi[34].“ S-a indus conştiinţei popoarelor neromâneşti din aceste provincii, de pildă prin ziarele „Kelet”, „Del Kelet”, „Die Presse” spaima că vor asista la revenirea voluntarilor, victorioşi şi înarmaţi.[35] Bariţiu se arată revoltat, în *Spre folosul românilor răniţi*, „dispreţuind orice metehne ale tiraniei şi egoismului ucigător de patrie.”

5. Vocea carităţii

Războiul de la 1877-1878, care a avut ca rezultat obţinerea independenţei de stat a României, a reprezentat un moment istoric în care solidaritatea naţională a fraţilor din Transilvania, Crişana şi Banat cu armata care lupta dincolo de Dunăre, s-a manifestat în forme active[36]: „ (…) dacă iubirea frăţească ne face să implorăm de la cel de sus că fraţii noştri din România să se întoarcă de pre câmpul de onoare încărcaţi de izbândă şi glorie, aceeaşi iubire ne impune a veni în ajutorul acelora cari au căzut pentru gloria şi viitorul neamului românesc[37].“

Declaraţii, demonstraţii de solidaritate, sprijin material, moral, înrolări de voluntari, apeluri, comitete de ajutorare fiinţând şi dinamizând astfel de solidarităţi în Cluj, Sibiu, Braşov, Cernăuţi, Suceava[38] sunt tot atâtea argumente ale acestui corpus naţional acţionând la unison la constructul propriei istorii pentru „a da fiecare obolul său pentru alinarea suferinţelor fraţilor noştri din România răniţi în război.” Premisa e explicit-implicită, ajutorul fratelui de către frate nu se condiţionează, par a spune apelurile din presă, declaraţiile liderilor unor comitete şi grupuri de caritate: „Cauza ostaşului român e o cauză generală română, victoria lui e a întregii naţiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii[39].“ Se invocă „(…) legăturile de sânge în care suntem cu fraţii noştri cei de dincolo de Carpaţi[40].“ „simţământul umanităţii, iubirea şi legătura de sânge” care „nu se dizolvă decât odată cu viaţa[41].“ Românii din provinciile Vienei „ (…) urmăreau cu sentimente de cea mai intimă participare sufletească acest război glorios al fraţilor lor (…)[42].“ Patriotism şi conştiinţă, textele sunt declaraţii de conştiinţă naţională ajunsă la stadiul maturităţii depline: „Fraţii noştri de dincolo sunt puşi în dura necesitate de a-şi apăra cu arma averea şi existenţa. Vocea carităţii vine şi reclamă de la umanitate ajutor şi alinare (…) este totodată vocea sângelui pentru că ei sunt fraţii noştri[43].“ George Bariţiu e convins că „dacă nu am mai avea altă probă despre ferma decisiune a locuitorilor ţării de a se apăra pe viaţă, pe moarte, ne-ar fi de-ajuns acele liste lungi de oferte extraordinare[44].“ Multe *Apeluri* sunt publicate şi în „Familia[45]“. Tot „Familia[46]“ lansează iniţiativa spitalului pentru răniţi, cu mulţumiri din partea preşedintei Comitetului Doamnelor din Bucureşti, Maria C. A. Rosetti. Ambulanţa „Doamnele Române din Transilvania” porneşte la 23 iunie 1877 spre frontul din Bulgaria.

6. Subscripţii, colecte, donaţii elogiate în presă

În ciuda măsurilor restrictive, a interdicţiilor oficiale, a şicanelor produse de autoritatea austro-ungară, motiv care

l-a determinat în mai multe rânduri pe ministrul Kogălniceanu să se adreseze agentului diplomatic român din Viena, rugându-l să mediatizeze în cercurile politice şi la câteva ministere imperiale cum românceле din Banat, Crişana, Maramureş, Transilvania şi Bucovina sunt oprite abuziv să realizeze colecte pentru ambulanţele noastre, pentru răniţii luptelor cu turcii[47], în pofida unor atitudini, e drept, răzleţe, prin care în mod ostentativ comunităţi de maghiari trimit oficial ajutoare otomanilor[48], bilanţul acestor solidarităţi dintre românii locuind provinciile noastre istorice, atunci neunite *in integrum*, arată strălucit. S-au desfăşurat peste 400 de acţiuni legate de colecte, valoarea sumelor adunate depăşind 125.000 de franci aur[49], peste 350 de comitete de sprijin au activat cu folos şi entuziasm naţional în Transilvania şi Banat, „Monitorul Oficial" din România Vechiului Regat indicând la totalul de 1540 de liste de subscripţie un cuantum de 9.247.000 lei reprezentând valoarea donaţiilor de peste munţi[50]. Un tabel al acestor acţiuni de caritate înregistrează şi multe gesturi şi atitudini de solidarităţi inter-etnice. Lajos Lakos, în *Amintiri despre Turcia*, realităţi surprinse între anii 1875-1878, are cuvinte elogioase despre români, despre armata română[51], o scrisoare a meşterilor maghiari din Bucureşti, publicată chiar în „Kelet[52]", e o demonstraţie că popoarele din Centrul şi Sud-Estul Europei îşi pot asuma şi afirma în mod solidar programele de emancipare fiind noţiunile şi idealurile de libertate, dreptate şi egalitate sunt bunuri comune tuturor. Adevăruri exprimate, de pildă, de Lazslo Sami, la Adunarea din august 1878, de la Cluj care saluta rezultatele Congresului de la Berlin şi modificarea articolului 7 din Constituţia României de la 1866, modificări care anulează puseurile de vag antisemitism de care erau suspectaţi românii, atunci, prin echivalarea statutului de creştin cu dreptul la cetăţenie: „ (…) noi dorim şi în interesul nostru, şi pentru libertatea noastră, ca România, Serbia şi celelalte ţări din sud-estul Europei să fie libere şi puternice[53]."

7. Câteva concluzii

Aşadar, solidaritatea dintre provinciile încă nelibere şi România vechiului Regat, pe tot parcursul evenimentelor de la 1877-1878, s-a făcut iarăşi ecoul asumării conştiinţei identitare: „Dorinţele cele mai bune şi fierbinţi ale fraţilor voştri de dincoace de Carpaţi vă acompaniază", citim într-un jurnal transilvănean, „ (…) „să cânte libertatea pe maluri dunărene[54]." Ce frumos sintetiza această realitate, în parlamentul pestan, viforosul Partenie Cosma, deputat român: „Şi când a bătut ora pentru eluptarea independenţei patriei tot românul ca unul a sărit înaintea redutelor inexpugnabile ale celui mai cumplit şi viteaz inamic, ce e drept însoţit de surâsul curios şi compătimitor al Europei, dar în curând s-a reîntors întâmpinaţi în calea lor de triumf, de admirare şi stima Europei, pentru că au dovedit în mod eclatant, dinaintea lumii, că acolo jos, la Dunăre, există un popor harnic şi tânăr, care-şi cunoaşte chemarea sa europeană şi este în stare a şi-o împlini, un popor a cărui alianţă poate fi preţioasă pentru oricine[55]."

Independenţa e o realizare a tuturor românilor, nu doar a muntenilor şi moldovenilor: „Bubuitul tunului a anunţat lumei întregi că există un stat la Dunăre care voeşte să fie liber şi independent pentru totdeauna[56]." Iar „Gazeta Transilvaniei", prin condeiul remarcabililor săi redactori, saluta metaforic renaşterea spiritului românesc integral: „Ziua proclamării independenţei României a produs în inimile fiecărui român sentimente de bucurie, că după atâţia secoli (…) România este redată sieşi[57]."

NOTE:

1. N. BOCŞAN, **Ideologia politică a Memorandului**, în volumul **Memorandul, 1892-1894. Ideologie şi acţiune politică românească,** cu o introducere de I. Raţiu, Bucureşti, Editura Progresul Românesc, 1992, p. 224

2. V. CÂNDEA, **Conceptul de independenţă la români,** în „Magazin Istoric", XI, nr. 4 (121), aprilie 1977, p. 8

3. I. SLAVICI, **„Tribuna" şi tribuniştii,** Orăştie, „Minerva", Institut Tipografic, Societate pe Acţii, 1896, p. 27

4. **Ibidem**, p. 27

5. „Familia", XIII, 15/27 mai 1877

6. 1. E. BORUGĂ, **„Unirea şi uniunea naţională sunt bunuri mari…"**, în „Renaşterea Bănăţeană", nr. 686, miercuri 3 iunie 1992, p. 5

7. Vezi în „Albina", XI, nr. 24, 17/19 martie 1876

8. C. C. GIURESCU, **Drumul de lupte şi jertfe al independenţei**, în „Magazin Istoric", XI, nr. 2 (119), februarie 1977, p. 5

9. N. MIHNEVICI, **Iaşiul cel frumos şi europenizatul Bucureşti**, text restituit de V. Buzu în „Magazin Istoric", XL, nr. 5 (470), mai 2006, p. 21

10. I. NIVĂNESCU, **Mărturii finlandeze despre participarea armatei române la războiul din 1877-1878**, în „Magazin Istoric", I, nr. 9, decembrie 1967, p. 57

11. **Ibidem.**

12. E. BORUGĂ, **lucr. cit.**, p. 5

13. Cf. „Liga Română", nr. 22, 1 iunie 1897; C. C. GIURESCU, **Drumul de lupte şi jertfe al independenţei**, în „Magazin Istoric", XI, nr. 1 (118), ianuarie 1977, p. 2-5

14. „Gazeta Transilvaniei", XL, nr. 31, 14 aprilie/6 mai 1877; L. MAIOR, **Transilvania şi războiul pentru independenţă (1877-1878)**, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 155

15. I. NISTOR, **Consecinţele războiului pentru neatârnare asupra românilor din Bucovina şi Basarabia**, în **Războiul neatârnării, 1877-1878**, Bucureşti, 1927, p.168-175 ; I. LUNCAN, W. MARIN, I. MUNTEANU, GH. OANCEA, **Independenţa României. Participări bănăţene**, Timişoara, Editura Facla, 1977, p. 43

16. „Gazeta Transilvaniei", XL, nr. 28, 14/26 aprilie 1877, p. 2; la L. MAIOR, **op. cit.**, p. 152

17. I. LUNCAN, W. MARIN, I. MUNTEANU, GH. OANCEA, **op. cit.**, p. 66

18. „Telegraful Român", XXV, nr. 29, 14/26 aprilie 1877; L. MAIOR, **op. cit.**, p. 156

19. V. NETEA, **Lupta românilor în Transilvania pentru libertate naţională, 1848-1881**, Bucureşti, Editura

Ştiinţifică, 1974, p. 160-165; I. LUNCAN, W. MARIN, I. MUNTEANU, GH. OANCEA, **op. cit.**, p. 43-44

20. „Gazeta Transilvaniei", XL, nr. 36, 12/24 mai 1877; L. MAIOR, **op. cit.**, p. 160

21. „Telegraful Român", XXV, nr. 38, 15/27 mai 1877; L. MAIOR, **op. cit.**, p. 165

22. **Ibidem**, L. MAIOR, **op. cit.,** p. 161

23. „Familia", XIII, nr. 19, 1877, p. 227

24. „Familia", XIII, 15/27 mai 1877: V. NETEA, **op. cit.,** p. 171-172; I. LUNCAN, W. MARIN, I. MUNTEANU, GH. OANCEA**, op. cit.,** p. 44

25. „Familia", XIII, nr. 21, 22 mai/3 iunie 1877, p. 251-252; cf. şi **Independenţa României. Documente, volumul I. Documente şi presă internă**, Bucureşti, Editura Academiei, 1977, p. 88-89

26. I. SLAVICI, **„Tribuna" şi tribuniştii,** Orăştie, „Minerva", Institut Tipografic, Societate pe Acţii, 1896, p. 27-28; S. PUŞCARIU, **Răsunetul războiului pentru independenţă din Ardeal**, Bucureşti, 1927, p. 12-20

27. „ Familia", XIII, nr. 58, 28 august 1877; **Istoria României**, IV, Bucureşti, 1964, p. 613; V. BOLOGA, **Ajutorul românilor ardeleni pentru răniţii războiului independenţei**, Sibiu, 1941, *passim*

28. C. GH. MARINESCU, **Contribuţia maselor populare în cucerirea independenţei de stat a României**, în "Cercetări agronomice în Moldova", II, p. 169-171; N. ADĂNILOAIE, **Contribuţia maselor populare la susţinerea războiului de independenţă**, în "Studii", tom 20, nr. 3, 1967, p. 410; R. ROSETTI, **Participarea populaţiei civile la războiul din 1877-1878**, Bucureşti, 1941, p. 5-19; N. POPESCU, **Armata română în războiul pentru independenţă, 1877-1878**, Bucureşti, Editura Militară, 1972, p. 126 sq

29. Vezi la I. ILIESCU, **Cultura şi cărturarii bănăţeni în deceniile independenţei**, Timişoara, 1977, p. 3

30. P. ABRUDAN, **Aspecte ale sprijinului acordat de românii din Transilvania războiului pentru cucerirea independenţei de stat a României**, în „Revista de Istorie", tom 29, nr. 4, 1976, p. 587-588

31. N. IORGA, **Corréspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er,** Paris, 1923, 269-173

32. „Gazeta Transilvaniei", XL, nr. 28, 14/26 aprilie 1877; apud L. MAIOR, **op. cit.,** p. 17-18; V. N. ALEXANDRESCU, **Figuri de conducători militari ridicaţi din mase în lupta pentru libertatea poporului**, în volumul „România şi tradiţiile luptei armate a întregului popor", Bucureşti, 1972, p. 79-87; **Asalt la redute**, Bucureşti, Editura Militară, 1967, p. 3-4

33. „Gazeta Transilvaniei", XL, nr. 26, 2/14 aprilie 1878

34. Citat din Păcăţian, la I. LUNCAN, W. MARIN, I. MUNTEANU, GH. OANCEA, **op. cit.**, p. 55

35. Citat în „Gazeta Transilvaniei", XL, 3 iunie 1877, cf. I. LUNCAN, W. MARIN, I. MUNTEANU, GH. OANCEA, **op. cit.**, p. 64; V. DICULESCU, **Războiul pentru cucerirea independenţei de României – prilej de manifestare a unităţii de conştiinţă naţională**, în „Studii de Istorie", XII, 1968, p. 25-30

36. G. NEAMŢU, **Mihail Kogălniceanu şi Transilvania**, în „Studii", XX, nr. 5, 1967, p. 915-932; ŞT. PASCU, **Transilvăneanul**, p. 42; V. POPEANGĂ, **Aradul, centru politic al luptei naţionale din perioada dualismului (1867-1918),** Timişoara, Editura Facla, 1978, p. 115 ; cf. şi „Românul", 14 mai 1877

37. **„Apel la români !"**, în „Gazeta Transilvaniei", XL, „nr. 45, 12/24 iunie 1877

38. L. MAIOR, **Contribuţii documentare la ecoul războiului de independenţă în Transilvania,** în „Studia Universitatis Babes-Bolyai", nr. 1, 1973, p. 79-80

39. „Gazeta de Transilvania", XL, nr. 42, 2/14 iunie 1877; C. C. GIURESCU, D. C. GIURESCU, **Războiul pentru independenţă**, în volumul p. 573; V. VIŞINESCU, **Trăsături angajante ale mesajului publicistic în anii premergători independenţei naţionale a României**, în volumul V. VIŞINESCU, **Mesajul militant al presei române**, Bucureşti, Editura Politică, 1979, p. 61; I. I. NISTOR, **Războiul neatârnării, 1877-1878**, Bucureşti, 1927, p. 67-70, p. 98-102

40. „Gazeta Transilvaniei", XL, nr. 37, 15/27 mai 1877, reluând citate din „Der Osten"

41. Vezi **Apel la români,** în „Gazeta Transilvaniei", XL, 9 iunie 1877

42. I. GHEORGHIU, C. NUŢU, p. 38

43. „Gazeta de Transilvania", XL, 18/30 mai 1877

44. Apud ŞT. PASCU, **Transilvăneanul**, **bănăţeanul, bucovineanul**, în „Magazin Istoric", XI, nr. 5 (122), mai 1977, p. 43

45. Vezi cel din 12 august 1877, lansat de Aurelia Crişan, Carolina Pop, I. Boiu-Moldovan, *Totul pentru ostaşii români răniţi*; cf. M. TOTU, **Femeia**, p. 48

46. 10/22 iulie 1877

47. ŞT. PASCU, **Transilvăneanul**, p. 42

48. „Telegraful Român", XL, 26 mai/6 iunie 1877, 164-166; I. LUNCAN, W. MARIN, I. MUNTEANU, GH. OANCEA, **op. cit.**, p. 65

49. M. CONSTANTINESCU, ŞT. PASCU (coordonatori), **Desăvârşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie**, Bucureşti, Editura Academiei, 1968, p. 46-47, p. 49

50. ŞT. PASCU, **Transilvăneanul**, p. 43

51. I. KOVACS, **Maghiaru**l, p. 52

52. I. KOVACS, **Maghiarul**, p. 51-52

53. I. KOVACS, **Maghiarul**, p. 52

54. „Gazeta Transilvaniei", XL, 25 iunie/3 iulie 1877

55. Apud **1877 cum l-au văzut ei. 95 de ani de la proclamarea independenţei de stat a României**, în „Magazin Istoric", VI, nr. 5 (62), mai 1972, p. 3

56. „Gazeta Transilvaniei", XL, nr. 102, 30 decembrie 1877

57. ŞT. PASCU, **Transilvăneanul**, p. 42; AL. MATEI, **Războiul de independenţă în documente. Aspecte ale manifestării solidarităţii românilor din Transilvania**, în „Almanah Tribuna ‚76", Cluj, 1975, p. 71 sq; C. BODEA, **L'idée d'unité et de continuité dans la conscience du peuple roumain,** în „Revue Roumaine d'Histoire", VII, nr, 6, 1968, p. 853-876

Dr. **Costin Feneşan**
(Bucureşti)

Două scrisori româneşti din Banatul grăniceresc (1821, 1833)

După încorporarea Banatului imperial în regatul Ungariei şi reînfiinţarea comitatelor Timiş, Torontal şi Caraş (1778-1779) statutul constituţional al provinciei dintre Mureş, Tisa, Dunăre şi munţii spre Ţara Românească şi Transilvania avea să sufere deosebiri sensibile pentru aproape un secol, până la desfiinţarea Graniţei Militare Bănăţene la sfârşitul anului 1872. În aşa-numitul Banat provincial s-a instaurat, pe de o parte, administraţia comitatensă subordonată Consiliului Locumtenenţial Ungar de la Buda, documentele oficiale fiind redactate în limbile latină şi maghiară. În zona de frontieră din sudul şi sud-estul Banatului a continuat, pe de altă parte, administraţia militară în aşa-numita Graniţă Militară Bănăţeană prin cele două regimente de graniţă organizate treptat în anii 1764-1774: Regimentul nr. 12 germano-bănăţean cu sediul la Panciova şi Regimentul nr. 13 româno-iliric (din 1838 româno-bănăţean) cu sediul la Biserica Albă (din 1803 la Caransebeş). Aflată sub autoritatea Comandamentului Militar General al Banatului, Graniţa Militară Bănăţeană era subordonată Consiliului Aulic de Război de la Viena, documentele oficiale fiind redactate exclusiv în limba germană. Diferenţele de statut constituţional între Banatul provincial şi cel grăniceresc – situaţie remarcată de altfel de mai toţi călătorii care au vizitat provincia în prima jumătate a secolului al XIX-lea[1] - au determinat *eo ipso* statutul şi situaţia locuitorilor de acolo. În cazul românilor, care constituiau aproape două treimi din populaţia Banatului – în Graniţa Militară proporţia se apropia chiar de 75 %[2] –, pe lângă situaţia lor economică şi socială, aflată într-o inferioritate vădită faţă de celelalte etnii din Banat (în speţă coloniştii germani şi sârbii), se punea problema dezvoltării pe planul cultural şi al păstrării conştiinţei etnice/naţionale prin şcoală şi biserică. Reformele iozefine din ultimul sfert al secolului al XVIII-lea au determinat apariţia unui sistem de şcoli elementare în Banatul provincial, inclusiv cele în limba română[3], în vreme ce în Banatul grăniceresc s-a cristalizat treptat învăţământul elementar în limba română prin aşa-numitele şcoli naţionale şi cel în limba germană prin aşa-zisele şcoli triviale, divizionare şi de specialitate (matematică, agricultură)[4]. Numai că, limba română era exclusă din administraţie şi din circuitul documentelor oficiale, cu excepţia unor ordonanţe tipărite în limba română ale autorităţilor militare şi civile. În Graniţa Militară Bănăţeană limba română era folosită cu precădere la redactarea registrelor parohiale (botezaţi, cununaţi, decedaţi) şi la cea a condicilor de circulare ale episcopilor şi protopopilor – şi acestea expuse adesea pericolului sârbizării datorită politicii promovate de înalta ierarhie bisericească de la Carloviţ. În Graniţa Militară Bănăţeană scrierea în limba română mai era folosită de negustorii locali şi deopotrivă de reprezentanţii tot mai numeroşi ai „inteligheţiei" instruite la şcoli mai înalte, dar asta numai în cadrul relaţiilor interromâneşti. De aceea, documentele administrative, cele de proprietate ori actele comerciale redactate în limba română sunt - cel puţin în cazul Graniţei Militare – relativ puţine, păstrate fiindu-ne şi mai puţine. În cursul cercetărilor noastre de arhivă am avut satisfacţia să descoperim două astfel de documente, de mare interes atât prin conţinut cât şi prin limba savuroasă în care sunt redactate.

Cel dintâi este o adeverinţă întocmită la Mehadia, la 30 octombrie 1821[5], prin care Crăciun Calţun, locotenent-major în Regimentul de graniţă nr. 13 româno-iliric, recunoştea că primise de la Nicola Zoican, negustor din Ţara Românească, nouă perechi de boi pentru a le vinde şi a împărţi apoi pe din două, „la ortăcie", câştigul obţinut. Preţul unei perechi de boi era de 61 de florini, o sumă deloc neînsemnată, pe care Calţun şi Zoican sperau să o sporească la vânzarea animalelor.

În legătură cu acest document se impun câteva observaţii. Nicola Zoican, negustorul din Ţara Românească, era originar din Balta, un sat din judeţul Mehedinţi, învecinat cu Graniţa Militară Bănăţeană. El se ocupa de mai multă vreme cu negoţul de animale spre Imperiul habsburgic. Astfel, în 1815 Zoican exportase la Pesta spre vânzare un număr de 177 de porci îngrăşaţi[6]. In mod firesc, el socotise nimerit să stabilească „dincolo de hotar" relaţii de colaborare cu persoane care

1 Ca exemplu îl citäm pe mareşalul napoleonian Marmont: *Voyage du Maréchal Duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie méridionale, en Crimée et sur les bords de la Mer d'Azoff, à Constantinople, dans quelques parties de l'Asie Mineure, en Syrie, en Paléstine et en Egypte,* vol. I, Paris, 1837, p. 81-103.

2 Carl Bernhard Edler von Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums,* vol. I, Viena, 1817, p. 171-173, p. 200-201 şi Felix Milleker, *Geschichte der Banater Militärgrenze 1764-1873,* Pančevo, 1925, p.182, dar mai ales Nicolae Bocşan, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc,* Editura Facla, Timişoara, 1986, p. 103.

3 *Ibidem,* p. 113-131

4 Vezi în acest sens Costin Feneşan, *Contribuţii la istoricul învăţământului în Graniţa Militară Bănăţeană la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea,* în „Studii de istorie a Banatului", vol. II, Timişoara, 1970, p. 91-110; i d e m, *Şcoala de matematică de la Caransebeş la începutul secolului al XIX-lea. Câteva consideraţii, în „Tibiscum" (Acta Musei Caransebesiensis)*, s.n., arheologie-istorie, vol. I, Caransebeş, 2011, p. 193-202 şi i d e m, *Şcoala de silvicultură de la Caransebeş (1810-1812)*, în vol. „Multiculturalism, identitate şi diversitate. In honorem prof. univ. dr. Rudolf Gräf la împlinirea vârstei de 60 de ani", Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, p. 209-219.

5 Vezi doc. 1.

6 Biblioteca Academiei Române Bucureşti, *Documente Istorice,* pachetul MCDLXI, nr. 125.

îi puteau fi de folos la negoțul său. De aceea „ortăcia" lui cu locotenentul-major Calțun nu este defel surprinzătoare. Prin gradul militar pe care îl avea, Calțun era cu mare probabilitate, după căpitanul aflat la comandă, al doilea militar ca importanță din compania a 5-a, cu sediul la Mehadia[7], a Regimentului de graniță nr. 13. De asemenea, Calțun avea fără îndoială contacte utile atât la Cordonul de graniță de la Orșova Veche, cât și la Carantina de la Jupalnic, relații care îi puteau fi lui Zoican de cel mai mare folos. Cât îl mai privește pe locotenentul-major Calțun, care a semnat autograf adeverința, cu un duct care trădează frecvența folosirii scrisului în limba română, acesta a înțeles să profite de oportunitățile de ascensiune socială oferite unui român din Granița Militară. La Cornea, satul său natal, Calțun a urmat cu siguranță școala națională, deprinzând acolo cât se poate de bine cititul și scrisul în limba română. Calitățile de care dădea dovadă i-au deschis fără îndoială calea avansării în ierarhia militară, mai ales că la Cornea se afla sediul companiei a 8-a[8] a Regimentului de graniță nr. 13. La izbucnirea războiului austro-turc în 1788, tânărul Crăciun Calțun avea deja gradul de „fraitär" (din germ. *Gefreiter*, adică *fruntaș*). În timpul luptelor cu trupele turcești, Călțun a fost luat prizonier, probabil în cursul bătăliei de la Mehadia. Se pare însă că, încă înainte de războiul cu turcii, Calțun ajunsese elev la școala divizionară de la Mehadia (cu predare în limba germană). Supoziția ne este întărită de mențiunea pe care o face protopopul Mehadiei, Nicolae Stoica de Hațeg, în *Cronica Banatului*: „Din Țarigrad [Istanbul – n.n.] carte fraiteru Crăciun Călțun di la Corni, rob, îmi scrie (subl. n.) în robie cum trăește, că-i viu[9]." Nu știm, cel puțin deocamdată, când s-a întors Calțun acasă din robia de la turci. Cert este însă faptul, că și-a reluat cariera militară în Regimentul de graniță nr. 13, ajungând până la gradul de locotenent-major, o performanță cu adevărat remarcabilă pentru un român în acea vreme. Mai rămâne să remarcăm faptul că adeverința lui Calțun a fost semnată, în calitate de martor, de Filip Chiticeanu[10], *fraităr,* tot cu caractere chirilice, vădind folosirea frecventă a scrisului în limba română.

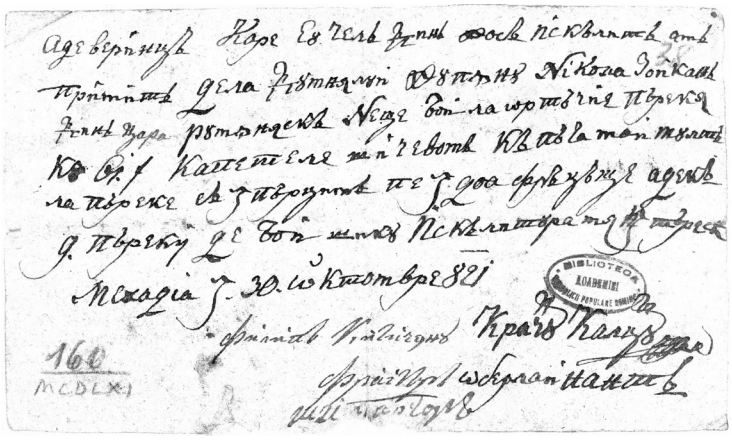

Al doilea document românesc din Granița Militară Bănățeană este o adeverință în copie vidimată cu privire la hotarul „ce să numește Topolnița", aflat între satele grănicerești Iablanița și Petnic[11]. Adeverința, un extras după „ristovu" – probabil o formă coruptă din *hrisovul*, cu înțelesul de *document,* în acest caz registrul cadastral – se referă la bunurile imobiliare (livezi și pământ de arătură) care îi aparțineau Zoicăi Tatucu din Iablanița. Potrivit adeverinței, bunurile nemișcătoare ale mai multor membri ai familiei Tatucu fuseseră „înpetrite (adică delimitate cu pietre de hotar - n. n.) de la moș-strămoșii noștri", copia[12] întocmită la Petnic, sediul de companie, având pe semne rostul să servească la aplanarea unui conflict de proprietate. De altfel semnatarii acestui document erau mai mulți membri ai familiei Tatucu, anume Nicolae, fiul preotului Zaharia Tatucu, caporalul de administrație Zaharia Tatucu și grănicerul Gheorghe Tatucu[13]. În vreme ce Zaharia, caporalul de administrație și-a semnat, pe măsura funcției sale, numele cu caractere latine, iar funcția deținută[14] cu caractere *Fraktur* (impropriu numite *gotice*), pe grănicerul Gheorghe, probabil neștiutor de carte, l-a semnat preotul Constan-

7 Din compania de la Mehadia făceau parte localitățile grănicerești Mehadia, Băile Herculane, Pecenișca, Bârza, Globurău, Valea Bolvașnița și Plugova.

8 Din compania de la Cornea făceau parte localitățile grănicerești Cornea, Crușovăț, Cuptoare, Cănicea și Domașnea.

9 Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ediție de Damaschin Mioc, ediția a II-a, Editura Facla, Timișoara, 1981, p. 284. Însemnarea cronicarului este din luna decembrie 1789.

10 Familia Chiticeanu este din Mehadia.

11 Ambele sate făceau parte din compania a 4-a, cu sediul la Petnic, a Regimentului de graniță nr. 13. Compania de la Petnic avea în compunere satele Petnic, Iablanița, Lăpușnicel, Globucraiova, Mehadica, Pârvova și Șumița.

12 Vezi doc. 2.

13 Din familia Tatucu provine o adevărată „dinastie" de preoți ai Iablaniței: Ignat (1736-1798), hirotonit preot în 1760, calitate în care a slujit până la moarte; Zaharia (1763-1851), hirotonit preot în 1788, calitate în care slujit aproape 50 de ani; Nicolae (1790-1875), hirotonit preot în 1832, calitate în care a slujit până în 1872; Gheorghe (1817-1889); Pavel (1814-1891); Nicolae (1848-1903); Gheorghe (1860-1943), vezi Dumitru Terfaloagă, *Monografia satului Iablanița din județul Caraș-Severin,* Editura Marineasa, Timișoara, 1997, p. 132-135.

14 La funcționarea administrației de graniță, căpitanul-comandant al fiecărei companii era șeful nominal al acesteia, numai că își exercita atribuțiile printr-un locotenent sau sublocotenent de administrație numit ca ofițer economic/de administrație. Acest ofițer încheia cu fiecare familie (comunion) de grăniceri toate actele referitoare la obligațiile care îi reveneau, înscriindu-le într-un carnet special deținut de fiecare familie (comunion). În activitatea sa, ofițerul economic/de administrație era ajutat de caporalul de administratie (*Verwaltungs-Korporal).*

tin Giurginca din Petnic[15]. Fiind vorba de un document administrativ referitor la regimul de proprietate, acesta a fost vizat şi contrasemnat de stegarul Doda[16], desigur ofiţerul economic/de administraţie al companiei de la Petnic. Documentul surprinde, în mod firesc, numeroase toponime din zona vizată: Megiăşti, Lemneacu, Gura Mălăreşca. Supt Aluni, Sărpie, Drumul Sirbilor, Sabia, Vadul Sirbilor şi Prevălacu, numai că pe acestea nu leam mai regăsit în toponimia din zilele noastre[17].

Cele două documente prezentate vin să se alăture mărturiilor care ne atestă o dată mai mult aportul reformelor şcolare iozefine în spirit iluminist la constituirea, inclusiv în Banatul grăniceresc, a unei mase tot mai consistente de români cunoscătoare a scrisului în limba maternă.

1 *1821 octombrie 30, Mehadia.* Adeverinţă prin care Crăciun Calţun, locotenent-major în Regimentul de graniţă nr. 13 româno-iliric, recunoaşte că a primit de la Nicola Zoican, negustor din Ţara Românească, nouă perechi de boi pentru a-i vinde şi a împărţi apoi câştigul.

Biblioteca Academiei Române Bucureşti, *Documente Istorice,* pachetul MCDLXI, nr.160; original chirilic.

Adeverinţă. Care eu, cel din jos iscălit, am primit de la Dumnealui jupânu Nicola Zoican din Ţara Rumânească neşte boi la ortăcie, părechea cu 61 f. capetele, şi ce vom căpăta mai mult la păreche, să înpărţim pe din doa(ă) frăţăşte, adecă 9 părechi de boi. Şi cu iscălitura mea întăresc. Mehadia, în 30 octomvrie 1821.

Crăciun Calţun pra., oberlai(t)nant
Filip Chiticeanu, fraităr şi martor

2 *1833 septembrie 1, Petnic.* Adeverinţă privind partea de hotar Topolniţa cu livezi de fructe a Zoicăi Tatucu aflată între comunele grănicereşti Petnic şi Iablaniţa.

Biblioteca Academiei Române Bucureşti, *Documente Istorice,* pachetul MCDLXI, nr. 217; copie vidimată cu grafie chirilică; pecete în ceară roşie.

Copie

Adeverinţă
despre ristovu scoasă a hotarului ce să numeşte Topolniţa

Am proscris din cuvânt în cuvânt, că Megiăşti şi Lemneacu estă a mătuşi(i) noastre Zoica şi o livadă din Gura Mălăreşca, şi altă livadă de supt Aluni şi una de la Şărpie, de cătră răsărit merge curao din hotar până la hotar şi o curea din deal de Drumul Sirbilor de să numeşte Sabiia, şi altă cura 3 di la vale de drum merge cu un cap la Aluni şi cu unul la Vadul Sirbilor, şi o cura de să numeşte Prevălacu şi moara cu obratul ei cătră apus di la vale de moară 2 driculeţă, şi aceşte livezi sânt înpetrite de la moş-strămoşi(i) noştri şi aceştea livezi au că-

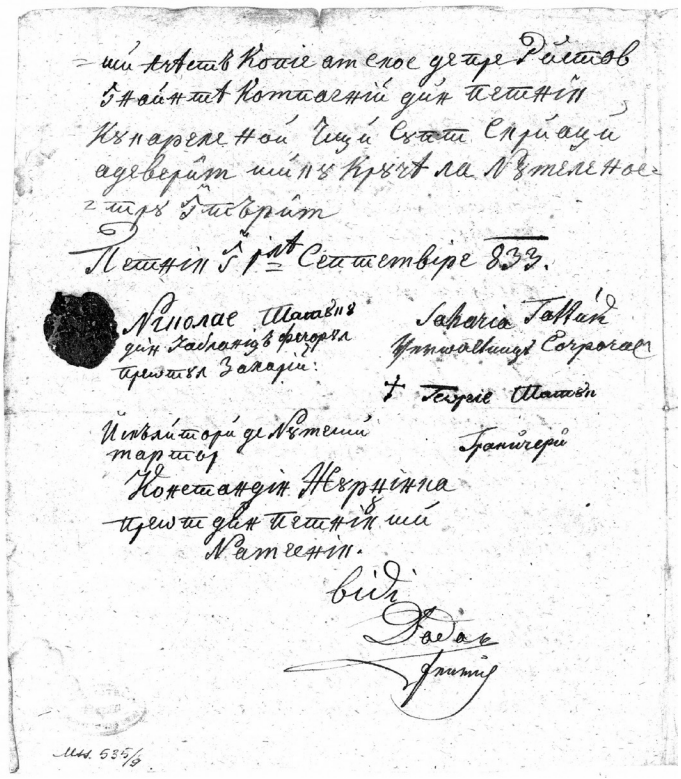

zut în partea mătuşi(i) noastre Zoica, deosăbit de moşiia noastră tătucească şi ale noastre livezi tătuceşti iară sânt înpetrite iară de la strămoşi(i) noştri. Şi această copie am scos de pre ristov 2 înaintea Compagnii din Petnic, cu carele noi ceşti suptscriaţi adeverim şi cu crucea la numele nostru întărim.

Petnic, în 1-lea septemvrie 1833.

L. S.

Nicolae Tatucu din Iablaniţă, feciorul preotului Zaharii
Saharia Tattuk, Verwaltungs-Corporal
+ Gheorghie Tatut, graniceri
Iscălitori de nume şi martor: Constandin Jurginca, preot din Petnic şi namestnic
Vidi, Doda pr., Fenrich

15 Ca preot la Petnic, Constantin Giurginca este atestat începând cu anul 1795 şi până după anul 1825 în mai multe însemnări de pe filele unor cărţi de cult păstrate în biserica locală, vezi Nicolae Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene* (Academia Română, Studii şi cercetări, XL), Bucureşti, 1940, p. 77 şi p. 90. Potrivit unui şematism al bisericii ortodoxe din Ungaria şi Marele Principat al Transilvaniei, Constantin Giurginca slujea ca preot şi în anul 1846, vezi Aloysius Reesch de Lewald, *Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri orientalis ecclesiae graeci non uniti ritus inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum, necnon Magni Principatus Transilvaniae ... pro anno 1846/47,* Buda [1847], p. 213.

16 Este vorba de Traian Doda, tatăl viitorului general Traian Doda.

17 D. Terfaloagă, *op. cit.,* p. 53-64.

Dr. **Elena Gheorghina Băran**
(Băile Călacea)

O filă din istoria Băilor Călacea - Gheorghe Onodi - 24 de ani în slujba celor suferinzi -

Istoricul Băilor Călacea începe din mijlocul secolului XIX, când localitatea Calacea ajunge în posesia baronului Simon Georg Sina de Hodoş şi Chizdia şi va fi moştenită de fiica sa, Iphigenie, contesă de d'Hartcourt. Aceasta va face primele foraje balneare şi primele analize ale apelor termale. În anul 1909, domeniul va fi vândut lui Stefan Keller din Orţişoara. Partea din domeniu denumită Pusta-Mare sau Iphygenia Maior va deveni ulterior Staţiunea Băile Călacea (sau Băile Termale Keller) (1). Construcţia primelor stabilimente balneare şi dezvoltarea forajelor pentru captarea apelor termominerale s-a realizat înainte de Primul Război Mondial. Dezvoltarea staţiunii a continuat şi în perioada interbelică, în anii '30 realizându-se investiţii importante în baza de tratament, spaţii de cazare şi alimentaţie. Efectele curative ale apelor termale de la Băile Călacea au început să fie recunoscute pe plan naţional, dar şi internaţional.

Din păcate, datorită conjuncturii premergătoare celui de-al Doilea Război Mondial şi în timpul acestuia staţiunea suferă un regres. După reforma agrară din 1946 staţiunea este predată statului, mai precis unei ferme agricole de stat, majoritatea clădirilor urmând să funcţioneze ca magazii, grajduri şi ateliere.

În anul 1951, în baza unei hotărâri a consiliului de miniştri din acea perioadă s-a hotărât ca această fermă să fie transformată în Staţiune Balneară şi cedată secţiei sanitare a judeţului Timiş.

La 10 februarie 1954 la conducerea Băilor Călacea a fost numit un nou director administrativ în persoana domnului Gheorghe Onodi.

Auzisem acest nume pomenit adeseori de către două dintre asistentele mele, care îşi începuseră meseria în staţiune prin anii '70: „pe vremea lui Onodi făceam aşa....“ sau „pe vremea lui Onodi aveam asta... şi asta...“. Acest nume era pomenit mai des decât al medicilor cu care colaboraseră. Doream să cunosc mai multe despre această persoană care a condus Băile Călacea în perioada de maxim reviriment postbelic. Din păcate, nu am găsit surse de informare satisfăcătoare. Aceasta până anul trecut când informaţia a venit la mine, cum se zice servită „pe tavă“. Într-una din zilele obişnuite de consultaţie a intrat în cabinetul meu o doamnă distinsă, în jur de 60 de ani, pe nume Milicic Aurora, vizibil foarte emoţionată. Crezând că este vorba de o problemă medicală mai delicată mi-am început anamneza cu mult tact. Am aflat atunci adevăratul motiv al stării doamnei: era fiica dlui Onodi şi nu mai fusese în staţiune din anii '70, de când tatăl dânsei fusese nevoit să demisioneze de la conducerea staţiunii. Cele mai frumoase amintiri din copilăria doamnei Milicic erau legate de clipele petrecute în staţiune, alături de tatăl ei.

Băile Călacea- personal medical şi pacienţi împreună

Cine a fost Gheorghe Onodi? Iată ce ne spune fiica dânsului:

„Tatăl meu s-a născut în satul Bicăcel, comuna Lăzăreni, jud. Bihor, la data de 30 martie 1924, unde a şi absolvit şapte clase primare. Judeţul în care s-a născut fiind unul dintre cele mai sărace în acele vremuri, familia a hotărât ca el să vină la Timişoara, unde locuia sora mamei. Aici a urmat şcoala profesională, învăţând meseria de strungar. După 23 august 1944, s-a angajat la atelierele principale C.F.R Timişoara. S-a căsătorit cu mama, Bock Olga, în 1945, şi au avut trei copii: Alexandru (1945), Aurora (1951) şi Nicolae (1954). În 1947, dupa terminarea stagiului militar, a fost reangajat, iar mai apoi trimis cu scoatere din producţie cu diferite sarcini pe linie de partid (P.C.R.) în regiunea Banat. La 10 februarie1954 a fost numit director administrativ la Staţiunea Balneară Călacea.“

Se pare că începuturile la Băile Călacea nu au fost deloc uşoare pentru domnul Onodi, care trebuia să se familiarizeze cu problemele administrativ-gospodăreşti ale acestui loc, ce avea mai mult un aer de fermă agricolă, şi să-l aducă la standarde de staţiune balneară. Iată ce consemnează chiar dânsul (2): „ În anul 1954 existau 10 vile dărăpănate, fostele magazii şi ateliere, nu exista nici un mobilier, gard de protecţie, lumină electrică, apa se aducea cu sacaua, nu exista cantină, canalizare şi instalaţii sanitare, nu exista un drum de acces practicabil, nu era nici telefon, exista numai un izvor cu apă termală cu câteva văni unde se făcea baie în mod neorganizat şi empiric.“

Cum apele termo-minerale de aici erau renumite în tratarea bolilor de reumatism, era o mare afluenţă de bolnavi care veneau să-şi refacă sănătatea. Ei nu aveau însă condiţii de cazare şi masă, îşi pregăteau singuri mâncarea şi-şi aduceau toate cele necesare de acasă, până şi perna, şi plapuma.

Ani de zile, din dragoste faţă de oameni, domnul Onodi a căutat să transforme acest loc într-o aşezare care să fie cu adevărat o sursă de sănătate şi bucurie pentru toţi cei care îi treceau pragul. Om gospodar, a ştiut că nu putea face acest lucru de unul singur, ci numai cu ajutorul unui colectiv bun şi bine închegat de oameni competenţi. Iată ce consemnează fiica dânsului: „A început prin a-şi găsi un colectiv de oameni pricepuţi. În aceea perioadă ştiu că avea mulţi angajaţi de etnie germană, buni meseriaşi: mecanic, tâmplar, magazionier. Îmi aduc aminte de aceştia: Tillger, Seibert, Weizer, Iob şi, bineînţeles, nea Ion grăjdarul (pentru că aveau şi cai, şi vaci), nea Lenţu grădinarul, cei de la dispeceratul de cazare etc ."

Cu ajutorul acestui colectiv, cu multe iniţiative, dăruire şi muncă stăruitoare de zi cu zi, domnul Onodi a reuşit să îmbunătăţească treptat condiţiile din staţiune. A remediat şi pus în funcţiune vilele existente şi le-a dotat cu mobilier după posibilităţi, a realizat cu forţe proprii o linie telefonică de 7 km, a înfiinţat o cantină care în decursul anilor a fost mereu modernizată. A forat o fântână la adâncimea de 50 m, dând peste o vână de apă potabilă de o capacitate de 90 de tone pe zi, iar după un an a construit un castel de apă de 16 tone, care asigura apa pentru toată staţiunea. A realizat prima electrificare a băilor cu ajutorul unei microcentrale electrice de 36 kW, urmând ca în anul 1966 să schimbe întreaga reţea de curent din exterior şi să racordeze staţiunea la sistemul energetic naţional.

Deoarece parcurile existente în staţiune erau nesatisfăcătoare şi prea mici pentru nevoile celor veniţi aici, staţiunea fiind aşezată într-un câmp deschis, în 1957 s-a luat iniţiativa de a concepe un nou spaţiu verde de agrement. S-a creat astfel un parc de circa 3-4 hectare, cu alei betonate şi bănci, străjuite de rondouri de trandafiri şi plantaţii de conifere diverse şi arbori ornamentali. Alături de mica pădurice de salcâmi de 2,7 hectare aflată în partea sud-estică a staţiunii, acest parc reprezintă şi astăzi o sursă de microclimat favorabil desfăşurării curelor de teren şi recuperării persoanelor aflate în stare de convalescenţă.

În acelaşi timp s-a amenajat o seră cu pepinieră pentru răsaduri care primăvara se replantau în parc, dar şi o mică gospodărie anexă pentru nevoile cantinei.

În anul 1958, Staţiunea Călacea a fuzionat cu Staţiunea Balneară Buziaş devenind o secţie a acesteia. În perioada următoare s-a pus accentul pe dezvoltarea resurselor terapeutice (3). Astfel, s-a mărit pavilionul de băi termale cu mai multe cabine şi s-au amenajat două mici bazine de recuperare. S-a organizat şi un compartiment de electroterapie şi termoterapie (împachetări cu parafină, aplicaţii de solux, ultraviolete şi băi de lumină). S-au făcut foraje noi de apă termo-minerală, în anii '70 existând patru sonde în exploatare al căror debit putea să asigure până la 1.000 de băi pe zi. Au fost reamenajate pavilioanele de cazare la nivel de confort I şi II, asigurându-se astfel un număr total de 346 de locuri de cazare.

Nu a fost neglijată nici partea de agrement. A fost amenajată o bibliotecă cu 5.000 de volume, un club cu jocuri de societate (şah, remi, table), televizor, audiţii muzicale pe bandă şi pe plăci, un cinematograf cu reprezentaţii de trei ori/săptămână etc. Se organizau de asemenea excursii de una sau mai multe zile în Timişoara şi în împrejurimi, la Arad, Moneasa, Lipova şi chiar şi în Ungaria.

Rezultatele terapeutice precum şi noile condiţii de cazare şi agrement au crescut notorietatea staţiunii atât pe plan local, dar şi naţional şi chiar şi internaţional determinând un aflux tot mai mare de pacienţi şi ducând la elaborarea unui proiect de dezvoltare ce viza construcţia unui hotel cu o capacitate de cazare de 200 de locuri (3). Din nefericire, acest lucru nu a mai fost realizat, deoarece, conform declaraţiilor fiicei, domnul Onodi a fost nevoit să demisioneze în anul 1978. Se pare că omul care dobândise atâta notorietate devenise incomod pentru unii, aflaţi deasupra lui pe scara ierarhică. Astfel, s-a încheiat într-un mod nefericit cariera lui de 24 de ani pusă în slujba celor suferinzi.

Domnul Onodi s-a implicat plenar în dezvoltarea acestui loc. Nu s-a rezumat doar la a conducere şi administra staţiunea. A contribuit şi cu muncă fizică, atunci când nevoile au cerut-o, şi chiar financiar, atunci când banii primiţi de la stat nu erau suficienţi pentru a realiza anumite lucrări. Nu a pregetat să-şi sacrifice familia şi chiar pe el însuşi. Iată ce spune fiica dânsului: „Tata a realizat mai apoi şi i-a dat dreptate mamei, că ne sacrificase pe noi copii lui, fiind nevoiţi pentru a ne face studiile să locuim la internate pentru care ai mei au făcut mari sacrificii să le plătească. Tata, ca să rezolve problemele staţiunii (reparaţii pentru mijloacele de transport cu care făcea transferul gară-staţiune-gară, aratul grădinilor pe care le deţinea staţiunea etc.) dacă nu avea cum să le deconteze le plătea din salariu. Îmi aduc aminte de unele discuţii pe această temă dintre tata şi mama. S-a sacrificat şi pe el. Nu a putut să-şi termine liceul, fiind înscris la seral, pentru că nu avea cum să participe la ore.

Deşi tata nu era bănăţean, el a iubit această regiune şi a făcut ca aceasta să prospere. Sunt mândră de el!"

Gheorghe Onodi, bihorean de origine, şi-a dedicat jumătate de viaţă unui loc din Banat, lăsând în urmă realizări frumoase care se văd şi în ziua de azi.

Bibliografie:

1. Traia Ivan, Dongea Eugen, *Călacea, Contribuţii monografice*, Timişoara, 2006

2. Onodi Gheorghe, *22 de ani din viaţa mea închinaţi celor suferinzi*, Timişoara, 1976

3. Onodi Gheorghe, *Căile de creştere a eficienţei economice a Staţiunii Băile Călacea – judeţul Timiş*, Timişoara, 1978.

Recenzii

Revista „Columna 2000“

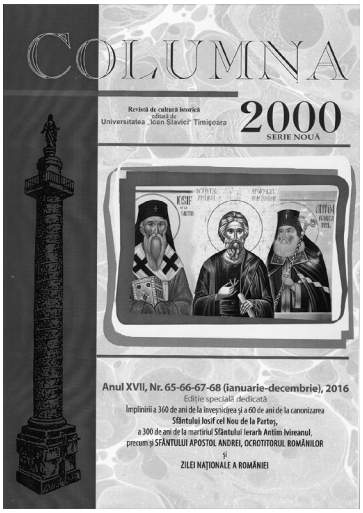

În 30 noiembrie 2016, cu ocazia desfășurării, la Timișoara, a celei de a XXXI-a ediție a Simpozionului internațional „Columna 2000”, ediție dedicată împlinirii a 360 de ani de la înveșnicirea și a 60 de ani de la canonizarea Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș, a 300 de ani de la Martiriul Sfântului Ierarh Antim Ivireanul, Sfântului Apostol Andrei, ocrotitorul românilor și Zilei Naționale a României (responsabil de proiect conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu) a fost lansată revista de cultură istorică „Columna 2000” nr. 65-66-67-68 (ianuarie-decembrie) 2016.

Revista, apărută în anul 2000, la inițiativa fondatorului, conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu (director și redactor-șef al revistei) s-a bucurat încă de la început de înaltul patronaj al unor prestigioase foruri academice și anume: Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române, Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Mitropolia Banatului, Fundația pentru Cultură și Învățământ și Universitatea „Ioan Slavici” Timișoara. Înalta ținută științifică a articolelor și studiilor publicate a făcut ca aceasta să se numere printre publicațiile de specialitate prezente în ultimul deceniu în paginile *Bibliografiei istorice a României* (în ultimii ani, în *Anuarul istoriografic al României*, editat de Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca), amplă și importantă lucrare ce apare periodic sub egida celui mai înalt for științific și cultural al României.

În debutul prezentului număr editorialul *Rădăcinile Columnei,* semnat de prof. univ. dr. Dumitru Mnerie, trece în revistă cele mai importante aniversări istorice ale anului 2016, dintre care amintim: 1910 ani de la cucerirea Daciei de către Imperiul roman și întemeierea provinciei romane Dacia; 570 de ani de la alegerea lui Iancu de Hunedoara în funcția de guvernator general al Ungariei și 560 de ani de la Victoria antiotomană de la Belgrad al cărei principal erou a fost acesta; 415 ani de la uciderea mișelească a domnitorului Mihai Viteazul; 305 ani de la semnarea Tratatului de Alianță dintre Moldova și Rusia de către domnitorul Moldovei Dimitrie Cantemir și țarul Rusiei Petru cel Mare la Luțk; 300 de ani de la instaurarea domniilor fanariote în Țara Românească; 195 de ani de la lansarea programului revoluționar al lui Tudor Vladimirescu – „Proclamația de la Padeș”; 160 de ani de la desființarea robiei de către domnitorul Țarii Românești, Barbu Știrbei; 150 de ani de la alegerea, prin plebiscit, a principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen ca domn al României; 135 de ani de la proclamarea Regatului României; 100 de ani de la intrarea României în Primul Război Mondial; 90 de ani de la ratificarea, de către Parlamentul României, a hotărârii Consiliului de Coroană privind aprobarea renunțării principelui Carol la Tronul României și recunoașterea prințului Mihai ca principe moștenitor al României; 75 de ani de la momentul intrării României în Al Doilea Război Mondial.

Revista este structurată în nouă secțiuni: „Pagini de istorie”, „Patrimoniu”, „Homo Religiosus”, „Din larga românitate”, „Din istoria învățământului românesc,”, „Meridiane”, „Consemnări”, „Vitrina cu cărți”.

Secțiunea „Pagini de istorie” a prezentului număr reunește studii și cercetări ale unor reputați istorici, precum: acad. prof. univ. dr. Ioan Aurel-Pop (Rector al Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), autorul studiului *Adunările de „stări” ale Transilvaniei (Congregationes Universitates) și rolul lor în secolele XIII-XIV*, în care prezintă evoluția acestei instituții și rolul și locul nobilimii române în conducerea Voievodatului Transilvaniei; dr. Ioan Hațegan (cercetător științific I la Academia Română – Filiala Timișoara), autorul articolului *Castelul medieval din Timișoara și castelele construite și renovate de Filippo Scolari în Banat*, în care aduce în atenție personalitatea lui Filippo Scolari (1369-1426), personalitate de prim-rang a Europei centrale și sud-estice în primele decenii ale veacului al XV-lea, comite de Timiș în perioada 1404-1426, care a avut o remarcabilă contribuție la construcția sau refacerea și mărirea fortificațiilor din această zonă, opera sa fiind de o importanță majoră, deoarece a reușit să oprească ofensiva turcilor pe linia Dunării; conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu, este autorul a două studii: *Strălucita victorie antiotomană reputată de Iancu de Hunedoara la Belgrad și tragicul sfârșit al marelui erou* (care este dedicat aniversării a 560 de ani de la aceste momente istorice) și *Mari biruințe ale oștilor române conduse de Mihai Viteazul. Șelimbăr (18/28 octombrie 1599)*, în care prezintă momentul istoricei bătălii, ce a adus sub sceptrul său teritoriul intracarpatic și titlul de „domn a toată țara Ardealului”. Prof. Otilia Breban publică articolul *Familia lui Mihai Viteazul*, studiu dedicat prezentării succinte a membrilor familiei celui dintâi unificator de neam și de țară din istoria poporului român; prof. dr. Adina Nasta marchează aniversarea a *300 de ani de la eliberarea cetății Timișoara de sub stăpânire otomană*; prof. Petru Șandor, prin articolul *Carol I (18866-1914)* punctează o dublă aniversare: a 150 de ani de la urcarea pe tron a Principelui Carol și 135 de ani de la proclamarea Regatului României; istoricul Vasile Dudaș prezintă studiul *Impactul intrării României în Primul Război Mondial asupra unui tânăr român bănățean, în-*

rolat în Regimentul 43 Infanterie Caransebeș, Corpul VII armată austro-ungar din Timișoara care recuperează un document memorialistic referitor la soarta românilor din armata austro-ungară; conf. univ. dr. Sorin-Tiberiu Bungescu expune, în articolul *Centenarul Armei Artileriei și Rachete Antiaeriene 1916 – 19 septembrie – 2016,* lucrările Simpozionului dedicat primei victorii antiaeriene și, totodată, înființării armei Rachete și Artilerie Antiaeriană de către statul Major al Forțelor Aeriene la Muzeul Militar Național din București; istoricul Dușan Baiski publică studiul *Presiuni pentru recrutarea și înrolarea în armata germană*, un fragment din volumul în lucru *Problema germană în Banat 1940-1945*, o foarte bine documentată cercetare în care autorul a valorificat importante surse arhivistice; prof. dr. Eugen Mioc prezintă *Evoluția industriei din Banat între anii 1945-1965*.

În secțiunea „Patrimoniu" sunt publicate articolele: *Repere culturale în Banatul de munte la sfârșitul Primului Război Mondial* semnat de pr. dr. Zaharia Pereș; *Petru Maior (1756-1821)*, articol dedicat de către prof. Ionel Cionchin aniversării a 260 de ani de la nașterea corifeului Școlii Ardelene și comemorării a 195 de ani de la dispariția acestuia; *Aspecte din activitatea Corului Bisericesc din Chizătău în perioada dualismului Austro-Ungar*, al prof. Cristian Gabriel Vlad; *Dezvoltarea Liceului de Fete „Carmen Silva în perioada 1923-1939",* semnat de prof. dr. Cornel Petroman; *Arhivele din Județul Timiș în perioada interbelică*. *Demersuri privind întemeierea unei instituții a Arhivelor Statului în Timișoara*, în care Raul Ionuț Rus aduce în atenție eforturile cărturarilor bănățeni Ioachim Miloia, Cornel Grofșoreanu și Constantin Moisil în vederea înființării instituției Arhivelor Statului la Timișoara; *Marin Sorescu la împlinirea a 80 de ani de la naștere și a 20 de ani de la trecerea la cele veșnice*, articol semnat de prof. Alina Buchert; *150 de ani de la înființarea Academiei Române*, articol în care prof. Cristina Adelina Grecu marchează momentul aniversar al înaltului for promotor al marilor valori culturale ale națiunii române.

Secțiunea „Homo Religiosus" grupează o serie de articole și studii privitoare la dimensiunea spirituală a culturii române și este inaugurată de articolul ÎPS Ioan, Mitropolitul Banatului, *Dincolo de libertate*. Dr. Ioan Bude publică articolul *O Dumnezeiască și cutremurătoare mărturisire de iubire: suprema ispită a nopții din Ghetsimani*; Ieromonahul Varlaam Almăjanu prezintă *Viața Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș*; Pr. dr. Adrian Carebia surprinde *Ecouri mai noi ale cultului Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș*; pr. stavr. Radu Botiș evocă *Nașterea și copilăria lui Iisus Hristos*; prof. Daniela Liliana Buzatu în articolul *Cuvânt și faptă în educația religioasă a tinerilor* prezintă câteva din activitățile desfășurate în cadrul Anului omagial al educației religioase a tineretului creștin ortodox; prof. Alina Șușoi în articolul *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul* comemorează 300 de ani de la trecerea la cele veșnice a marelui ierarh; drd. Ionuț Blidar încheie această sesiune cu articolul *Autenticitatea cuvântului*.

Secțiunea „Din larga românitate" găzduiește articolele: *Diaspora română* al lui Lucian Hetco, *Locul culturii minoritare în cultura statului*,în care autoarea, lect. univ. dr. Virginia Popovici, aduce în discuție locul literaturii minoritare în literatura statului, dar și în literatura de origine și impactul literaturilor naționale asupra literaturilor minorităților precum și ideea dialogului intercultural, iar prof. dr. Habil. Valeriu Dulgheru aduce Știri „la cald" dintr-o „Basarabie răstignită", dar înfierbântată.

În secțiunea „Din istoria învățământului românesc din Banat", prof. dr. Angela Dumitrescu publică studiul *Implicarea învățătorilor confesionali români în combaterea alcoolismului din comunitățile bănățene de la începutul secolului XX* în care prezintă implicarea activă a învățătorilor în combaterea alcoolismului, a concubinajelor și a luxului.

Secțiunea „Din istoria minorităților etnice trăitoare în Banat" cuprinde articolul profesorului Ion Cîmpeanu despre *Populația de etnie ucraineană din Banat*, conținând date relevante despre această minoritate mai puțin studiată.

Secțiunea „Meridiane" conține articolul *Despre cum erau plătiți piratii în jurul anului 250 î.Hr.* al prof. dr. Sandu Golcea – o incursiune în lumea dispărută, dar fascinantă, a piraților din Marea Mediterană.

În secțiunea „Consemnări" sunt grupate o serie de însemnări legate de importante evenimente culturale și academice. Col (r) Constantin C. Gomboș prezintă *Prima ediție a Congresului național al istoricilor din România*, desfășurat în 25-28 august 2016 la Cluj-Napoca, prof. Virgil Popescu consemnează, în aticolul *Centrul de Studii Transilvane la aniversare*, evenimentul organizat de prestigioasa instituție academică cu ocazia aniversării a 25 de ani de la reînființare, prof. Diana Sarca punctează desfășurarea festivalului-concurs internațional de creație literar-artistică *„Lumină Lină – în memoriam Aurel Turcuș" la cea de-a XIII-a ediție*, conf. univ. dr. Gabriela Victoria Mnerie prezintă cea de-a V-a ediție a Simpozionului internațional „Ioan Slavici în mileniul III".

Secțiunea „Vitrina cu cărți" aduce în atenție cele mai importante apariții editoriale din sfera culturală: ÎPS Ioan Mitropolitul Banatului, în articolul *Călăuză pe pământ și în ceruri* prezintă volumul *Sfântul Iosif cel Nou de la Partoș - 360 de ani de la înveșnicire și 60 de ani de la canonizare*, prof. univ. dr. Mihai Bărbulescu realizează recenzia volumului *Istoria Banatului. Antichitatea*, al distinsei cercetătoare, profesor și arheolog Doina Benea, prof. dr. Cornel Petroman prezintă cititorilor monografia *Liceul „Carmen Sylva din Timișoara*, apărută la editura Eurostampa, Timișoara în 2016, Dușan Baiski aduce în atenție câteva numere ale revistei „Morisena", iar Claudia S. Popescu recenzează volumul *Războiul, arta zeilor și a eroilor,* coordonat, cu o rigoare științifică dublată de o neascunsă pasiune de lect. univ. dr. Mădălina Strechie.

Prof. dr. **Adina Nasta**

O monografie avangardistă a Timișoarei de-acum un veac

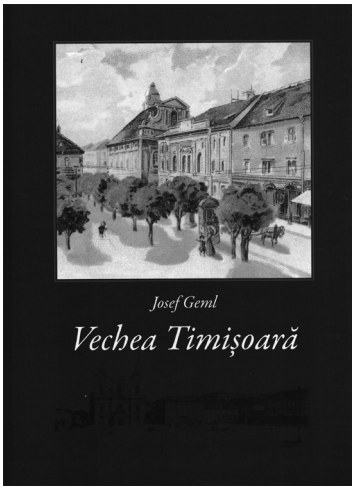

Istoria Timișoarei depășește, se știe, un mileniu de continue prefaceri urbane. Există, fatalmente, cu privire la acest lung interval, încă neacoperit de o monografie care să-și poată adjudeca cu just temei exhaustivitatea, numeroase etape cu privire la care istoricii au a se interoga cu mai multă râvnă decât au făcut-o până acum. În mod cert, însă, printre aceste etape nu se numără și epoca modernității clasice (respectiv cea cuprinsă, generic, între sfârșitul revoluției pașoptiste și ajunul primei conflagrații mondiale), vârstă care-și merită cu prisosință calificativul de cea dintâi prefacere urbană autentică a Timișoarei. Această etapă, în care cetatea din mlaștinile Begăi și-a depășit condiția de cazarmă, transformându-se într-un pol urban cu veleități de diseminare a progresului, a beneficiat, cum rar se întâmplă, de analiza unui cronicar local excepțional: istoricul și omul de administrație Josef Geml, o vreme (și încă ce vreme, în anii Primului Război Mondial) chiar edil-șef al metropolei bănățene. Opera sa, tipărită recent în limba română sub titlul „Vechea Timișoară în ultima jumătate de secol 1870 - 1920" (Editura Cosmopolitan Art, traducere Marlen Heckmann-Negrescu, editor Walther Konschitzky), a reușit, deși a avut un destin nedrept în raport cu valoarea ei științifică, care ar putea face obiectul unui studiu de sine stătător, să configureze un produs monografic cum – din păcate! subliniem apăsat – nu au reușit să atingă nici una dintre monografiile de localități vest-românești elaborate în decursul secolului care a urmat. Amplă și riguroasă până (uneori) la oboseală, monografia lui Geml este structurată de așa natură încât surprinde cu precizie chirurgicală nu doar o evoluție urbană de-a lungul a două generații efevescente, ci și o personalitate comunitară care – în pofida aparențelor, generate uneori de predilecția spre mimetismul arhitectonic sau organizațional – nu-și găsește echivalent nici în centrele urbane ale deloc idilicei monarhii austro-ungare, nici în spațiul central și est-european din epocile inter- și postbelică. Monografia lui Geml debutează cu surprinderea ultimelor zile de existență ale cetății și descrierea germenilor urbanității de tip metropolitan (canalul, turbina - și poate este locul să amintim aici că Josef Geml a fost protectorul celui dintâi urbanist bănățean român, legendarul Stan Vidrighin – respectiv, sistematizarea), desfășurându-se apoi în capitole consacrate cartierelor istorice Cetate, Fabric, Iosefin, Elisabetin și Mehala (toate, surprinse în etapa în care abia se integrau tramei urbane) și reconstruindu-și unitatea de abordare printr-un capitol de informații statistice relevante, pentru a continua apoi cu o suită de radiografii ale dimensiunilor administrativ-edilitare, economică, socială, culturală și – inovativ chiar și pentru *La Belle Epoque* – civică și de atmosferă comunitară. Nu lipsesc paginile de cronică istorică locală și nici portretizările unor personalități care și-au legat destinul de urbea Timișoarei, cu totul pitorești fiind paginile în care este creionat, ca „vorbe de duh", folclorul urban al epocii.

O altă performanță remarcabilă a autorului, implicit și a monografiei sale, o reprezintă obiectivitatea abordării problematicii etno-naționale, altminteri întru totul secundară în metoda aleasă. Prins între dorința de a se manifesta ca bun maghiar și nevoia de a fi un funcționar austriac corect (într-un moment istoric în care cele două identizări se aflau în coliziune), Josef Geml nu are nici o problemă în a păstra în echilibru balanța panoramării etno-comunitare, văzându-i și pe unii, și pe alții – dar și pe evrei, români (nota bene!, pe care și astăzi îi scot din ecuația devenirii timișorene chiar unii istoricii autohtoni) sau sârbi – la locul lor, în complexa și savuroasa interdependență care constituie și în prezent o trăsătură definitorie a metropolei.

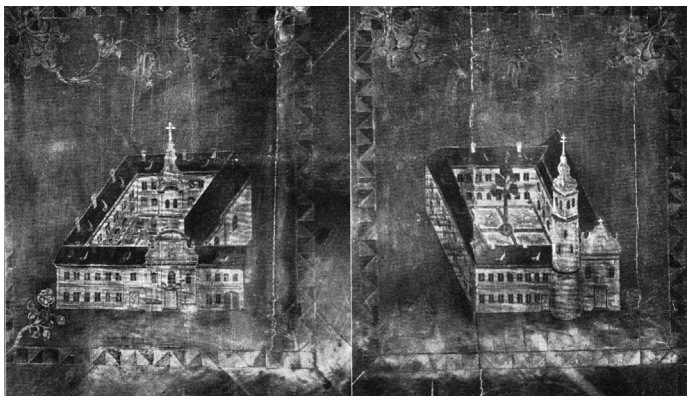

Biserica romano-catolică Sf. Ecaterina din Timișoara în două ipostaze. În stânga, forma actuală. Sursa: Dieceza Romano-Catolică de Timișoara.

De la sine înțeles, introducerea în circuitul științific național și european a acestei monografii a constituit o piatră de încercare și pentru munca de traducere. Atentă cunoscătoare nu numai a transferului de cultură interlingvistică, ci și a rigorilor de interpretare a documentului istoric și arhivistic, traducătoarea Marlen Negrescu a forțat limitele muncii sale, mergând – spre a aduce textul de acum un veac la îndemintea cititorului-locuitor al Timișoarei contemporane – până la a furniza echivalentele actuale ale topografiei urbane. Salutar este și efortul editorial, monografia lui Josef Geml (pe care autorul însuși n-a văzut-o decât într-o versiune modestă, de criză) fiind oferită publicului într-o formulă modernă, amplu și cu rost ilustrată.

Laurențiu Nistorescu

Pictorul Filip Matei

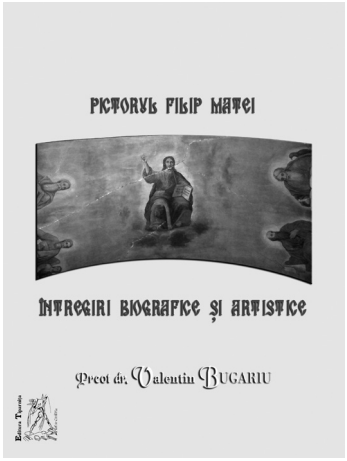

Cartea pr. dr. Valentin Bugariu, intitulată modest *Pictorul Filip Matei. Întregiri biografice și artistice*, apărută în 2017 la Editura „Tiparnița"Arad, se înscrie în galeria lucrărilor de factură monografică, ce au scopul de a restitui posterității aspecte vii din Banatul de altădată. Cronologic, existența pictorului Filip Matei s-a desfășurat, în cea mai mare parte, la cumpăna dintre secolele XIX și XX (1853-1940), perioadă pe care mulți istorici o evocă prin apelativul de „vremuri pașnice". Nu insistăm asupra contextului social – politic și a avântului economic care a animat epoca respectivă, pentru a lăsa accentul în zona culturală și spirituală pe care au trăit-o românii bănățeni. Atunci au germinat mlădițele din care avea să se dezvolte România, așa cum o știm noi astăzi.

Monografia este structurată riguros în patru capitole mari care tratează, separat, aspecte legate de viața și opera omului de cultură bănățean. Stilul este curgător, accesibil publicului larg, dublat, însă, de un meticulos aparataj critic. Adeseori autorul inserează momente picante din viața artistului.

Primul capitol prezintă o scurtă, dar bine documentată, biografie, deopotrivă cu contextul istoric în care maestrul și-a desfășurat acesta activitatea culturală, politică și artistică. Fidel aserțiunii „mediul îl trădează pe locatar", autorul face, apoi, o descriere a casei pe care a ridicat-o pictorul în Bocșa, urmând ca, apoi, să-i prezinte principalele lucrări de artă bisericească – răspândite pe tot cuprinsul Banatului.

Următoarele două capitole restituie două scrieri cu caracter monografic ale pictorului Filip Matei, scrise în perioada interbelică de doi cunoscuți oameni de cultură bănățeni – dr. Aurel Cosma jr. și Aurel Novac. Ambele documente au fost descoperite de autor în Bocșa, orașul în care a trăit eroul acestei cărți.

Ultima parte a cărții cuprinde un potpuriu imagistic, care ilustrează momente din viața pictorului și principalele sale opere iconografice.

În capitolul III al cărții, activistul memorandist și „tovarăș de suferință" (amândoi au fost închiși la Seghedin pentru activitate subversivă împotriva autorităților cezaro - crăiești) Aurel Novac face o caracterizare scurtă și cuprinzătoare a maestrului bănățean: „Filip Matei a fost un om citit, vesel, plin de umor. A compus poezii și mai cu seamă epigrame, care stârneau hohote de râs. A muncit mult, a luptat pentru cultura românească, pentru limba și tradițiile poporului român." (p.65)

Prof. **Iancu C. Berceanu**

Ion Vidu
Doinitorul Marii Uniri*

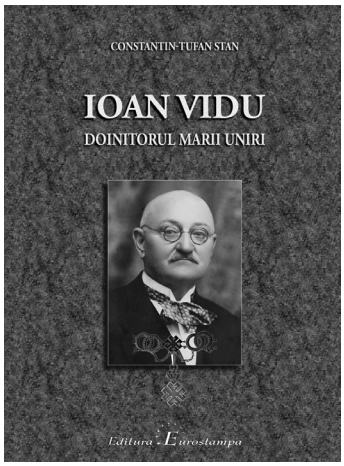

Lugojul – localitate bănățeană a cărei istorie ne întoarce în timp până spre sfârșitul secolului al XIII-lea și în care s-a construit prima școală românească din vestul țării în 1770 – este unul dintre orașele care au prilejuit în ultimele două secole afirmarea a numeroși artiști care au găsit acolo atmosfera prielnică pentru a desfășura o activitate muzicală intensă, adesea însă prea puțin cercetată și cunoscută publicului contemporan. Bănățean „până-n măduva oaselor..."[1], muzicologul Constantin-Tufan Stan și-a legat și el destinul de orașul de pe Timiș, prin activitatea cotidiană, de profesor de pian la Școala Gimnazială de Muzică „Filaret Barbu", și prin dăruirea cu care pune în lumină, prin scrierile sale, personalități a căror activitate argumentează în favoarea a ceea ce dânsul a numit „vocația muzicală a Lugojului" (titlul tezei de doctorat). Un nume emblematic pentru Lugoj este cel al lui Ioan Vidu, iar volumul dedicat „doinitorului Banatului", pe care îl semnează de această dată muzicologul istoriograf, sintetizează și completează prin informații inedite tabloul unei vieți dedicate artei sunetelor.

Stabilit la Lugoj încă din tinerețe (în 1888), Ioan Vidu s-a integrat plenar în activitatea cercurilor de profesori, filozofi, revoluţionari, publicişti şi oameni politici care susţineau o viaţă culturală bogată în manifestări, contribuind la consolidarea unităţii naţionale a românilor şi la mişcarea de eliberare socială şi naţională. Preocupările sale anterioare, din perioada studiilor la Preparandia din Arad (autor de poeme, fabule, eseuri, tragedii în stil clasic, de iniţiator, redactor-responsabil şi editor a două reviste, interesul pentru folclor şi istoria românilor etc.), izvorâte din convingerea că „școala rădică mlădițe tinere care sunt speranța viitorului", au fost amplificate la maturitate, Ioan Vidu desfăşurând o activitate culturală intensă, ca învăţător la Seleuş-Cighirel (unde a fondat un cor şi o orchestră), ca profesor la catedra de muzică vocală a Institutului Pedagogic din Arad, apoi la Şcoala Confesională Ortodoxă din Lugoj, şi în calitate de dirijor aflat la conducerea muzicală a Reuniunii Române

1 Simion Dănilă, „Cuvânt de întâmpinare" la volumul *Rapsodia din Belinţ* de Constantin-Tufan Stan, Editura Marineasa, Timişoara, 2003, p. 6.

de Cântări şi Muzică din acelaşi oraş. Informaţiile detaliate, adunate din presa vremii şi din arhive publice şi private, ilustrează preocupările şi realizările vrednicului muzician în capitole care surprind episoade importante din existenţa dirijorului şi compozitorului Ioan Vidu, împletită cu cea a Reuniunii Române de Cântări şi Muzică şi cu viaţa culturală a Lugojului. Personaje ale căror nume, uitate astăzi, sunt păstrate în vechile documente – interpreţi, corişti şi compozitori locali, cronicari, preoţi, oficialităţi, politicieni ş.a. – se însufleţesc prin condeiul muzicologului şi înfăţişează cititorului o comunitate în care personalitatea lui Ioan Vidu este omniprezentă. Ni se înfăţişează ca un dirijor înzestrat cu atributele necesare pentru producerea unor salturi calitative în mentalitatea locală (spre exemplu, schimbările fundamentale ale percepţiei repertoriului abordat de Reuniunea lugojeană în urma turneului Corului Mitropolitan din Iaşi, condus de Gavriil Musicescu), profund implicat în pregătirea numeroşilor dirijori amatori din zonă (cursurile de muzică vocală şi instrumentală susţinute de Vidu) ori în menţinerea unor relaţii propice manifestărilor artistice cu celelalte reuniuni ale naţionalităţilor reprezentative ale Lugojului – ale maghiarilor, germanilor şi evreilor.

Strădaniile lui I. Vidu pentru cultivarea limbii române şi dezvoltarea creaţiei muzicale autohtone au fost alimentate şi prin legăturile întreţinute cu muzicieni remarcabili din celelalte provincii româneşti, care au vizitat Lugojul: George Enescu, Dumitru Georgescu Kiriac, Gavriil Musicescu, Ciprian Porumbescu. În acest sens, un eveniment memorabil şi stimulativ a fost participarea Reuniunii Române de Cântări şi Muzică din Lugoj, dirijată de Ioan Vidu, la Expoziţia Generală Jubiliară prilejuită de aniversarea a 40 de ani de domnie a regelui Carol I. Pe de altă parte, experienţa acumulată cu ocazia participării la festivaluri corale precum cele de la Breslau (azi Wrokław, în Polonia) şi Nürnberg a potenţat dorinţa lui Vidu privind organizarea unei asociaţii a corurilor bănăţene. Încă din 1903, muzicianul iniţiase o amplă acţiune de înregistrare a reuniunilor corale româneşti şi de monitorizare a evoluţiei lor, dar care s-a materializat abia după Marea Unire, în septembrie 1922, la Chizătău, când s-a constituit Asociaţia Corurilor şi Fanfarelor Române din Banat.

Alături de evocarea personalităţii lui Vidu, cartea zugrăveşte, concomitent, şi activitatea muzicală efervescentă din Lugoj şi din Banatul acelor vremi, cu numeroasele sale societăţi corale şi coruri ţărăneşti, cu concerte şi recitaluri ale talentelor locale, unele afirmate şi dincolo de munţi (Ana Heraru-Bobora, Elisabeta Jurca), cu turnee ale unor personalităţi precum George Enescu şi Ciprian Porumbescu sau ale unor prestigioase ansambluri ale acelor timpuri (Corul Mitropolitan din Iaşi, Societatea corală „Carmen”).

Ingenios structurată, cartea depăşeşte aşadar cadrul obişnuit al unor lucrări care reconstituie cronologic biografia, oferind prin cele şase secţiuni ale sale o perspectivă amplă asupra activităţii lui Ioan Vidu, integrată vieţii muzicale a Lugojului, şi zăbovind la momentele însemnate din viaţa acestei remarcabile personalităţi bănăţene. Episoadele care ilustrează munca neobosită a lui Ioan Vidu sunt completate cu cronici, eseuri, discursuri, impresii şi pamflete publicate de Vidu în periodice locale, cu evocări ale personalităţii muzicianului, cu anunţuri şi discursuri de la ceremonia înmormântării, culese toate din arhive şi din presa vremii. La acestea se adaugă o secţiune specială menită să stabilească, prin urmaşii lui Vidu la Lugoj, la conducerea coralei pe care a slujit-o, legătura muzicianului cu prezentul, în care se resimt încă reverberaţii ale muncii sale neobosite de la începutul secolului al XX-lea. Stau mărturie, în acest sens, şi scrierile contemporane despre dirijorul şi compozitorul bănăţean, adunate cu aceeaşi atentă preocupare de autor în partea finală a volumului.

Numeroasele pagini cu informaţii inedite (inclusiv un arbore genealogic al familiei Vidu), iconografia bogată, evocările şi consemnările contemporanilor adunate în această carte, scrisă cu talent şi pricepere, îmbogăţesc istoriografia muzicală românească şi ajută la o mai bună cunoaştere a personalităţii lui Ioan Vidu şi a activităţii sale.

Aşa cum ne-a obişnuit deja prin celelalte cărţi ale sale, muzicologul Constantin-Tufan Stan se prezintă şi de această dată ca un cercetător care stăpâneşte deplin domeniul de investigare şi reuşeşte astfel să îl conducă pe cititor în atmosfera culturală de acum un secol, încărcată de patriotismul bănăţenilor iubitori ai muzelor. Fascinat de istoria muzicii bănăţene, istoriograful din Lugoj „scanează” de câţiva ani, cu răbdare şi profesionalism, articole, corespondenţă, programe de concert, documente de arhivă, bibliografie etc., pentru a reconstitui în cărţile sale evenimente, fapte, întâmplări, atitudini, pentru a crea în faţa cititorului imaginea virtuală a unei epoci care mai are de dezvăluit urmaşilor detalii importante. Fragmente din această carte interferează cu volume anterioare, le completează şi ajută la recompunerea acestei imagini. Cu dăruire şi meticulozitate, cu pasiune şi uzând de atributele cercetătorului avizat, Constantin-Tufan Stan conturează portretul unui muzician apreciat în epocă într-atât încât, în 26 martie 1926, ministrul Instrucţiunii Publice, Constantin Angelescu, s-a deplasat personal la Lugoj pentru a-l decora pe Ioan Vidu cu „Răsplata Muncii” cl. I. Peste decenii, munca îi este încă răsplătită prin includerea compoziţiilor sale în repertoriul corurilor din întreaga ţară, prin Festivalul coral internaţional care îi poartă numele şi se desfăşoară de aproape două decenii în oraşul Lugoj, prin multe alte manifestări locale.

* Constantin-Tufan Stan, „Ion Vidu - Doinitorul Marii Uniri“, Editura „Eurostampa“ Timişoara, 2017.

Prof. univ. dr. **Elena Chircev**

Sârbii din Sânnicolau Mare*

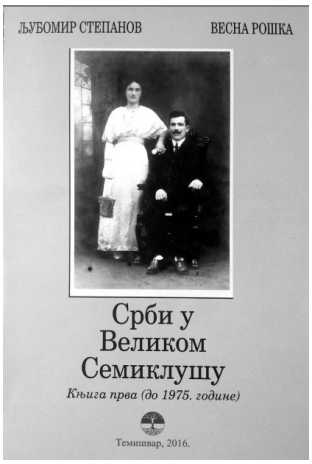

Sârbii din Sânnicolaul Mare e ultima carte pe care scris-o, acum deja plecat dintre noi, Liubomir Stepanov. El şi-a iubit şi preţuit neamul, a iubit acest Banat întins, zona Mureşului de câmpie, unde n-a fost locşor pe care piciorul său să nu fi călcat vizitând, cercetând, notând. Căuta rădăcinile noastre, originile...

Una dintre primele monografii, care a fost scrisă nu doar cu mintea, ci cu sufletul întreg a fost *Când Mureşul se scurge prin peniţă*.

Liuba a mers pe acest drum al Mureşului adânc şi lin astfel încât operele şi numele său (L.S.) să ajungă peste *mări şi ţări* pentru că astfel dorinţa sa de a arăta, demonstra şi spune a fost împlinită.

A acceptat cu plăcere, curiozitate şi poate cu înfrigurare provocarea de a scrie cartea monografică *Sârbii din Sânnicolaul Mare*. Lucra cu multă responsabilitate şi deseori cerea un sprijin verbal, o informaţie, o ilustrată sau o fotografie, un document de la sânmiclăuşenii înşişi.

Deşi nu era trăitor al acestui oraş, autorul cunoştea Sânnicolaul şi locuitorii săi încât lucrarea să fie pe cât posibil de cuprinzătoare. A fost necesar şi era nevoit pentru documentare să folosească o bibliografie dispersată prin Arhivele naţionale (Serviciul judeţean), Arhiva parohială, periodice, lexicoane, literatura sârbă, română şi maghiară (vezi pag. 281-284).

Cu cât înainta în descrierea documentată a persoanelor şi întâmplărilor autorul încetinea, se oprea, însă era neobosit şi tenace în a cerceta şi întocmi o prezentare cât mai fidelă a oraşului, care într-un veac a suferit atâtea transformări încât în prezent este aproape de nerecunoscut.

Ca şi în toate monografiile pe care le-a scris, în primul capitol, pe cincizeci de pagini, Liuba ne *poartă de mână* arătându-ne *Prin spaţiu şi timp*: poziţia, istoria, denumiri, comoara sânmiclăuşană, împrejurimile, poziţia administrativă, Sânnicolaul şi sânmiclăuşenii în războaie.

Al doilea capitol al cărţii se intitulează *Familia Nako*, unde urmăreşte această familie de nobili cu titlul de *Sânnicolaul Mare* din 1760 şi până la 1981 (când decedează ultimul descendent al familiei Nako, contesa Berta Mileva Terezia în Wilshofen). Textul este completat cu fotografii.

Familia Nako a fost nespus de importantă pentru dezvoltarea şi modernizarea Sânnicolaului: construirea somptuoasei biserici romano-catolice, ctitoria spitalului *Berta*, construirea căii ferate Arad-Sânnicolaul Mare-Szeged, construirea podurilor din localitate, înfiinţarea societăţii agricole *Aranka*. Şi în felul acesta citind aceste rânduri, sânmiclăuşenii vor cunoaşte mai bine oraşul şi înaintaşii lor, iar totul prin strădania şi meritul autorului acestei monografii.

Urmează date *despre biserici* în subcapitolele: *Prima biserică, Biserica actuală, Descrierea arhitectonică, Iconostasul, Pictura bisericească, Icoanele, Clopotele, Obiectele de cult, Curtea şi monumentele, Despărţirea ierarhică, Consiliul bisericesc, Reparaţiile, Preoţii, Date statistice, Patrimoniul consiliului bisericesc, Hramul bisericii, Sărbătorile casei, Cimitirul şi capela, Copiii din Bosnia-Herţegovina*. Şi acest capitol este bogat ilustrat cu fotografii.

Activitatea la şcoala sârbă este stinsă de mult, iar amintirea învăţătorilor şi alfabetului chirilic s-a şters, însă autorul reuşeşte în capitolul *Şcoli* să prezinte cititorilor informaţii despre: Începuturile, Şcoala confesională, Şcoala în România, Organizarea învăţământului şi a învăţământului şcolar, Desprea manuale şi orare, Comportamentul învăţătorilor, Studiile învăţătorilor, Şcoala medie din localitate.

Cât timp a cercetat şi a cules materialul, Liuba a fost neobosit, pedant, precis, necruţându-şi propria fiinţă.

Următoarele pagini vorbesc despre: *Activitatea cultural-artistică, Activitatea economică, Despre societăţi şi uniuni.*

Prin intermediul fotografiilor autorul subliniază acea lungă tradiţie a sârbilor din Sânnicolaul Mare privind activitatea cultural-artistică (corul, tamburaşii, echipa de teatru, solişti vocali, echipe de dansuri populare). N-a uitat nici societatea filantropică *Српкиња* (*Sârboaica*), dar nici sala mare de la *Vulturul negru*.

Activitatea economică este urmărită peste veacuri bazându-se pe datele statistice existente. Scrie despre ocupaţii, meserii şi comerţ, urmăreşte producţia agricolă, dar şi începuturile activităţii industriale din oraş.

Sala de lectură a sârbilor, Corul, Societatea filantropică Sârboaica, Sala de lectură a plugarilor, celelalte societăţi şi asociaţii cum ar fi: *Asociaţia vânătorilor Diana, Asociaţia de întrajutorare cu prilejul înmormântărilor, Mişcarea şoimilor*, sunt subtitluri, însă cât a cercetat autorul ca să găsească şi să pună în circulaţie informaţia, numai el putea să ne spună!

În capitolul *Prin spaţiu şi timp* este prezentată şi populaţia, datele statistice, notarea caselor şi numele familiilor.

(Poate că ar fi fost mai concludent ca sub fotografii să fi fost şi date referitoare la numele persoanelor din poze, anul şi prilejul fotografierii).

Capitolul *Creaţia literară* ne aduce informaţii şi despre trei ziare editate în oraş: *Pomorişanin, Nagyszsentmiklos Kozlony şi Glasul Torontalului*.

Urmează apoi numele scriitorilor născuţi în Sânnicolaul Mare: Iakov Peiacovici, Bojidar Kerpenişan, Duşan Baiski, Teodor Bucurescu.

Autorul a găsit de cuviinţă să adauge şi câteva date despre personalităţi: Marţika Iurkovici, Miklos Revay, groful Kalman Nako, Bela Bartok, dr. George Ciocârlan, Mila Lukici, Stevan Nagivinski, dr. Andria Martinovici, Mişa Iancovici, dr. Vladimir Stoişici şi alţii.

Monografia se sfârşeşte precum li se cuvine oamenilor, care au meritat o carte despre ei înşişi, încât acum autorul le dăruieşte şi un dar sub formă de *Anexe* precum: Regulamentul pentru cimitir, Regulamentul pentru acordarea scaunelor

din biserică, Sârbii din Sânnicolau care au absolvit cursurile seminariale de învățători, Sânmiclăușeni sârbi care au absolvit Preparandia din Sombor, Cursanți ai altor școli pedagogice născuți în Sânnicolau, Cursanți ai Liceului piaristic din Timișoara, Sânmiclăușeni, care au absolvit cursurile teologice din Arad etc.

Albumul foto *Amintiri* de la sfârșitul acestei cărți cheamă și îndeamnă tineretul sârb din Sânnicolaul Mare să apuce condeiul și aducerea-aminte și din anul 1975, să continue să cerceteze, să noteze și să publice pentru că acest an e mai aproape de noi, contemporanii. Să scrie ca să rămână o amintire acestui frumos oraș și distinșilor locuitori, dar și ca aducere aminte a acelui harnic monograf, Liubomir Stepanov, care a iubit Banatul, zona Mureșului de câmpie, care-și căuta *rădăcinile* de-a lungul Mureșului, a Arancăi și a deja secatei Galațca.

* Љубомир Степанов - Весна Рошка, *„Срби у Великом Семиклушу - Књига прва (до 1975 године)“* / Liubomir Stepanov - Vesna Roșca - *Sârbii din Sânnicolau Mare - Cartea întâi (până în anul 1975)*, Editura Uniunii Sârbilor din România, Timișoara, 2016.

Prof. **Iavorca Marcov Iorgovan**

Georg Hromadka - Un cronicar social-democrat*

Trecutul unei regiuni, al unei comunități - naționale, religioase, de idei, de interese etc. - face obiectul muncii istoricilor.

Cartea de față însă dovedește, dacă mai era necesar, că el, trecutul, pasionează și nespecialiști. Iar dacă aceștia au fost martori și participanți activi la desfășurarea evenimentelor, atunci reflecțiile și relatările lor devin relevante atât pentru istorici, cât și pentru cititorii interesați de evenimentele revolute.

Georg Hromadka s-a născut la 6 iulie 1911 la Lupeni. A crescut însă și și-a petrecut anii tinereții la Reșița, unul dintre cele mai mari și mai importante centre industriale din România anilor interbelici. Reșița industrială ca și întregul ținut montanistic bănățean au reprezentat și până către jumătatea secolului al 20-lea (1948, când a avut loc „unificarea“ dintre social-democrați și comuniști, care a dus la formarea Partidului Muncitoresc Român) un fief al social-democrației. G. Hromadka s-a format în spiritul acesteia. A fost membru activ al Tineretului Muncitor Socialist, al Partidului Social-Democrat, al Sindicatului Fierarilor și Metalurgiștilor, temporar și al Partidului Comunist Român în ilegalitate. În toate aceste formațiuni a fost un militant activ, cunoscut pe plan național. El și-a asumat responsabilitatea convingerilor și acțiunilor sale politice într-o vreme când autoritățile statului român, și în special Siguranța, nu erau deloc favorabile mișcărilor de stânga.

Și-a însușit și a fost adeptul unei „Weltanschauung[1]“ umaniste, așa cum declară și în cartea de față și cum a dovedit-o până la sfârșitul vieții. A crezut că poate schimba ceva acționând politic, militând pentru transformări sociale, pentru o viață mai bună, pentru demnitatea umană, pentru libertatea omului.

Această atitudine, promovată cu consecvență, a provocat reacții dure atât din partea inamicilor declarați, cât și din partea „tovarășilor aliați“. Inamicii l-au încarcerat la Timișoara și Arad. „Tovarășii de idei“ l-au deportat în U.R.S.S., la „reconstrucția“ unei țări în care a crezut un timp și la demolarea căreia nu a contribuit cu nimic, la fel ca un mare număr de etnici germani din România. S-a aplicat principiul vinei colective. Reîntors din U.R.S.S. a fost condamnat politic la 20 de ani de muncă silnică, executând opt ani din pedeapsă în închisorile de la Jilava și Aiud.

Grațiat în 1956 - ca urmare a intervenției unor personalități marcante ale Partidului Laburist din Marea Britanie, care, cu ocazia vizitei lui Hrușciov la Londra, i-au cerut eliberarea unor personalități ale mișcării social-democrate din răsăritul Europei, aflate în pușcăriile comuniste la vremea respectivă - a lucrat ani de zile ca redactor la cotidianul bucureștean de limbă germană „Neuer Weg“. A reușit să imprime ziarului o ținută elevată.

Pensionar fiind, în anul 1981 a reușit să emigreze în Republica Federală Germania. A murit la Singen la 12 aprilie 1985.

„Scurta cronică a Banatului Montan“ este scrisă de pe pozițiile unui patriot profund legat de Reșița și de ținutul montanistic, a unui social-democrat militant, convins până la sfârșitul vieții de justețea opțiunilor sale politice și a unui etnic german conștient de valoarea contribuției etniei sale la viața economică, socială și spirituală a României.

Fără a fi împărțită de autor în două părți distincte, avem în față în fapt două cronici. Una livrescă, născută din lecturile autorului, Hromadka selectând datele care i s-au părut subiectiv relevante pentru istoria Banatului și a ținutului său montanistic. Și o cronică trăită, cronica militantului social-democrat Hromadka, nu lipsită de accente polemice, valoroasă ca document lăsat de un martor ocular.

* Georg Hromadka, *„Scurtă cronică a Banatului Montan“*. Carte apărută în 1995, la București, cu sprijinul Fundației „Friedrich Ebert“ din Bonn, Germania, traducere din limba germană, note și redactare de Rudolf Gräf și Werner Kremm, cu un cuvânt înainte de Elke Sabiel.

R. Gräf, W. Kremm

1 Viziune asupra lumii (germ.). (N.r.).

„Oameni, evenimente, tradiții din Banatul de Câmpie“*

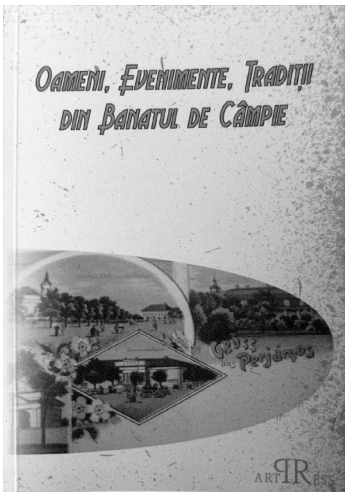

„Omul sfințește locul“, zice o vorbă înțeleaptă din bătrâni. Desigur că spațiul banatic se supune acelorași legi nescrise care stau în firea omului și care colorează viața comunităților, prin felul în care acestea se manifestă și se întrepătrund. În această ordine de idei, profesorul dr. Florin Zamfir organizează, de mai bine de un deceniu, la Variaș, un simpozion dedicat istoriei și recuperării tradiției Banatului de Câmpie - eveniment la care participă oameni cu preocupări diferite, de la istorici la jurnaliști, oameni de litere, artiști plastici, sportivi, dascăli etc.

Ajuns la a XI-a ediție, simpozionul de la Variaș a reunit în 2017 o tematică diversă, ce încearcă să surprindă aspecte cât mai autentice din viața socială și economică a Banatului de pustă.

Volumul „Oameni, evenimente, tradiții din Banatul de câmpie“, coordonat de prof. dr. Florin Zamfir, reunește în paginile sale temele susținute de participanți . Putem spicui din cuprins: Mihaela Zamfir – „Iuliu Vuia – viața și principiile pedagogice”; Florin Zamfir – „Comuna Periam în secolul colonizărilor habsburgice”; Dușan Baiski – „Presiuni pentru recrutarea și înrolarea în armata germană”; Alin Constantin Cristea – „Parohia ortodoxă română din Carani, de la începuturi până în zilele noastre”.

Pe parcursul celor 110 pagini ale volumului, cititorul are posibilitatea să surprindă deopotrivă acele aspecte care au pigmentat viața omului simplu, cât și evocări apoteotice ale luptătorilor din cele două războaie mondiale.

Poveștile de dragoste se împletesc cu șahul, poezia haiku stă alături de calvarul cotelor de stat din 1947, cronica de familie urmează filelor din istoria învățământului – alcătuind un tablou complex, foarte diversificat prin motivele sale picturale, dar coerent și unitar prin raportarea la spațiul geografic uniform al câmpiei bănățene.

Articolele dedicate tradițiilor și spiritualității încheie volumul, sugerând însemnătatea acestor elemente în viața oamenilor pe care îi evocă.

Puse cap la cap, cele unsprezece volume apărute până în prezent, prin concursul profesorului doctor Florin Zamfir, alcătuiesc un veritabil ansamblu enciclopedic al oamenilor care au trăit în Banatul de pustă.

* Volum coordonat și îngrijit de profesor dr. Florin Zamfir. Editura Artpress, Timișoara, 2017.

Prof. **Iancu C. Berceanu**

*Bărăgan, 1951-1956**

Odată ajunşi la destinaţie, deportaţii erau lăsaţi în câmp, între doi ţăruşi care delimitau locul de casă atribuit. Acolo îşi încropeau, din lucrurile aduse de acasă, primul adăpost.

Cum iarna se apropia şi nu mai era vreme pentru ridicarea unei case, deportaţii îşi săpau bordeie...

Uliţă în satul Movila Gâldăului, întemeiat de către deportaţi în Bărăgan.

* Album şi documentar întocmit de Ionel Crăciun pe baza fotografiilor din colecţiile Norbert Neidenbach (imaginile din satul dispărut Olaru) şi Franz Dürbeck. Sursa: www.banaterra.eu

CUPRINS

Tiberiu Ciobanu - Despre Ioachim Miloia, la 120 de ani de la nașterea sa 1
Constantin-Tufan Stan - În acordurile *Marseillaise*. Reverberații francofone la Lugoj 3
Valentin Bugariu - Slujire și martiriu în epoca regimului comunist (1948-1989. Biserică, învățământ teologic, carte și presă bisericească. Clerici, monahi, teologi în închisorile comuniste 7
Sorin Forțiu - Banologia (II): - Un cumul de demnități: ban de Severin și comite 13
Mircea Rusnac - Perioada timpurie a istoriei industriale a Reșiței (1771-1855) 20
Iavorva Marcov Iorgovan - Monumentul Eroilor din satul Gelu 32
Dușan Baiski - Război în Banat 33
Nuțu Rabota-Vlad - Slobodanca Iezdici-Ewinger - un Erou Martir din Gelu 43
Ionel Bota - Independenţa României. Românism, românitate, conştiinţă identitară la 1877-1878, ilustrate în presa de dincoace de munți 46
Costin Feneșan - Două scrisori românești din Banatul grăniceresc (1821, 1833) 51
Elena Gheorghina Băran - O filă din istoria Băilor Călacea - Gheorghe Onodi - 24 de ani în slujba celor suferinzi 54
Recenzii 56

Revista apare sub egida Asociației Culturale
CONCORDIA Cenad, jud. Timiș, ROMÂNIA

Sponsori:
Consiliul Local Cenad și **Primăria Cenad**

Colegiul de redacție: **Dușan Baiski** (Timișoara), dr. **Ionel Bota** (Oravița), dr. **Mihaela Bucin** (Szeged), dr. **Valentin Bugariu** (Birda), drd. **Claudiu Călin** (Timișoara), dr. **Aleksandra Đurić-Milovanović** (Belgrad), dr. **Costin Feneșan** (București), **Sorin Forțiu** (Timișoara), dr. **Ioan Hațegan** (Timișoara), **Werner Kremm** (Reșița), prof. dr. **Mircea Măran** (Vârșeț), dr. **Simona Regep** (Timișoara), dr. **Mircea Rusnac** (Reșița), dr. **Constantin Tufan Stan** (Lugoj), prof. dr. **Dumitru Tomoni** (Făget), dr. **Péter Wéber** (Szeged), dr. **Florin Zamfir** (Variaș)

Administrație: Ing. **George Ivașcu**, - președintele Asociației Culturale „Concordia“ Cenad
Adresa redacției: Revista „Morisena“, Com. Cenad nr. 1744, jud. Timiș, Cod poștal 307095
Editor: **Dușan Baiski**

Responsabilitatea pentru conținutul și corectitudinea materialelor revine exclusiv autorilor.
Textele, fără greșeli, se pot trimite prin e-mail: dusanbaiszki@gmail.com, în format .doc sau .docx.
Revista se difuzează gratuit prin www.cenad.ro și www.banaterra.eu/biblioteca/morisena/
Tipografia Artpress, str. Cermena 1, Timișoara 300110, tel. 0256-293.809, fax 0256-293.975

ISSN 2501-1359
ISSN–L 2501-1359